

Institutt for arkeologi, historie og religionsvitenskap

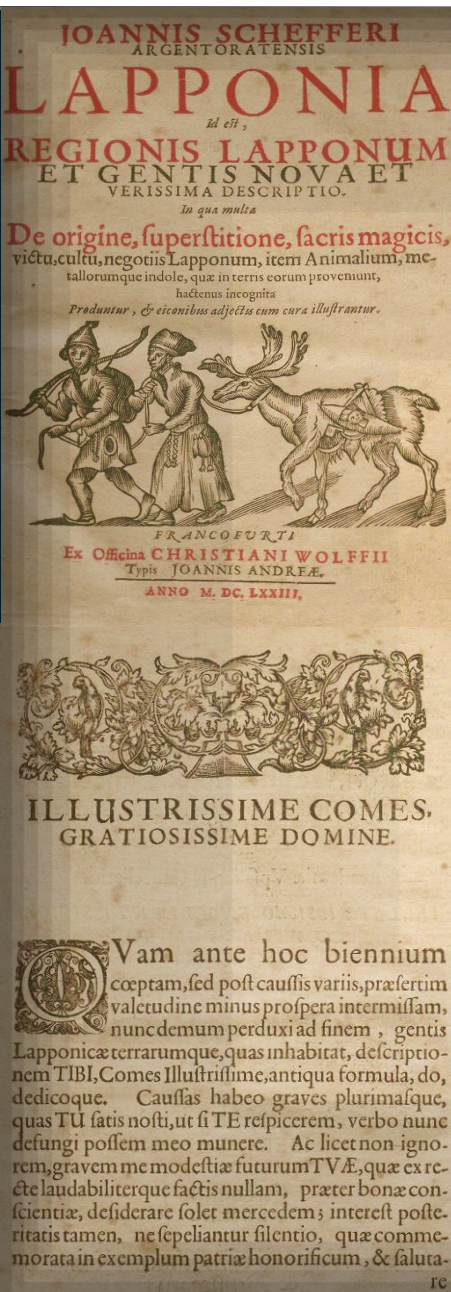
"Selsomt folch, selsom tanche"

Kildekritiske hensyn til framstillingen av det samiske i H.H. Lilienskiolds *Speculum Boreale* (1701) og J. Schefferus' *Lapponia* (1673).

Brynjar Berg

Masteroppgave i historie ved lektorutdanningen for språk og samfunnsfag.

HIS-3980. Mai 2024

Forord

Mange takk til alle mine nærmeste som har støttet, hjulpet og motivert meg gjennom utdanningen ved UiT. Takk til Evelinn, som viste meg at det lot seg gjøre og som bestandig kunne peke ut veien videre når jeg trengte råd. Til min far, som alltid kunne stille opp med gode spørsmål og nyttig kunnskap. Takk til underviserne og professorene ved instituttet som med sin sterke faglighet og upåklagelige vurderinger, har motivert meg gjennom min utdanning. Takk til min veileder, Siv Rasmussen, som har strekt seg langt i sin rolle som veileder for å hjelpe med å dra dette prosjektet i land. Takk til medstudentene mine på tvers av fag, linje og kull, som har gjort studietiden min til en av de beste periodene i livet mitt. Takk også til alle studentene på lesesalene på Breiviklia, som har bidratt til at denne aller siste perioden av studietiden har vært, om ikke mer effektiv, i hvertfall mer utholdelig. Tusen takk, også til Fotoarkivet ved Finnmark Fylkesbibliotek som har bistått med flere illustrasjoner. Til slutt, takk til min mor, som gav sin støtte og inspirerte meg til å legge ut på denne reisen, uten å noen gang tvile på om det ene eller det andre valget var det rette.

Brynjar Berg

“Selsomt folch, selsom tanche”¹

Kildekritiske hensyn til framstillingen av det samiske i

H.H. Lilienskiolds *Speculum Boreale* (1701)

og

J. Schefferus' *Lapponia* (1673)

Brynjar Berg

Mastergradsoppgave i historie
ved lektorutdanningen i språk og samfunnsfag, trinn 8-13
UiT Norges arktiske universitet, 2024
Veileder: Professor Siv Rasmussen

¹ Lilienskiold, H. H. (1701a). «Speculum Boreale del I» I O. Solberg (1943-1945) *Nordnorske samlinger* IV: s. 186 (Dette verket blir senere i denne oppgaven referert til som «Lilienskiold, 1701a»)

Sammendrag

Kunnskap om samisk kultur og levemåte i det 17. og 18. århundret fra den nordre Fennoskandiske halvøy er som et studieobjekt, vanskelig å skulle studere. Én av årsakene til dette er de assimilering-politiske grepene som ble gjort på statlig initiativ og utført i områdene hvor samene levde. Enda vanskeligere er det kanskje å skulle finne samtidige beskrivelser som også kan være pålitelige kilder til uttrykk for samisk kultur. To samtidige verk skiller seg, etter min oppfatning, ut fra denne perioden. Det første er professor Johannes Schefferus' etnografiske monolog om samene i de svenske lappmarkene fra 1673, *Lapponia*, Det andre er amtmann Hans Hansen Lilienskiolds historisk-topografiske verk, *Speculum Boreale* fra 1701, om Finmarkens Amt. Verkene skiller seg ut på bakgrunn av flere viktige aspekter, og de mange likheter og ulikheter gjør disse til interessante objekter å studere. Verkene er fra omtrent samme periode, skrevet med kun 25-30 års mellomrom, og begge beskriver samiske forhold i samtiden deres. *Lapponia* ble velkjent i Europa, og lenge fastholdt som standardverket om samisk etnografi, men verket er i sin helhet utarbeidet basert på skildringer gjort av eldre og samtidige forfattere, samt prestskapet i de svenske lappmarkene. Selv reiste Schefferus aldri nordover fra hans posisjon som professor ved Uppsala Universitet for å gjøre egne observasjoner. *Lapponia* ble trykt på latin i Frankfurt i 1673 og i løpet av få år etter ble verket oversatt og redigert flere ganger, som igjen økte dets renommé blant de lærde sirkler i Europa. Lilienskiold derimot, skrev sannsynligvis mesteparten av *Speculum Boreale* under hans tilhold i Vadsø som amtmann i perioden 1684-1701. Verket kom aldri i trykk, etter at det ble lagt fram for kong Fredrik IV av Danmark-Norge i 1702, og de originale håndskrevne foliobindene har til i dag vært oppbevart i både den Thottske samling og det kgl. Bibliotek i København. Hvilke skildringer som disse verkene inneholder, skal i denne oppgaven analyseres for likheter, ulikheter og kildegrunnlag. Målet er å kunne utgjøre en vurdering av verkene som kilder til kunnskap om samisk kultur og levemåte i tidlig nytid. Jeg vil også undersøke hvordan forfatterne har forholdt seg til andre kilder under utarbeidelsen av verkene deres.

Innholdsfortegnelse

Forord	3
Sammendrag	5
Introduksjon	1
1 Første kapittel Formål, problemstilling og introduksjon av verkene og deres forfattere	9
Tekstens formål	10
Problemstillingen	14
Introduksjon av verkene	16
Hans Hansen Lilienskiolds <i>Speculum Boreale</i> (1701).....	19
Johannes Schefferus' <i>Lapponia</i> (1673).....	31
2 Andre kapittel Teoretiske utgangspunkt, metodiske vurderinger.....	35
Historiske syn på kildebruk	36
Valg av primærkilder	38
Valg av sekundærlitteratur.....	40
Urfolksskildringer og kontekst til verkene	42
Kort om metode.....	44
Fremgangsmåte.....	45
Versjonene av <i>Lapponia</i>	47
Avgrensing av materialet.....	51
3 Tredje kapittel Sammenlignende kritisk analyse av kildebruk	58
Kildegrunlaget	58
Utdragsanalyse.....	62

Cap. 4 ^{de} Om Populationen	63
Cap. 5 ^{te} Om Indbyggerns klæde og føde udi tilstand for Normand som Fin. 69	
Cap. 6 ^{te} Om Indbyggerns tilhold og Wærelse	77
Oppsummering	83
4 Siste kapittel <i>In conclusio</i>	85
Oppsummering	85
Avsluttende refleksjoner.....	87
5 Referanseliste	90
6 Tabeller og illustrasjoner.....	96

Introduksjon

Lapparna Själv kalla sitt land Sabmienladi, så som det uttalas i Ume lappmark, eller Sameednan, [...] så som det uttalas i Torne lappmark, av ordet sabmi [sapme el. sabme] eller same, vilket på deras språk är lapparnas rätta namn. Vad detta sabmi betyder och varifran lapparna har fått ordet, skall visas i det följande.²

Utdraget over er hentet fra boken *Lapponia* (Lappland)³, trykket i Frankfurt i 1673. Forfatteren av verket var professor ved universitetet i Uppsala, Johannes Schefferus (1621-1679). Verket står som det første eksempelet på et uavhengig skriftlig verk om samisk kultur og levemåte, og skildrer temaet med en akademisk tilnærming.⁴ Selv om verket er høyt aktet innen etnografisk tradisjon, til og med i dag, kan en ikke unngå å lese boken med visse forbehold.⁵ Som utdraget over viser, er først og fremst omtalen av samer som «lapp» normalen, på tross av at kjennskap til hva samene selv kalte seg og sitt land.⁶ Dette er kun ett eksempel på flere utdaterte perspektiver fra om lag tre og et halvt århundre tilbake i tid, som en kan finne i denne boken, og verket preges av å ha blitt skrevet med øvrige europeiske øyne som det intenderte publikum.⁷ Verket er derimot ikke alene om å skildre samisk kultur og samfunn i tidlig nytid, og i mer hjemlige trakter, står et annet verk frem som et nesten samtidig dansk-norsk eksempel på dette.

Speculum Boreale, (Nordspeilet), ferdigstilt en gang før 1701, skrevet av den bergenske amtmannen i Finmarkens Amt fra 1684 til 1701, skildrer også samiske forhold. Forfatteren, Hans Hansen Lilienskiold (ca. 1650-1703⁸), retter blikket denne gangen mot Finmarkens amt.⁹ Original-manuskriptet til *Speculum Boreale* er, ifølge Kristian Nissen (1879-1968¹⁰), rikt

² Schefferus, J. (1956). *Lappland. Översättning från latin av Henrik Sundin*. Utgitt av Ernst Manker, ved Nordiska museet: *Acta Lapponica. VIII*: 41 (Denne versjonen av *Lapponia* vil, senere i denne oppgaven, refereres til som "Schefferus, 1673 (1956)").

³ Oversettelse av det originale latinske navnet til svensk.

⁴ Klein, A. (2020) *Early Modern Knowledge about the Sámi: A History of Johannes Schefferus' Lapponia (1673) and its Adaptations*. UiT Norges arktiske universitet: 1, 87; Berg, E. (2001) *Arkeologi i grenseland : Bruk av (skolte)samisk etnografi i studier av forhistoriske fangstsamfunn*. Universitetet I Tromsø: 79

⁵ Klein, 2020: 288, 14

⁶ Klein, 2020: 14, se fotnote 26 om betegnelsene «Lapp» og «Finne», og når disse ble tatt ut av bruk.

⁷ Klein, 2020: 284

⁸ Hagen, R. B. & Sparboe, P. E. (red.). (1998). "Hans H. Lilienskiold: Trolldom og udugelighet i 1600-tallets Finnmark" i *Ravnetrykk NR. 18*. Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie: 9

⁹ Nissen, K. (1936). *Hans Hansen Lilienskiolds Litterære Arbeider*. Det Kgl. Norske videnskabers selskabs skrifter Nr 6: 3-6

¹⁰ Aarseth, B. (2022) «Kristian Nissen» i *Store norske leksikon*: https://nbl.snl.no/Kristian_Nissen (Hentet 22.05.2024)

utstyrt med akvareller og består av to foliobind på til sammen ikke mindre enn 881 paginerte sider.¹¹ Verket ble i sin helhet overlevert Kong Fredrik IV (1671-1730¹²) i 1702 av Lilienskiold ved en siste anmodning for å bedre vilkårene for Finnmarks innbyggere etter en lang kamp for den samme saken. Den største forskjellen mot *Lapponia*, er at *Speculum Boreale* ikke er skrevet med hensikt om å alene skildre samene i amtet, men er en beskrivelse av amtets geografi, flora, fauna, økonomiske og juridiske tilstand. I stedet for å kategoriseres som etnografisk, derfor, har verket mer til felles med, og kategoriseres gjerne som, en historisk-topografisk skildring.¹³ Dette verket må også leses med lignende forbehold som *Lapponia*, og er skrevet av en autoritær representant for majoriteten i landet og dets myndigheter.

Lapponia er på sin side et bestillingsverk etter ordre fra svenske myndigheter, samlet og utarbeidet i Uppsala, så trykket i Frankfurt i 1673. Verket er på til sammen 407 sider, og bygger i hovedsak på tekster som ble samlet inn fra presteskapet i de svenske lappmarkene og ført inn i verket av Johannes Schefferus.¹⁴ De tekstlige bidragene ble først bestilt og senere samlet og skrevet inn i verket, sannsynligvis i perioden 1671-1673, for den originale latinske versjonen, men flere bidrag kom med i senere versjoner av verket.¹⁵ I tillegg til disse bidragene, fikk Schefferus hjelp fra et omfattende bibliotek, samt studenter ved Universitet i Uppsala som Schefferus var i kontakt med under utarbeidelsen av verket.¹⁶ Schefferus' *Lapponia* behandler hovedsakelig de svenske lappmarkene, som stort sett omfatter Nord-Sverige, fra Ångermanlands-lappmark i sør, til Kemi-lappmark i øst og Tårne-lappmark i nord.¹⁷ Det geografiske omfanget i *Lapponia* tilsvarer i dag de svenske områder som grenset til Åsele kommune mot sør, på grensen til Ume-lappmarken innad i Sverige, til nord mot kysten av Finnmark og i øst mot Maanselkä i Kemi-lappmark. Merk at begrepet *lappmark* var et historisk administrativt begrep for å betegne områder under svensk kontroll som var del av Sápmi, og blir i denne oppgaven brukt for å betegne det samme området etter samtidens forståelse av begrepet.¹⁸ Se illustrasjonen (Figur 1) under for en bedre oversikt over det geografiske området, hentet fra *Lapponia* i sin originale latinske utgave. Merk at området som inkluderes i kartene

¹¹ Nissen, 1937: 26–27

¹² Johannessen, F. E. & Mardal, M. A. (2024). «Frederik 4. (dansk-norsk konge)». *Store norske leksikon*. Hentet 24.05.2024 fra: https://snl.no/Frederik_4._-_dansk-norsk_konge

¹³ Niemi, E. (1983). *Vadsø Historie bind I*. Vadsø kommune: 342-343

¹⁴ Lindkjølen, H. (1994). "Johannes Schefferus og bokverket «Lapponia» utgitt 1673". i D. Storm, N. Jernsletten, B. Aarseth & P. K. Reymert (red.) *Festskrift til Ørnulf Vorren. Tromsø Museums skrifter XXV*. Tromsø museum, Univeristetet I Tromsø: 27-29

¹⁵ Klein, 2020: 14

¹⁶ Lindkjølen, 1994: 27-28

¹⁷ Schefferus, 1673 (1956): 61

¹⁸ Klein, 2020: 8

over Torne- og Kemi-lappmark, ikke stemmer overens over de forskjellige versjonene av *Lapponia*. I for eksempel den franske versjonen fra 1678 og den nederlandske fra 1682, strekker lappmarkene seg helt nord til å inkludere sørsiden og den innerste delen av Varangerfjorden, mens i den originale latinske 1673-versjonen ender lappmarkene rett sør for Enare.¹⁹ Denne førstnevnte svenske kystgrensen var, ifølge Oscar Albert Johnsen (1922) en reel situasjon som ble avvirket etter 1611-1613-krigen, da svenskekongen Karl IX hadde gjort krav på skatteleggelse av befolkningen langs sør-siden av Varangerfjorden.²⁰ I henhold til denne oppgaven, vil jeg omtale området som de svenske lappmarkene, selv om deler av området i dag omfatter finsk, norsk og russisk territorium. Det bør her nevnes at grensene for de øvrige statenes jurisdiksjon stort sett bestod i pretensjonsgrenser, der statene kunne kreve inn skatt fra innbyggerne. Dette betydde at befolkningen i grenseområdene kunne måtte belage seg på å betale skatt til flere stater samtidig.²¹ *Speculum Boreale* tar derimot sikte på Finmarkens amt, som i Lilienskiolds tid omfattet Varangerfjordens innløp i øst, helt ut mot Fiskerhalvøya som i

Figur 1: De svenske lappmarkene, som illustrert i Schefferi, J. (1673). *Joannis Schefferi Argentoratensis Lapponia, id est, regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio*. Frankfurt: upaginert

¹⁹ Klein, 2020: 74-76

²⁰ Johnsen, O. A. (1922). *Finmarkens politiske historie*. A.W. Brøggers Bogtrykkeri: 124-129

²¹ Hansen, L. I. & Olsen, B. (2004). *Samenes historie fram til 1750*. J.W.Cappelens Forlag: 264-265

dag er på russisk side, til Ansnes og Loppa i vest, ifølge *Speculum Boreale*.²² Et viktig poeng å få frem med Lilienskiolds inndeling, er at han i teksten benytter navnet «Lyngtuen», som Ole Martin Solberg (1879-1946²³) har konkludert at er forvekslet med «Careltuen», og at det førnevnte navnet stammer fra en feilaktig gjengivelse av Peder Claussøn Friis (1545-1614²⁴).²⁵ Dette er altså den geografiske avgrensingen som vil være gjeldende for denne oppgaven, men det bør nevnes at ulike årsaker gjør avgrensingen noe triviell, som vil bli tydeliggjort senere i oppgaven.

Med det geografiske omfanget av denne oppgaven redegjort for, skal videre periodiseringen i fokus. Nødvendigvis må periodiseringen ta form over flere nivå. Første nivå vil omhandle tiden rett før, under, og rett etter produksjonen av verkene som skal behandles. Presisert ser en da til perioden fra ca. 1670, når bestillingen som resulterte i *Lapponia*, først kom, helt til 1701, ved overrekkelsen av *Speculum Boreale* til Kong Fredrik IV av Danmark-Norge. I det andre nivå, som skal se til situasjonen rundt opphavet og mottakelsen av begge verk, blir perioden å strekke fra rundt midten av 1600-tallet, når ryktene om at Sverige anvendte samisk trolldom i krig, begynte å sirkulere, og helt til 1956, når *Lapponia* endelig gis ut i en svensk oversettelse.²⁶ Disse to nivåene skal utgjøre basisen for hovedinnholdet i oppgaven, men for spesifikke emner, som for eksempel fornorskningsprosessene eller forskning på og om urfolksgrupper, vil selvsagt senere hendelser også inkluderes. Eksempelvis kan rapporten fra Sannhets- og forsoningskommisjonen trekkes frem som utenfor perioden. Flere aspekter har hatt rollen som inspirasjonskilde og interessevekkende ovenfor temaet, som den overnevnte rapporten, samt det faglige bidraget fra Andreas Klein. Valget av perioden i seg selv kommer derimot i hovedsak på bakgrunn av den historiske konteksten i etterkant av verkernes utgivelse, der de aktuelle urfolkene og minoritetene ble offer for stadig sterkere assimilasjonspolitikk fra statlig hold. Når jeg i denne oppgaven viser til tiden forut for disse initiativene, ønsker jeg altså å undersøke hvordan de kulturelle forskjellene blir skildret fra majoritetenes side.

Det er min oppfatning at ved å lese disse verkene i dag, er muligheten til stede for å finne opplysninger om samisk kultur og levemåte som kan ha gått tapt i tiden som fulgte deres

²² Lilienskiold, 1701a: 85, 118; Niemi, E. (29.01.2018). "Lyngstua og kampen om grensen". *Nordnorsk Debatt*. Hentet den 24.05.2024, fra: <https://www.nordnorskdebatt.no/historie/norge-og-russland/lyngstua-og-kampen-om-grensen/o/5-124-52560#am-comments>

²³ Store norske leksikon. (2005-2007). «Ole Martin Solberg» i *Store norske leksikon*. Hentet 24. mai 2024 fra https://snl.no/Ole_Martin_Solberg

²⁴ Melve, L. (2021). «Historiesyn, lesing og opplysning: Lokal historieforståing i Noreg midt på 1700-talet.» i *Heimen 58/4*. Universitetsforlaget. 309

²⁵ Lilienskiold, 1701a: 85

²⁶ Rydving, H. (1995). *Samisk religionshistoria : några källkritiska problem*. Religionshistoriska avdelningen, Teologiska institutionen, Uppsala universitet: 19

ferdigstillelse. Perioden etter 1702, når *Speculum Boreale* ble overrekt til kong Fredrik IV, og gjennom de neste om lag tre århundrene, preges av store endringer for samiske samfunn og kultur. Sterke religiøse og statlige tiltak for å assimilere det samiske inn i majoritetssamfunnet ble iverksatt som endte med store endringer for den samiske kulturen, først gjennom misjonsarbeid, senere gjennom fornorskningspolitikken fra midten av 1800-tallet.²⁷ Det er derfor min oppfatning at disse kildene, som på tross av utdaterte perspektiver og begrepsbruk som i beste fall kan leses som politisk ukorrekte etter dagens standard, kan gi flere unike innblikk. Avhengig av de skildringene som er å finne i verkene, er også muligheten til stede for at opplysninger som kan bidra til å øke kunnskapen om samisk kulturell eller sosial historie kan avdekkes. I et historiefaglig perspektiv blir disse verkene på sin side interessante som objekter for en kildekritisk vurdering, siden de gjør nytte av annotasjoner og referanser til andre tekster som grunnlag for flere av opplysningene og påstandene de inneholder.

De historisk-topografiske verkene, som *Speculum Boreale* gjerne kategoriseres som, hadde sitt formål i å gi en helhetlig beskrivelse av det området de tar for seg.²⁸ Både geografiske trekk, som området topologi, miljø, flora og fauna, samt den samfunnsmessige oppbygningen, er gjerne å finne i denne typen verk, inkludert *Speculum Boreale*.²⁹ Disse settes gjerne i kontekst med lokal historieforståelse, der topografien kan benyttes til å bekrefte eller avkrefte både myter, skriftlig kildemateriale eller å avkrefte disse.³⁰ Den historisk-topografiske tradisjonen for norske områder kan spores tilbake til 1500-tallet.³¹ Tilkomsten av verk skjøt derimot fart etter ca. 1740, når et større kartleggingsprosjekt ble igangsatt for å skaffe til rette kjennskap om topografiske og økonomiske aspekter av Norge. Prosjektet fikk uttrykk i en rekke spørsmål som ble rettet til stiftsamtmennene, som skulle utgjøre en oversikt over landets rikdommer i henhold til ressurser.³² Resultatet av prosjektet kom i 1763, i form av Erik Johan Jessen-Schardebølls (1705-1783³³) *Det kongerige Norge fremstillet efter dets naturlige og borgerlige tilstand*. Et annet særdeles omfangsrikt verk av denne typen som ble utarbeidet rundt den samme perioden er for eksempel Ludvig Holbergs (1684-1754) *Dannemark og Norges Geistlige og Verdslige*

²⁷ Sannhets og forsoningskommisjonen (2023). Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskningspolitik og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner. Dokument 19 (2022-2023), rapport til Stortinget fra sannhets- og forsoningskommisjonen. Avgitt til Stortingets presidentskap 01.06.2023. 17-21

²⁸ Wessel, A. B. (1906). Amtmand i Finmarken Hans Lillienkiöld : og hans verk. Finmarkens bogtrykkeri: 72

²⁹ Dyrvik, S. (2011). Norsk historie 1536 – 1814. Samlaget: 210; Niemi, 1983: 342-343; Guldberg, K. M. (2014) Frem «oc saa tilbage igjen» - en dannelsesreise i Johannes Lillienkiölds fotspor 1668 – 1671. Universitetet i Oslo: 5-6

³⁰ Melve, 2021: 308-309

³¹ Wessel, 1906: 72

³² Melve, 2021: 298-299

³³ Bricka, C. (1887-1905). Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537-1814. Bind VIII. Gyldendalske Boghandels Forlag: 489

Staat, fra 1749. Verket er egentlig en annen-utgave av *Dannemark og Norges Beskrivelse* fra 1729, som i likhet med *Speculum Boreale*, støtter seg på andre kilder for sine opplysninger.³⁴ Nevneverdig er at Holbergs verk i stor grad forgår en dypere undersøkelse av tilstandene i Finmarkens amt, og samiske forhold blir skildret i sin helhet over til sammen fire av syv hundre- og tjue-én sider.³⁵ Slike kilder tjente gjerne i ettertiden som referanser som kunne støtte opp videre forskning eller beskrivelser som tar for seg det samme eller mer spesifikke deler av området.³⁶ På samme måte blir tidlige etnografiske beskrivelser som *Lapponia*, anvendt til senere undersøkelser og forskning, men disse snevret seg enda lengre inn mot å behandle en eller flere spesifikke folkegruppers fysiske, kulturelle og/eller sosiale sammensetning.³⁷

Denne oppgaven skal ta for seg to verk med opprinnelse fra nesten hver sin side av den Skandinaviske halvøy, som begge beskriver samisk kultur.³⁸ Det bør merkes at disse verkene forsøker å skildre en kultur gjennom øynene til de statlige maktøverne i landene de oppstod i. Lilienskiold var amtmann i Finmarkens Amt fra 1684 frem til 1701, og produserte størstedelen av *Speculum*³⁹ fra beskjedne boplasser i Vadsø, hvor han fikk leid seg inn under hans opphold.⁴⁰ Schefferus var en innreist tysk professor fra Strassburg som samlet inn skrifter fra presteskapet i de svenske lappmarker. Samtidig arbeidet professoren med egne studier om samisk kultur, religion og samfunn ved Universitetet i Uppsala.⁴¹ Ingen av forfatterne var av samisk opprinnelse, men på tross av dette har begge produsert en omfattende mengde håndskrevne sider og illustrasjoner om nettopp samiske samfunn, skikker og kultur. Verkene huskes i dag som noen av de tidligste eksempler vi har på slike skildringer innenfor temaet, og vekker med stadighet interesse på tvers av humanistiske disipliner.⁴²

Denne teksten er ment til å kunne utforme en måtelig vurdering av hvordan kjennskap til disse to verkene kan bidra til dagsaktuelle diskusjoner som omhandler samisk identitet i et historisk perspektiv. Verkenes utforming og opphav kan bidra til å gi et unikt innsyn i de forhold som preget og ble gitt uttrykk i alt fra klesdrakt og språk til religionsutøvelse og levemåter som

³⁴ Olden-Jørgensen, S. (2014). «Ludvig Holberg: den dansk-norske enevældes folkeopdrager» i K. Skovgaard-Petersen & E. Vinje (red.) (2014). *Dannemark og Norges Geistlige og Verdslige Staat*. Ludvig Holbergs Skrifter. xi-xii

³⁵ Holberg, L. (1749). «Dannemark og Norges Geistlige og verdslige Staat» i K. Skovgaard-Petersen & E. Vinje (red.) (2014). *Dannemark og Norges Geistlige og Verdslige Staat*. Ludvig Holbergs Skrifter. 35-39

³⁶ Hagen & Sparboe, 1998: 20-21

³⁷ Berg, 2001: 12-15

³⁸ Samisk blir i denne sammenhengen brukt løst og generaliserende. Det er uten tvil forskjeller innen det mangfoldet som betegnes som 'samisk', men for denne tekstens henseende blir dette begrepet her anvendt løst i forklaring av temaet. Utdypning om begrepsbruk som referer til urfolksgruppene kan leses i en senere del av teksten.

³⁹ Kortversjonen av *Speculum Boreale*. Merk at hele tittelen og kortversjonen brukes om hverandre. Nissen, 1937: 3

⁴⁰ Niemi, 1983: 333

⁴¹ Lindkjølen, 1994: 23-27

⁴² Se til kapittel to i oppgaven for utdypende informasjon om tverrfaglig interesse for verkene.

var utbredt blant samiske samfunn i samtiden. Hensikten er å anvende de ferdigheter og metoder, som en mastergrad innen historiefaget skal kunne garantere, for å vurdere verkene tiltenkte rolle som kilder til slik kjennskap. Et spørsmål som umiddelbart kan løftes, er hvorfor akkurat disse verkene og ikke andre fra samtiden, skal behandles i denne oppgaven, når det eksisterer kilder som er historiefaglig vurdert til å være definitivt mer pålitelige under kritiske øyne. Den korte versjonen av svaret er at disse kildene, i motsetning til andre, har viktige likheter i tema, formål og utforming, men noen grunnleggende forskjeller innen deres opphav, utvikling og utbredelse. Disse likhetene og forskjellene utgjør en interessant studie i utbredelse av kulturuttrykk på en tid der infrastruktur var et minimalt begrep i dette området. Den lange versjonen av svaret er å finne i kapittel to, hvor utvalget skal redegjøres for og gis nødvendig grunnlag. Det er i hovedsak kildekritiske forhold som skal behandles i denne oppgaven, men verkene skal også kontekstualiseres gjennom diskusjon av formålet bak produksjonen, informasjonsinnsamlingen og deres mottagelse. De utvalgte primærkildene skal sammenlignes med hensyn til framstillingen av samiske kulturuttrykk, som mat og kles-vaner, boforhold og byggeteknikk. Sammenligningen skal skje gjennom en kvalitativ nærlesning og analyse av utvalgte utdrag. I praksis skal et utvalg av utdrag fra hver tekst undersøkes, både i henhold til hva som skrives, men også hvilket grunnlag forfatteren har til å skrive det, samt hva nyere kilder sier om det samme temaet. På denne måten blir de utvalgte kildenes framstilling tydeliggjort og åpnet for vurdering.

For å beholde en oversiktlig struktur, skal teksten gå fram med en inndeling basert på tema, heller enn å systematisk dele den inn basert på hvilket verk som til enhver tid behandles. Dette gjøres for å opprettholde et klart bilde av hva som diskuteres til hver tid. Videre følger en gjennomgang av kapitlene i denne oppgaven.

Første kapittel skal ta for seg grunnleggende aspekter ved denne tekstens formål og dens problemstilling, der det vil være nødvendig å fremme hvilken dagsaktualitet som skal gjøre oppgaven til et godt bidrag i dagens historieforskning. Videre skal en presentasjon av henholdsvis Hans Hansen Lilienskiolds *Speculum Boreale* (1701) og en kortere introduksjon av Johannes Schefferus' *Laponia* (1673) inkluderes for leserens fordel.

Andre kapittel skal skissere teoretiske vurderinger i utviklingen av denne teksten. I dette kapitlet er formålet at gjennom å anvende moderne kildeteoretiske perspektiver, kunne aktualisere verkene for moderne historisk tolkning gjennom deres unike karakter og tematikk. Respektivt skal valget av litteratur (primær og sekundær) drøftes, før urfolksskildringer, metoden og framgangsmåten skal skisseres.

Tredje kapittel skal utgjøre hovedtyngden av den historiefaglige delen av teksten, der

både *Speculum boreale* og *Lapponia* skal gjennomgå en kildekritisk analyse, av både kildegrunnlaget i verkene, samt gjennom utdrag som er vurdert til konkrete skildringer av kulturuttrykk.

Avslutningsvis skal eventuelle funn skisseres, reflekteres over og vurderes i henhold til både den sentrale problemstillingen, samt eventuelle underproblemstillinger, før oppgaven oppsummeres, og en detaljert tabell-, figur- og referanseliste legges ved.

Første kapittel

Formål, problemstilling og introduksjon av verkene og deres forfattere

Dette kapittelet skal ta for seg grunnleggende aspekter ved denne teksten. Flere viktige vurderinger skal her gjøres rede for, og forhåpentligvis danne et legitimt grunnlag for oppgavens faglighet, aktualitet og verdi til forskningsfeltet. Samtidig vil denne delen fungere som en dypere innføring i henholdsvis *Speculum Boreale* og *Lapponia*, verkene som denne oppgaven skal behandle. For å møte disse kriteriene har følgende inndeling blitt vurdert som aktuell.

Tekstens formål skal gjøre rede for hvilket behov denne oppgaven er ment til å fylle i det eksisterende faglige landskapet, og hvilken tilnærming som skal ligge til rette for å møte behovet. Det bør merkes at den aktuelle delen skal både redegjøre for, samt drøfte hvilke hensyn som er gjort med bakgrunn i prosessen for utvikling av teksten. Fattede beslutninger og vurderinger som er vesentlige for å orientere en leser til hvordan denne oppgaven bør leses blir introdusert i denne delen.

Problemstillingen er det neste elementet som skal introduseres, og dette gjøres gjennom først å redegjøre for de underproblemstillinger som skal undersøkes, før en gjennomgang av vurderingene som til slutt endte med den fullførte formuleringen. På grunn av problemstillingens formelle rolle i en oppgave av denne typen, har det blitt vurdert som nødvendig å redegjøre for prosessen som til slutt produserte den endelige formuleringen.⁴³

Siste del av kapittelet er en innføring i hovedverkene som skal fungere som primærkilder til teksten.⁴⁴ Behovet for en egen introduserende del for hvert verk i forkant av selve analysen og teoridelen, kommer med hensyn til at en eventuell leser er ukjent med verkene og dermed enkelt kan opparbeide en viss basiskunnskap som kontekst rundt diskusjonen som følger i senere deler av teksten. Verkene skal presenteres med vekt på forfatteren, produksjonen av verkene, årsaken til produksjonen, samt form, innhold og mottagelse av begge verkene. Både

⁴³ Melve, L. & Ryymin, T. (red.) (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Universitetsforlaget.: 17-20

⁴⁴ Melve & Ryymin, 2018: 37

tidligere og senere forskning på henholdsvis Hans H. Lilienskiolds *Speculum Boreale* og Johannes Schefferus' *Lapponia* skal også tas med i denne delen.

Tekstens formål

Formålet til denne teksten er delt i flere deler. Aktualisering av de utvalgte primærkildenes potensiale som kilder til kunnskap om samisk kultur i tidlig nytid er hovedformålet. Samtidig er et underforsett å kunne undersøke bruken av kilder hos forfatterne for å vurdere deres kildekritiske holdning. Dette fordrer at jeg, gjennom kildekritisk analyse, kan vurdere primærkildenes framstillinger av det samiske. For å kunne gjøre disse vurderingene skal jeg benytte også nyere kilder som kan enten bekrefte eller avkrefte de opplysningene som primærlitteraturen gir. Verkene som i denne teksten skal behandles kan ikke klassifiseres som moderne historiske skildringer, men er heller beskrivende ovenfor utvalgte historiske og ikke-historiske aspekter av samtiden, sett fra forfatterens side. I tillegg er både *Speculum Boreale* og *Lapponia* heller opptatt av å beskrive forholdene i sin samtid. Likeså bygger begge verkene på bruk av tidligere litterære kilder i varierende grad. Å benytte seg av kilder til å støtte opp en påstand eller hente opplysninger var ikke et uvanlig fenomen i tekster fra tidlig nytid, men måten kildene ble benyttet i tekst, og hvilke kilder som blir benyttet, har siden 1700-tallet endret sin karakter.⁴⁵

Både Lilienskiold og Schefferus skrev sine verk lenge før Leopold von Ranke (1795-1886) på attenhundretallet ledet utviklingen av den tyske historiske skolen og fremmet kildekritikken som en essensiell del av historisk forskning. Faget ble, i tiden som fulgte, systematisert og gjort aktuell som forskingsfelt innen moderne akademisk.⁴⁶ Et hovedpunkt ved Rankes kildekritikk var at en skulle se til kilder fra så tidlig og så nært fenomenet en skulle studere, som mulig. Eksempelvis ble autoritative primærkilder, som korrespondanse inn og ut av statlige myndigheter gjennom blant annet ambassadenettverk ansett som særlig pålitelige,

⁴⁵ Andresen, A., Rosland, S., Ryymin, T. & Skålevåg, S. V. (2015). Å *Gripe Fortida : Innføring i historisk forståing og metode* (2. utgåva). Det norske samlaget: 44-45

⁴⁶ Melve & Ryymin, 2018: 29, 35-36

på grunn av kildenes opphavsituasjon.⁴⁷ Historiefaget har derimot utviklet seg siden den gang, og uttalelser og beskrivelser fra offentlige tjenestemenn på oppdrag for sin stat, er ikke lengre nødvendigvis til å stole på i framstillingene de gjør. Skillet mellom hvordan historiefaget utøves i dag, fremfor hvordan det ble utøvd på Rankes tid, kommer stort sett i form av metoden for kildekritiske vurderinger. Rankes prinsipper for vurdering av en kildes pålitelighet er gjort godt rede for i andre verk, men resulterer stort sett i prinsippet om et materialistisk kildebegrep.⁴⁸ Kort fortalt var noen typer kilder ansett som mer pålitelige enn andre, basert på konteksten rundt deres opphav. Tiden før Ranke og den vitenskapelige vendingen av historiefaget, blir derimot vanskeligere å skulle generalisere noen lignende systematisk metode for, da en tidlige kildes pålitelighet fint kunne basere seg i sin helhet på forfatteren av den kildens *etos*, som vurdert av en senere forfatter til å være pålitelig eller ikke.⁴⁹

Et viktig aspekt som, gjennom et materialistisk kildebegrep, hadde innvirkning på en kildes pålitelighet er nærhet i tid og rom. Nærhet i rom sees gjerne i sammenheng med prinsippet om nærhet i tid, og tolkes nesten instinktivt som å ha en direkte påvirkning til kildens troverdighet.⁵⁰ Hva Lilienskiolds *Speculum Boreale* og Schefferus' *Lapponia* angår, så ble *Speculum* utarbeidet under Lilienskiolds tid som amtmann for Finnmarkens amt, stasjonert i Vadsø, og ofte på reise i amtet. Dette gir Lilienskiold tett nærhet til forholdene som blir beskrevet i verket.⁵¹ Schefferus arbeidet derimot med innsamlingen av materialet sitt i Uppsala, Sverige, og beskrev forhold innen en kultur med størst tilstedeværelse lengre nord i landet, i de svenske lappmarkene.⁵² Vi har derfor å gjøre med to verk med noenlunde lignende innfallsvinkel på å beskrive kulturelle aspekter ved samfunnene i sine respektive områder, som samtidig skiller seg kanskje sterkest i hvor langt unna forholdene de skal beskrive, hvert verk har sin opprinnelse. Hvilken påvirkning avstanden har hatt på utførelsen, produksjonen og mottakelsen av både *Speculum* og *Lapponia*, er derfor en underproblemstilling denne teksten har som mål å undersøke.

En annen viktig forskjell å nevne innledningsvis, er hva verkene beskriver. *Speculum Boreale* er på sin side kategorisert i ettertid som et historisk-topografisk verk, med stor vekt på de geografiske, klimatiske, politiske og ikke minst økonomiske aspektene.⁵³ En egen del er

⁴⁷ Andresen et al., 2015: 173

⁴⁸ Se for eksempel Melve & Ryymin (2018) eller Andresen m. fl. (2015).

⁴⁹ Melve & Ryymin, 2018: 202-204

⁵⁰ Andresen et al., 2015: 120-123

⁵¹ Gullberg, K. M. (2014) Frem «oc saa tilbage igjen» - en dannelsesreise i Johannes Lilienskiolds fotspor 1668 – 1671. Universitetet i Oslo: 5-6

⁵² Klein, 2020: 13

⁵³ Wessel, 1906: 72-73

derimot avsatt som omhandler innbyggerne og urfolket i området, altså de samiske samfunnene. Enda i Lilienskiolds tid, var ikke disse utsatt for de hardeste religiøse og statlige grepene for assimilering, som gradvis ble igangsatt utover de 18. og 19. århundre.⁵⁴ Det blir derfor viktig å forsøke å finne frem til opplysninger om samisk kultur og levemåte som muligens har blitt borte etter århundrer med assimileringspolitik. Slike funn vil kunne aktualisere *Speculum* til den moderne diskusjonen, og forhåpentligvis løfte frem dets verdi innenfor tidlig samisk etnografi. Om denne teksten kan medvirke til å øke bevisstgjørelsen rundt *Speculum*, så vil prosjektet, i hvertfall fra personlig hold, regnes som vellykket. På grunn av denne tekstens tematiske omfang er det kun den delen av *Speculum* og av *Lapponia* som omhandler det samiske som i denne oppgaven skal behandles når tekstene skal sammenlignes. Topografiske og geografiske aspekter skal dermed ikke behandles dersom det ikke kan gjøres rede for relevans til problemstillingen. En grundig gjennomgang av nøyaktig hvilke deler av verket som skal behandles, kommer i andre kapittel av denne oppgaven.

Schefferus' verk later til å være noe bedre kjent innen i hvertfall den etnografiske tradisjonen, enn Lilienskiolds *Speculum*.⁵⁵ Originaltrykket av *Lapponia* ble utgitt på latin, som kan ha påvirket den samtidige mottakelsen, ved å gjøre dets innhold tilgjengelig i større grad. I *Lapponia*'s tilfelle, hadde Schefferus et betydelig kjennskap til den europeiske lærde elite i form av hans kontakt med et samfunn kalt «The Republic of Letters». Dette samfunnet bidro med å skape oppmerksomhet rundt verket.⁵⁶ Inkludering av et større europeisk publikum fordret derimot at verket måtte være leselig, og latin ble derfor det utvalgte språket.⁵⁷ Når verket så er gjort tilgjengelig på dette nivået, har også kjennskap til dets eksistens blitt videreført og spredt til flere kanter av i hvertfall det europeiske kartet.

Videre bør det nevnes at en historisk tekst ikke vil miste sin verdi som historisk kilde om det den sier motbevises. Utallige tekster fra fordums tid som tidligere har blitt ansett som gode kilder forså å bli klassifisert som upålitelig, har sett seg re-aktualisert gjennom å simpelthen endre på hvilket spørsmål kilden skal brukes til å besvare.⁵⁸ P.A. Munch og Rudolf Keyser jaktet for eksempel, på 1800-tallet, på å konsolidere Norges status som en nasjon med et felles opphav fra før unionen med Danmark, og saga-litteraturen ble hyppig brukt i dette

⁵⁴ Hansen og Olsen, 2004: 330; Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023: 17-21

⁵⁵ Berg, 2001: 79

⁵⁶ Klein, 2020: 208

⁵⁷ Klein, 2020: 284

⁵⁸ Sawyer, B. & P. (1992). «Adam and the eve of Scandinavien history» i P. Magdaleno (red.) *Perceptions of the Past in 12th-century Europe*. Bloomsbury Academic: 37-51

formålet.⁵⁹ Store deler av saga-litteraturen har i ettertid blitt klassifisert som upålitelige kilder til forholdene de faktisk beskriver, men har derimot vist seg til å kunne gi mye innsikt til tiden de oppstod i.⁶⁰ Poenget som her blir belyst er forskjellen på å bruke en kilde som levning eller beretning. Relevansen til denne teksten og til de to verkene som skal behandles, tar form i at også med relativt nye kilder, som *Speculum* og *Lapponia*, kan et endret perspektiv på hva kildene forteller, produsere forskjellig informasjon fra hva de er ment til.

Historikere læres opp til å forholde seg til ulike typer kilder fra ulike perioder med forskjellige hensyn og tilnærminger, men å sette disse i praksis kan gjerne fremstå som enklere sagt enn gjort. Denne oppgaven skal, som sitt mål, kunne belyse kildekritiske aspekter ved henholdsvis Lilienskiolds og Schefferus' framstillinger av samisk kultur og samfunn. Skildringene er fra områdene som i dag tilsvare Finnmark og Nord-Sverige, samt den nordre delen av Finland som i samtiden tilhørte Kemi lappmark. Dette skal gjøres gjennom en kvalitativ komparativ studie av utvalgte utdrag fra primærkildene, basert på analyse av både opplysningene, men også referanser, annotasjoner og henvisninger i tekstene. Det bør her også advares om at de synspunkter, oppfattelser og påstander som vil bli drøftet, ikke på noen måte vil være representative ovenfor mitt eget syn. Der det er mulig vil jeg ta avstand fra støtende tematikk og begrepsbruk, og i hvertfall forklare deres hensikt i teksten der de måtte bli tatt med. Denne teksten må sees i sammenheng av hva den beskriver, som i hovedsak er forhold fra om lag tre og et halvt århundre tilbake i tid. Forhold sett fra forfattere som på hver sin måte representerer majoritetssamfunnets syn på en minoritet. Hvilke skildringer disse forfatterne foretar seg av folkegrupper som enda i dag må kjempe for sin rett til selvbestemmelse og representasjon ovenfor majoriteten i nasjonene de lever i, må sees i perspektiv av sin samtid og miljøene som formet de. Foreløpig er det mitt håp at denne korte forklaringen kan legge til rette for at denne oppgaven, i sin helhet, skal kunne leses i det formålet den er skapt til, som er en studie av tidlige skildringer av samiske urfolksgrupper i Skandinavia.

⁵⁹ Melve & Ryymin, 2018: 203-205

⁶⁰ Andresen et al., 2015: 50

Problemstillingen

Denne oppgaven ble til gjennom en langtrukken prosess der både tema og problemstilling i stor grad har sett seg endret, revidert og skrotet, til fordel for en annen vinkling. Den endelige problemstillingen går som følger:

Vil opplysninger fra Johannes Schefferus' Lapponia (1673) og Hans H. Lilienskiolds Speculum Boreale (1701), gjennom moderne kildekritisk analyse, kunne tilføre ny kunnskap om samiske samfunn og kultur i de svenske lappmarkene og i Finmarkens amt i tidlig nytid?

Problemstillingen er utformet med hensyn til hvilket hovedpoeng denne oppgaven skal ta for seg.⁶¹ Begge verkene er utarbeidet med, og inneholder, mange opplysninger om samisk kultur og levemåte, sett fra henholdsvis akademiske og forvaltningsmessige perspektiver. Dette medfører at også de beskrivelsene som gjøres må tolkes ut ifra hvilken posisjon de kommer fra. Hva disse kildene beskriver, og hvilke kilder de henviser til, vil for denne oppgaven være av stor interesse for å undersøke deres potensiale som samtidige kilder. Først og fremst med henhold til hva de presist beskriver, som når en leser verkene som beretninger. Videre også som produkter av og kilder til det kulturelle møtet mellom staten og urfolkssamfunnene de forvalter, gjennom konteksten de er blitt til i, som levninger. Beretnings- og levningsbegrepet i historiefaglig kildeteknisk teori har stått sentralt som teoretisk og metodisk diskusjon innen faget siden Rankes tid, men har, siden i hvertfall det postmoderne skiftet, blitt noe mer nyansert.⁶²

At problemstillingen, i sin formulering, må bearbeides og organiseres i forsknings-spørsmål bør være tydelig. For disse forskningsspørsmålene, skal jeg bruke et utvalg underproblemstillinger som skal besvares for å kunne gi et grundig svar på problemstillingen. Videre i denne delen blir de følgende forskningsspørsmålene presentert. Først og fremst kan en se til det dagsaktuelle aspektet av oppgaven, gjennom;

⁶¹ Melve & Ryymin, 2018: 18-21

⁶² Fulsås, N. (2001). «Kva er gale med det historiske kjeldeomgrepet? Ein kritikk av kjeldekritikken» i E. Niemi, R. R. Balsvik & L. I. Hansen (red.). *Historisk tidsskrift bind 80/2*. Universitetsforlaget: 232-235

- *Hvilken kunnskap kan de utvalgte kildene tilføye til den overordnede og dagsaktuelle diskusjonen om samisk identitet?*

Som nevnt innledningsvis, blir det et poeng å aktualisere denne oppgavens innhold og tematikk for nåtidens diskusjoner. Tematikken om samisk kultur har sett ny interesse som følger av Sannhets- og forsoningskommisjonens nylige rapport der ofrene for den norske assimileringspolitikken endelig har fått gjøre sine erfaringer kjent ovenfor storsamfunnet. Lignende prosjekter pågår også i Sverige og Finland for å kartlegge konsekvensene av assimileringspolitikken som også var utbredt der. I Sverige skal rapporten fra Sanningskommisjonen leveres innen 1. desember 2025, og i Finland ble Sannhets- og forsoningskommisjonen for samer utnevnt i 2021.⁶³ Arbeidet der pågår enda.⁶⁴ Videre må ulike hensyn tas for å kunne forsikre at de eventuelle opplysningene, likhetstrekkene og slutningene som jeg når kan forankres med akademisk autoritet. Jeg må derfor vite;

- *Hvilke historiefaglige teoretiske hensyn kan jeg se til for å uthente ny informasjon fra verkene, og hvilke forbehold må tas i lesingen?*

Denne oppgaven skal vurderes til å resultere i tildeling av en mastergrad innenfor det akademiske historiefaget, og må dermed bære preg av den kompetansen som jeg har opparbeidet meg gjennom min tid som student. Det er derfor imperativt at grunnlaget som forskningen jeg har påtatt meg å gjennomføre med dette prosjektet, er godt forankret i teori og metode som speiler historiefaget i dets nåværende tilstand. Jeg skal altså uthente uttrykk for kultur i beskrivelser av konkrete fenomener, gjort av representanter for majoritetssamfunnet. Å gi slike historiske objekter en stemme til å fortelle om tiden de er fra, er jo nettopp en av ferdighetene som en historiker skal kunne inneha. Når jeg dermed skal analysere, sammenligne og sjekke opp opplysningene i andre kilder, blir forholdet mellom samiske samfunn og den statlige forvaltningen viktige aspekter å ta forbehold for;

- *På hvilken måte fungerer Speculum og Lapponia som kilder til møter mellom samiske samfunn og statlige makthavende entiteter?*

Verkene denne oppgaven skal behandle er, som tidligere beskrevet, skrevet av forfattere som begge har et perspektiv på samisk kultur og samfunn, utenfra. I Lilienskiolds tilfelle måtte en

⁶³ Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023: 138

⁶⁴ Sannhets- og forsoningskommisjonen for samer: <https://sdtsk.fi/en/home/>

profesjonell relasjon til samene etableres, da han som amtmann skulle forvalte området de bodde i. For Schefferus ble samiske studenter ved Universitet i Uppsala de nærmeste relasjonene han kunne bygge til den kulturen som ble beskrevet i hans verk. I tillegg var *Lapponia* et bestillingsverk med sine rammer, presentert av rikskansler Magnus De la Gardie (1622-1686⁶⁵) i februar, 1671 som:

P. S. Should Mister Ahrenius or someone else want to write something on the way of life and customs of the Lapps, in the way that 1) What the ancients knew about them and the land is reported 2) the nature of the sky and the sun at this place 3) the way of life and customs of the people and 4) what service Sweden has of them in war or otherwise, to remove the thought that the Lapps constitute a great part of the Swedish Army, for, after all, a Lapp and an Indian are almost equally rarely viewed in Sweden, this would not seem bad to me.⁶⁶

Verket er skrevet for å kunne besvare nettopp disse aspektene, og må leses med dette i minne. Å lese *Lapponia* og *Speculum* som historiske kilder, være det seg som levninger eller beretninger, fordrer en god forståelse av behovet som førte til at de ble skrevet.

Introduksjon av verkene

Teksten skal som nevnt, ta for seg to sentrale litterære verk fra tidlig nytid som skildrer samisk kultur og samfunn, og ta utgangspunkt i deres opprinnelse, mottagelse og pålitelighet som kilder til forholdene i samtiden. Begge verkene ble ferdigstilt på slutten av det 17. århundret, og beskriver i detalj, som de første i et så stort omfang, tilværelsen til det samiske og den samiske kulturen i de svenske lappmarkene og i Finnmarkens Amt. Denne delen av oppgaven skal introdusere leseren til de to utvalgte primærkildene som jeg har valgt ut.

Merk at introduksjonen av Hans Hansen Lilienskiolds *Speculum Boreale* (1701) er både lengre og mer dyptgående, enn delen for Johannes Schefferus' *Lapponia*. Dette er et bestemt valg gjort med bakgrunn i følgende aspekter: 1) Andreas Kleins avhandling om *Lapponia* gir en skildring av verket, historien rundt, samt forfatterens situasjon som jeg på ingen måte har

⁶⁵ Klein, 2020: 13

⁶⁶ Klein, 2020: 123

som mål å utfordre i denne oppgaven. Det er derfor min personlige oppfordring at denne leses. 2) Denne oppgavens omfang er allerede strukket, og for å spare plass, har dermed introduksjonen av *Lapponia* blitt utvalgt som overflødig med henhold i forrige punkt. 3) Lilienskiolds *Speculum* er i mye mindre grad undersøkt og skrevet om, og en historiografisk presentasjon lar seg dermed komprimeres til å passe inn i denne oppgaven. 4) Schefferus' *Lapponia* har, siden verkets utgivelse i 1673 på latin, sett seg oversatt og revidert i mange former og instanser. En eventuell historiografi vil derfor være av uhensiktsmessig arbeidsbelastning å skulle presentere her. 5) flere deler av *Lapponias* historie, sammensetning og kildebruk blir i de kommende kapitlene tatt opp og utdypet. For å unngå (for mye) gjentakelser, blir derfor denne introduksjonsdelen drastisk nedskalert.

I moderne forskning innen urfolkshistorie, spesielt i Norge, blir stort sett *Speculum* og *Lapponia* omtalt når den historiske forankringen for tidlig forskningsarbeid og beskrivelse av samisk kultur skal redegjøres for.⁶⁷ Både *Lapponia* og *Speculum Boreale* var i sin samtid oppsiktsvekkende med deres omfang, grundighet og kildekritiske hensyn, men kan i dag best beskrives, etter formuleringen gjort av Leidulv Melve i Melve og Ryymin (2018) som «historiografiske artefakter» innen urfolksstudier, da de tematisk er noe utdatert i akademisk forstand.⁶⁸ Ved studier om hvilke tilstander som faktisk preget befolkningen i Nord-Norge på 1600- og 1700-tallet, er andre kilder oftere benyttet. Materialistiske kilder er gjerne mer anvendelig til en historiefaglig studie som skal forsøke å fordype seg i hvilke tilstander som preget en spesifikk periode på et avgrenset område enn store overfladiske skildringer. Vetle Wisløff Sandring eksemplifiserer dette og påpeker i sin mastergradsavhandling fra 2017 at kildegrunlaget til hans studie av tilstander i Finnmark på slutten av 1600-tallet, stort sett er produsert av «[...]offentlige tjenestemenn, og naturligvis bærer sterkt preg av det».⁶⁹ Sandring gjør også nytte av Lilienskiolds *Speculum Boreale*, men tar en noe mer materialistisk vinkling enn jeg foretar meg i denne teksten. Derfor må de deler av *Speculum* som jeg skal behandle i denne oppgaven, gjerne vike for mer deskriptive kildeformer i Sandrings tekst. Årsakene til historieskrivingens foretrukne bruk av naturlig objektive og deskriptive kilder kan være mange, men i hovedsak ser en historiker heller til de formene for kilder som kan vise til et mindre betont innhold. Disse skildrer gjerne forhold utenfor seg selv med mer nøyaktighet etter et

⁶⁷ Begge verkene blir for eksempel presentert i oppstartsfasen av emnet HIS-3005: History of Indigenous People – Indigenous people, ethnic minorities and the multi-cultural society of the north, ved UiT, når tidlig forskning og beskrivelser av det samiske skisseres.

⁶⁸ Melve & Ryymin, 2018: 207

⁶⁹ Sandring, V. L. W. (2017) *Hverdagsliv i Søer-wehr sogn og Kautken anno 1690*. Universitetet i Tromsø: 17-21

materialistisk kildebegrep.⁷⁰ Betont i denne forstand, handler i hovedsak om tekster som er produsert med et formål om å framstille forholdene på en spesifikk måte eller med en agenda, heller enn å gi deskriptiv informasjon som svar til et behov. Andresen m.fl. forklarer til eksempel med henhold i rettsoppgjøret etter Kautokeinoopprøret, hvordan spørsmål om pålitelighet påvirker utvalget av kilder, og hvordan en vitneforklaring ikke nødvendigvis skal gis den samme vekt som en rapport fra høyesterett, med mindre de samsvarer i opplysningene som gis.⁷¹

En kan selvsagt ikke snakke om at verkene omhandler en homogen etnisk kultur som strekker seg fra Ångermans lappmark til Finnmark, men at nyansene muligens blir borte må sees som et produkt av samtidens holdninger til kulturelt mangfold.⁷² I dag er vi bedre kjent med det etniske og kulturelle mangfoldet innen disse områdene, og en bedre forståelse ovenfor hverandre er sannsynligvis delvis funnet. I begge verkene kan en samtidig se en viss forståelse for mangfoldet av uttrykk som en kunne observere, også i Lilienskiold og Schefferus' samtid, innen den samiske kulturelle sfæren. Når denne teksten skal behandle både *Speculum* og *Laponia* vil, så langt det lar seg gjøre, skrivemåten i utgavene som er valgt ut til primærkilder benyttes. Ved eventuelle avvik vil dette bli begrunnet i fotnotene.

Under arbeidet med denne oppgaven har jeg dessverre ikke hatt mulighet til å studere originalmanuskriptene til de utvalgte verkene. Dette er stort sett på grunn av manglende mulighet til å reise for å finne og studere disse. Jeg har derfor måtte oppsøke utgaver av verkene som er trykt i senere tid. Det utvalget som jeg dermed endte med, er transkriberte og oversatte utgaver som er gjort tilgjengelige gjennom Universitetet i Tromsøs Universitetsbibliotek, samt et utvalg faksimiler og oversettelser av *Laponia* som jeg har fått tak i, både gjennom UB,⁷³ samt ved bestilling. Når det så er sagt skal, i denne delen, verkene belyses gjennom en dypere introduksjon. Denne vil først gå innom forfatteren og deres situasjonelle kontekst rundt produksjonen av verket, samt formålet ved å produsere disse. Etter introduksjonen av forfatteren og opphavet, skal verkenes form og innhold, før mottakelsen, og til slutt tidligere og nyere forskning på verkene redegjøres for.

⁷⁰ Melve & Ryymin, 2018: 36-37

⁷¹ Andresen et al., 2015: 75-76

⁷² Klein, 2020: 20

⁷³ Universitetet i Tromsøs Universitetsbibliotek

Hans Hansen Lilienskiolds *Speculum Boreale* (1701)

*Jeg schrifver paa papir, dog flere maatte raabe,
Ia hele Finmarchs-land ræt sucher udi haabe,
At faa it bædre Lys, en Stierne oc it Speyl,
Som ræt fremvise kand udprangens store feil.*⁷⁴

Hans Hansen Smidt, som han het før familien ble adlet i 1676, ble født til en bergensk borgerskapsfamilie, og skulle tidlig styres mot en fremtid innen rettsforvaltning og bystyre i Bergen.⁷⁵ Lilienskiolds far av samme navn (ca. 1610-1681), som senere ble adlet av den danske trone og dermed endret sitt navn til Lilienskiold, og han mor var Margrethe Jonasdatter (- ca. 1654).⁷⁶ Faren var av dansk borgerskap fra Tønder, som det menes at skal ha hjulpet han i flere omganger som embetsmann i Bergen.⁷⁷ Den unge Lilienskiolds liv tok derimot en annen vei når han i 1668 påbegynte sine studier ved København Universitet, og la ut på reiser i Europa, som ofte bevises gjennom henvisninger til innskrivingen av Lilienskiold ved Universitetet i Leipzig samme år. Et viktig poeng å få med her er at Universitetet i København ikke tilbydde noen embetseksamen, og var derfor ikke særlig seg til utdanning av borgerlige embetsmenn.⁷⁸ Ettersom at familien enda ikke hadde blitt adlet, var det nødvendig med riktig utdanning. Lilienskiolds reise gjennom Europa, i følge av hans yngre bror, Jonas (ca. 1651-1691⁷⁹), samt deres hovmester Nielas Stub(1638 - ⁸⁰).⁸¹ Reisen tok brødrene gjennom

Figur 2: Tavle IV fra Lilienskiolds historisk-topografiske verk *Speculum Boreale* (1701) Illustrasjonen er levert av Finnmark fylkesbiblioteks fotoarkiv.

⁷⁴ Lilienskiold, 1701a: 54

⁷⁵ Hagen & Sparboe, 1998: 10

⁷⁶ Merk at selv om Hans Lilienskiold het Smidt frem til faren ble adlet i 1676, bruker jeg i denne oppgaven kun Lilienskiold i omtale for enkelhets skyld.

⁷⁷ Wessel, 1906: 15-17

⁷⁸ Thon, J. H. (2011) *Talende Linjer – Lærde illustrerte bøker 1625-1775*. Novus Forlag: 97

⁷⁹ Nissen, K. (1936) «Hans Hansen Lilienskiolds litterære arbeider.» i *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs skrifter*, 1936 nr. 6. Aktietrykkeriet i Trondheim: 32, note 24; Huitfeldt-Kaas, «Lilienskiold, Jonas» i C. F. Bricka (red.). (1887-1905). *Dansk biografisk Lexicon Bind X*. Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn): 293

⁸⁰ Nissen, 136: 28

⁸¹ Nissen, 1936: 6-7

flere sentrale byer i Europa, og ble dokumentert gjennom et annet av Lilienskiolds andre kjente verk, nemlig hans reisejournal i to bind.⁸² Det første bind kom i trykk først i 1915-1916.⁸³ Følgende en periode med ulike poster, ved både den dansk-norske gesandten i Stockholm, samt vise- og lagmann i Bergen og Gulating lagdømme, tok han i 1684 sin nye stilling som amtmann i det nylig utskilte Finnmarkens amt.⁸⁴

Amtet var, i perioden 1660-1681 styrt av amtmenn etter overgangen fra lensordningen til en amtsinndeling.⁸⁵ Tiden etter var området underlagt det bergenske stiftsamtet, og magistraten overtok i praksis amtmannsfunksjonene.⁸⁶ Bakgrunnen for at amtet ble overført til Bergen var den politisk viktige rollen som de middelalderske handelsprivilegier hadde for den danske helstats-ideologien som eneveldets innføring brakte. Disse privilegiene gikk på handel av befolkningen i Finnmarks produksjon av råvarer i form av fisk. Disse privilegiene trådte i kraft i 1681, og skulle etter planen vare i seks år. Bergenske kjøpmenn med slike privilegier kunne ha inntil «26-30 fiskebåter, hver båt besatt med 4-5 mann.»⁸⁷ Mennene som bemannet disse båtene bestod delvis av lokalbefolkning som solgte sin fisk til kjøpmenn som fungerte som den bergenske privilegie-innehaverens representant i Finnmark. Delvis ble fiskerne hyret annenstedsfra til å fiske i amtet. Mot en sikker kjøper, fikk fiskerne utredning i form av utstyr og varer som de trengte transportert til Finmarken, men prisen ble bestemt av kjøpmennene, og gjeldsopparbeidelse blant fiskerne forekom ofte. Privilegiene, som i en form eller annen hadde røtter langt tilbake i tid, ble skjerpert hardt i frykt av at den ulovlige handelen mellom utlendinger og innbyggerne i Finmarken. Handel med utenlandske lettet gjerne noe på det økonomiske trykket hos befolkningen når fisket sviktet og de bergenske kjøpmennene ikke kunne tilby gode priser for varene sine. Utenlandshandelen svekket samtidig inntektene og sikkerheten rundt dansk rett til Finmarken, og ble derfor slått hardt ned på.⁸⁸ Et interessant poeng i henhold til den samiske befolkningen, er at samiske fiskere mottok mindre i utredning enn deres norske naboer. At disse dermed var selvforsynt enn norske kan dermed antydes, slik Lilienskiold skriver, som denne oppgaven skal se på i analysedelen.⁸⁹ Motstand mot bergensmonopolet skulle bli Lilienskiolds hjertesak gjennom hans tid som amtmann, og er en viktig årsak til at

⁸² Wessel, 1906: 18-19

⁸³ Niemi, 1983: 340; Thon, 2011: 96 (note 12)

⁸⁴ Weidling, T. (2000). Eneveldets menn i Norge: Sivile sentralorganer og embetsmenn 1660–1814. Riksarkivaren: 42; Wessel, 1906: 19

⁸⁵ Fladby, R. (1978). *Hvordan Nord-Norge ble styrt*. Universitetsforlaget: 74

⁸⁶ Niemi, 1983: 255

⁸⁷ Solberg, O. (1935). «Finnmark omkring 1700, aktstykker og oversikter – Tredje hefte: Lindenow-Kommisjonen 1685» i *Nordnorske samlinger I*. Etnografisk Museum: 141 (1)

⁸⁸ Niemi, 1983: 256

⁸⁹ Niemi, 1983: 267

forsvarsskrivet mot den hensynsløse økonomiske utnyttelsen av Finnmarkens innbyggere, ble skrevet under tittelen *Speculum Boreale*.⁹⁰ Det bør selvsagt også nevnes at Lilienskiold selv skal ha fungert som utreder i Vadsø, men hadde drevet handelen utenfor bergensmonopol-systemet. i alle fall i en periode.⁹¹

Lilienskiold fikk omsider amtsmannsembetet i Finnmarkens amt i 1684, gjennom søknad til Kong Christian V. (1646-1699⁹²), etter at stiftsamts-ordningen sannsynligvis viste seg å bli mer økonomisk belastende for Bergen enn antatt. Lilienskiolds første møter med amtet hans kom gjennom deltakelse i en kommisjon opprettet og igangsatt i 1685, av Lauritz Lindenow, den bergenske stiftsamtmannen. Kommisjonen ble opprettet, etter Einar Niemis oppfatning, for å kartlegge amtets tilstander med henhold i ønsket om en ny periode med handelsprivilegier.⁹³ Kommisjonen markerer på sin side enden på bergensk styre i Finnmark. Den nye perioden med privilegier ble innført i 1688, og det gjenopprettede amtets første amtmann dermed, hadde sitt sete i Vadsø, der han utførte sitt embete og bedrev sitt virke.⁹⁴ Det egentlige amtssetet lå i Vardø, men boligen som de tidligere amtmenn hadde benyttet var så forfallent at det ikke lot seg gjøre å bo der. Lilienskiold måtte derfor leie seg til bolig i Vadsø, i alle fall i den første delen av hans opphold. Etter en uviss tid, derimot, må også han og familien ha skaffet til veie egen bolig i Vadsø.⁹⁵ Det er også foreslått at Lilienskiold med familien, etter 1693, bodde fast i Bergen, men at amtmannen selv var pålagt å avlegge besøk til amtet hvert tredje år.⁹⁶ Dette er derimot nevnt i kun én kilde, og har ikke blitt undersøkt av meg.

Lilienskiold var en høyt utdannet og bereist mann, som har blitt forklart. I Vadsø skulle han ta del i et intellektuelt fellesskap som utvilsomt har hjulpet til med utviklingen av finnmarksbeskrivelsen. Presten Ludvig Christensen Paus (1652-1707⁹⁷) kom til å bli en nær venn av Lilienskiold, og komponerte blant annet diktet som åpner *Speculum Boreale*, der Lilienskiold og hans navn hylles med prakt og ære i full vigør. Lilienskiold og Paus fant også en sterk bidragsyter i sorenskriver- og fogden- Niels Knag (- 1737⁹⁸). Disse tre utgjorde dermed et fellesskap i Vadsø av intellektuelle som alle så sitt mål i å avvikle monopolsystemet.⁹⁹

Ved slutten av perioden i sin stilling, skulle Lilienskiold kunne framlegge hans

⁹⁰ Wessel, 1906: 10-11

⁹¹ Niemi, 1983: 270-271

⁹² Rian, Ø. (2024). «Christian 5.» i *Store norske leksikon*. Hentet 28.05.2024 fra https://snl.no/Christian_5.

⁹³ Niemi, 1983: 255-261

⁹⁴ Niemi, 1983: 269

⁹⁵ Niemi, 1983: 332-333

⁹⁶ Wessel, 1906: 13

⁹⁷ Wessel, 1906: 66-67

⁹⁸ Wessel, 1906: 70

⁹⁹ Niemi, 1983: 316-323, 334-337

hovedverk *Speculum Boreale*, eller *Nordspeilet* i oversatt form fra latin. Verket ble lagt frem til kong Frederik IV, når Lilienskiold igjen hadde ankommet København etter sin siste reise fra Nord-Norge i 1700.¹⁰⁰ Lilienskiolds reise, som skulle ta han til et nytt amtsmannsete, nå i Romsdal, ble brått avsluttet i 1703 ved hans død.¹⁰¹ Å datere verket med et eksakt årstall har vist seg særdeles utfordrende, ettersom at det ikke hviler enighet om hvilket år verket var ferdigstilt. En diskusjon om dette vil bli tatt opp i slutten av dette delkapittelet. Verket, som i sine fullverdige håndskrevne foliosider med utsmykkede malerier og portretter, så sitt formål som et forsvar i Lilienskiolds kamp for å forbedre befolkningen i Finnmarks levekår, og motvirke det bergenske handelsmonopolet for fisk fra Finnmarkskysten.¹⁰² Gjennom sin kritikk av handelsmonopolets utnyttelse av Finnmarkens fiskere, ble til slutt Lilienskiold oppsagt som amtmann i 1700.¹⁰³ Dette fulgte at de bergenske kjøpmennene endelig fikk tilhør i sine klager til kongen over hvordan deres vilkår hadde forverret seg, med all skylden liggende hos embetsmennene i Finnmark.¹⁰⁴ Når Lilienskiold så i 1701 skulle forlate Finmarken, og foreta reisen til København for å legge frem hans forsvarsverk ovenfor Kongen, skulle han aldri igjen vende tilbake til amtet. Før hans død i 1703, skulle han derimot se seg utropt til et nytt embete, denne gangen som amtmann i broren Jonas Lilienskiolds amt, Møre og Romsdal.¹⁰⁵

Speculum Boreale er i dag å finne i ytterst få utgaver, enklest tilgjengelig gjennom å ha vært inkludert i bokserien *Nordnorske Samlinger*, utgitt av Etnografisk Museum i Oslo i 1942-1943. Denne utgaven er en ukomplett, transkribert og kommentert versjon, produsert av Ole Martin Solberg (1879-1946¹⁰⁶), Norges første fagutdannede etnograf, og utgitt under andre verdenskrig.¹⁰⁷ Rune Blix Hagen og Per Einar Sparboe forklarer at det er flere avsnitt i originalen som ikke kom med i Solbergs utgivelse.¹⁰⁸ Flere av planene som Solberg hadde for utgivelsen; blant annet innledende kommentarer og en fullstendig utgivelse av verket, kom aldri til å skje. Utgaven som ble inkludert i skriftsamlingen er det eneste kjente trykket av *Speculum Boreale*, bortsett fra Andreas Bredel Wessels utgivelse av teksten *Nogle uddrag av Speculum Boreale* fra 1906, som ut ifra dets tittel, heller ikke er en komplett transkripsjon.¹⁰⁹

¹⁰⁰ Knutsen, N. M. (1993). *Mørkets og kuldens rike*. Cassiopeia Forlag: 82; Wessel, 1906: 13

¹⁰¹ Niemi, E. (1993). "Hans Hansen Lilienskiold – embetsmann, vitenskapsmann og opprører" i *Portretter fra norsk historie*. Universitetsforlaget: 67

¹⁰² Mer informasjon om handelsmonopolet og de politiske linjene i Danmark-Norge kan leses i kapittel 4 av denne oppgaven.

¹⁰³ Wessel, 1906: 81

¹⁰⁴ Hagen, R. B. & Sparboe, P. E. (red.). (1998). "Hans H. Lilienskiold: Trolldom og udugelighet i 1600-tallets Finnmark" i *Ravnetrykk NR. 18*. Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie: 15

¹⁰⁵ Weidel, 2000: 41-42

¹⁰⁶ Wæhle, E. (2020) "Ole Martin Solberg", *Store norske leksikon*. Hentet 26.12.2023 fra: https://snl.no/Ole_Martin_Solberg

¹⁰⁷ Knutsen, 1993, 82

¹⁰⁸ Hagen & Sparboe, 1998: 21; Wessel, 1906

¹⁰⁹ Nissen, 1936

Etter Kristian Nissens beskrivelser av verkets daværende stand (1936), finnes originalteksten i form av to versjoner, hvor begge er del av Thott-samlingen som nå ivaretas og eies av Det Kongelige Bibliotek i København, ved fol. 948-949.¹¹⁰ Grev Otto Thott (1703-1785), som samlingen er navngitt etter, eide ved hans død «en av Europas største bok- og håndskriftsamlinger», som i sin helhet ble overgitt Det Kgl. Biblioteket.¹¹¹ *Speculum Boreale* består av to bind, og ble tilsynelatende overrakt til Kong Frederik IV av Danmark-Norge i 1702. Foliobindene er forseggjort med utsmykninger og fargerike illustrasjoner malt av Lilienskiold selv. Den andre virker til å være et slags førsteutkast med «[...] langt ringere omfang».¹¹² Verket har ikke den samme tittelen, her kalt *Finmarchens Beschrifuelis*, og størrelsen svarer til omtrent ett av bindene til *Speculum*. Dette verket har også på et punkt blitt overlevert til Thott-samlingen, og har fått folionummer 950, med beskrivelsen i *Bibliotheca Thottiana: Index Codicum Manuscriptorum*: «Udkast til samme Verk (*Speculum Boreale*). Ligeledes med Tegninger.»¹¹³

Et aspekt ved *Speculum* som er oppsiktsvekkende med hensyn til dets periodiske opprinnelse, er at «[...] Lilienskiold [viser] samvittighetsfullt til sine kilder».¹¹⁴ Som vi derimot har sett, er ikke bruken av kilder til historiske tekster uvanlig, heller ikke i tiden før kildekritikkens systematisering innen det akademiske historiefaget. Lilienskiolds bruk av kilder svarer derimot til tilgang på et omfattende bibliotek som han har måttet tatt med seg til Vadsø. Blant de mange referansene som gjøres kan vi, gjennom O. Solbergs notasjoner, skimte noe av den omfattende lærdommen Lilienskiold hadde opparbeidet seg gjennom hans reiser i Europa før han tiltrådte sin post i Finmarkens amt. Dette vil bli tydeliggjort i denne oppgavens tredje kapittel. Verket er delvis geografisk, historisk, økonomisk og etnografisk, og tar dermed form av et historisk-topografisk verk som omhandler Finmarkens amt.¹¹⁵ Landets flora, dyreliv, mennesker, folketro, religion og samfunn blir alle skildret med en systematisk gjennomgang, med flere gode illustrasjoner av disse.

¹¹⁰ Thott, O. (1795). *Bibliotheca Thottiana : Index Codicum Manuscriptorum*. Hentet 09.04.2024 fra <http://www5.kb.dk/permalink/2006/manus/726/dan/351/?var=> : 351

¹¹¹ Hagen & Sparboe, 1998: 24

¹¹² Nissen, 1936: 6

¹¹³ Thott, 1795: 351

¹¹⁴ Hagen & Sparboe, 1998: 18; Nissen, 1936: 15; Niemi, 1983: 343

¹¹⁵ Hagen & Sparboe, 1998: 20

Verkets oppbygning

Speculum Boreale er fordelt over to bind, der det første er delt inn i tre deler, med henholdsvis ni, fire og fire kapitler.¹¹⁶ De første to kapitlene av del én tar, for hver sin del, for seg henholdsvis Øst- og Vest-Finmarkens fogderier, med detaljerte beskrivelser av de viktigste fiske-, sanke- og jakt-veider, hvor befolkningen kan uthente ressurser til å fylle sine behov. Bokens tredje kapittel omhandler klimaet i Finnmark, og innbyggerne dertil i det fjerde kapittel. Gjennom det femte kapittelet beskrives antrekk og diett hos både nordmenn og den samiske befolkningen. Liketil i det sjette kapittelet blir deres husstander beskrevet, og i det sjuende, om naturutvinning og ressursbruk. Det åttende kapittelet i første del tar for seg samiske skikker og språk. Niende kapittel er en historisk fremstilling av religiøs utøvelse, som stort sett behandler trolldom, ofringsritualer, gravleggingsprosesser og kristningen av samene. I tillegg vil en finne en detaljert beskrivelse av en samisk tromme, som skal ha vært eid av en «LapFin» som ikke navngis i selve verket.¹¹⁷ Beskrivelsen av trommen stemmer eksakt med den behandlet av Rune Blix Hagen og Per Einar Sparboe i deres arbeid med den utfyllende oversikten som Lilienskiold utarbeidet over trolldomssaker i Finnmark.¹¹⁸ Oversikten er å finne i forarbeidet til *Speculum Boreale*, med navnet *Finmarchens Beskrifuelsis*, og strekker seg over 97 sider med opplysninger om trolldomssaker i Finnmark.¹¹⁹ Denne dekker saker under hans egen og de to foregående amtmennene i Finnmarks tid, fra 1610, til den siste, samiske Anders Paulsons sak i 1692. Paulsons sak er interessant, siden Lilienskiold i hans oversikt gir en detaljert beskrivelse av både trommen og hvordan brukes, som forklart til han av Paulson. Kun trommebeskrivelsen kom altså med i *Speculum*, og trommen som beskrives har utvilsomt vært eid av Paulson.

For verkets annen del, behandles amtets flora og fauna. Inndelingen tar henholdsvis for seg dyrelivet til lands, dermed hvilke fuglearter som er å finne i amtet. Tredje kapittel av annen del handler om fiske og sjøliv, med noen særdeles spennende skildringer av flere mytiske skikkelser som skal finnes i dypet, som «Af troværdige folch haffver ieg ladet mig berætte, om deris tilstand.»¹²⁰ Fjerde kapittel i annen del handler til slutt om plantelivet, og inneholder flere

¹¹⁶ Lilienskiold, 1701a & 1701b: En komplett innholdsfortegnelse er å finne på siste side i tredje hefte av skriftserien for første bind (side 327). Annet bind innledes med en innholdsfortegnelse.

¹¹⁷ Lilienskiold, 1701a: 164-168

¹¹⁸ Lilienskiold, 1701a: 164-168; Hagen & Sparboe, 1998: 257-264

¹¹⁹ Hagen & Sparboe, 1998: 22

¹²⁰ Lilienskiold, 1701a: 210-213. Sitatet ligger under delen om «Haf-Manden», side 212

grundige og detaljrike illustrasjoner. Verkets første bind, tredje del, kalt «Om Negotien», handler i sine fire kapitler om den henholdsvis bergenske (første kapittel), trondheimske (andre kapittel) og de nordlandske, svenske og russiske (tredje kapittel) handelsforhold i amtet. Aller siste kapittel i første bind, tredje del, tar for seg tollene. Følgende inndeling er gjort for verkets andre bind:¹²¹

CONTINUATION
VED DEN
FINMARCHSKE BESCHRIFVELSE

som i sig befatter 4 Deelinger
saasom

1. Om Kongens Strømme oc Græntzer udi Norden, med anden dets Definitions anstalt oc tildragsomhed.
2. Om Kongens Skatter til fiælds oc fiære ofver Finner som Nordmænd, med videre Malmis forrætningen kunde ved-røre, som Tienden
3. Om Laxe-Elfvænes oc Hualfangstens tildragsomhed
4. Om Kiølnæs fordum Slot, med videre antægelse om Amptmændenis tilstand fra kong Frederici Primi tid.

Korteligst ved en Nordisch Pen
sammenschrefven

En kort historiografi om verket og dets forfatter

Det har tidligere blitt nevnt at verket har sett betydeligere mindre oppmerksomhet enn *Lapponia*, og at det er stor sannsynlighet for at årsaken til dette skyldes at verket i mye mindre grad har vært tilgjengelig for omverdenen. En kan undres over hva som gjorde *Lapponia* så

¹²¹ Lilienskiold, 1701b: 7

mye mer tilgjengelig, og det aller enkleste svaret vil være å vise til språket som de to verkene er skrevet på. Her kan Andreas Kleins avhandling prisgis for hans omstendelige arbeid med temaet, og tydelige framstilling av verkets historie og spredning i Europa.¹²² Noen lignende avhandling, eller tekst i lignende omfang, har jeg ikke klart å finne for Lilienskiolds *Speculum Boreale*. Verket fikk etter alt å dømme, lite oppmerksomhet frem til begynnelsen av 1900-tallet, når referanser og artikler dedikert til teksten begynner å dukke opp. Personlig vet jeg kun om én kilde fra før 1900 som omhandler Lilienskiold, og da indirekte i slektsforskning. Detter er Erik Andreas Thomles artikkel fra 1885, «Nedstammer den nulevende danske Slægt Lillianskiold paa Mandssiden fra den i 1676 adlede Hans Hanssøn Smidt?». ¹²³ Særlig fire navn etter 1900 dukker opp som autoritative i kunnskap om verket, og disse skal introduseres i det følgende:

Den tidligste av mine utvalgte kilder som ser ut til å ha fordypet seg i Lilienskiolds liv og virke er en Andreas Bredal Wessel (1858-1940). Wessel arbeidet siden 1886 som lege i Sør-Varanger kommune, og er best kjent gjennom hans politiske og samfunnsforbedrende arbeid, på linje med hans kone, Ellisif Wessel.¹²⁴ Boken *Amtmand i Finmarken Hans Lilienskiold: og hans verk* fra 1906, ser ut til å være den eneste boken dedikert i sin helhet til forfatteren av *Speculum Boreale*, fulgt opp i 1926 med artikkelen «Litt om «Speculum Boreale» og dets forfatter». Disse er begge tilgjengelig i Tromsø, henholdsvis gjennom Ultima Thule-samlingen til Universitetsbiblioteket, og Qvigstad-samlingen på Universitetsmuseet. Det er til sammen snakk om rundt et hundretalls sider som omhandler Lilienskiold og hans verk. Wessel henviser kun til én eldre tekst som omhandler Lilienskiold spesifikt. Dette er Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas' omtale av Lilienskiold i Dansk biografisk Lexicon (1887-1905) bind X. En kort artikkel over kun to sider.¹²⁵

Den neste på listen er Kristian Nissen (1879-1968), med sitt innlegg på 36 sider til Det Kongelige Norske Vitenskabers Selskab av 1936, nr 6. Under tittelen «Amtmann i Finnmark Hans Hansen Lilienskiolds litterære arbeider» skildrer Nissen ikke bare *Speculum*, men også reisejournalen fra Lilienskiolds tur fra Bergen til Roma. Artikkelen tar for seg noen av notasjonene i *Speculum*, og disse vil være av god hjelp til den kildekritiske analysen av verket. Nissen nevner også at en «Bull og Paasche: Norsk litteraturhistorie II, hvor Lilienskiolds

¹²² Klein, 2021: Spesielt kapittel 1 har vært svært hjelpsomt i arbeidet med denne teksten.

¹²³ Thomle, E. A. (1885). «Nedstammer den nulevende danske Slægt Lillianskiold paa Mandssiden fra den i 1676 adlede Hans Hanssøn Smidt?», i *Personalhistorisk Tidsskrift*, bind 6. Samfundet for Dansk-norsk genealogi og personalhistorie

¹²⁴ Holck, P. (2022) «Andreas Wessel» fra *Store norske leksikon*. Hentet 28.03.2024 fra: https://nbl.snl.no/Andreas_Wessel

¹²⁵ Huitfeldt-Kaas, «Lilienskiold, Hans Hansen» i C. F. Bricka (red.). (1887-1905). *Dansk biografisk Lexicon Bind X*. Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn): 292-293

arbeider *Speculum* og reisejournalen vies en forholdsvis utførlig og meget interessant omtale.»¹²⁶ Denne har jeg ikke hatt anledning til å studere. I tillegg trekker Nissen frem forordet til 1916-utgivelsen av første bind av Lilienskiolds reisejournal. Forordet er skrevet av en Chr. Sommerfelt, og en diskusjon blir tatt opp her som denne oppgaven skal returnere til mot slutten av dette delkapittelet om Lilienskiold.¹²⁷

Det tredje navnet som viser seg å være en autoritet på verket og forfatteren er Einar Niemi, som i sitt særledes omfangsrrike verk *Vadsøs historie 1: fra øyvær til kjøpstad* fra 1983, skildrer Lilienskiolds tid i Vadsø, samt det som måtte være å finne av kontekst. Niemi har i sitt verk tatt en tverrfaglig vinkling, både arkeologisk og historisk materiale har blitt nøye gjennomgått for å produsere en detaljrik og utfyllende fortelling om ikke bare Vadsø, men om Finnmark, Norge og våre naboland. I henhold til opplysningene som gis i dette verket, kan jeg i stor grad benytte meg av disse til å sammenlikne med opplysningene som gis fra både Schefferus og Lilienskiold. I tillegg til verket om Vadsø, har Niemi skrevet flere biografiske artikler om Lilienskiold, sett i følgende: «Hans Hansen Lilienskiold – embetsmann, vitenskapsmann og opprører» (1993), samt «Hans Lilienskiold – Kongens tjener, vitenskapsmann og samfunnsrefser i nord» (1996).¹²⁸

Det siste navnet som skal nevnes i denne listen over forfattere som har fordypet seg i Lilienskiolds liv og virke, er Jan Holljen Thon, som i sitt verk fra 2011, studerer forholdet mellom ord og bilder hos Lilienskiold.¹²⁹ De mange akvarellene som er å finne i både *Speculum*, og flere av Lilienskiolds andre verk, settes i kontekst av verkets formuleringer og ordbruk som alle bidrar til et nytt og interessant perspektiv på verket.

Av nyere forskning på Lilienskiold, kan en se til mastergradsoppgaven i museologi, til Kjersti Margrethe Gullberg fra 2014, med tittelen *Frem «oc saa tilbake igjen» - en dannelsesreise i Johannes Lilienskiolds fotspor 1668 – 1671*, som i hovedsak tar for seg Lilienskiolds reiseberetninger fra turen til Roma. Videre til en forfatter som i stor grad anvender *Speculum* i sin forskning, er Edel Berg, i deres hovedfagsoppgave i arkeologi, *Arkeologi i grenseland : Bruk av (skolte)samisk etnografi i studier av forhistoriske fangstsamfunn*, fra

¹²⁶ Nissen, 1936: 20

¹²⁷ Sommerfelt, C. (1916). *Johannes Lilienskiolds Reisejournal 1668-1670. I: Reisen fra Bergen til Rom*. Jacob Dybwads Forlag: Forordet.

¹²⁸ Niemi, E. «Hans Hansen Lilienskiold – embetsmann, vitenskapsmann og opprører» i Universitetsforlaget. (1993). *Portretter fra norsk historie*. Universitetsforlaget: 43-72; Niemi, E. «Hans Lilienskiold – Kongens tjener, vitenskapsmann og samfunnsrefser i nord» i S. Nettet & H. Salvesen (red.) (1996). *Ravnetrykk Nr. 7 - Ultima Thule* Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie: 66-80

¹²⁹ Thon, 2011: 7

2001.¹³⁰ Oppgaven benytter Lilienskiold i stor grad til opplysninger av etnografisk natur. Vetle Wisløff Sandring har også anvendt *Speculum* i hans mastergrad fra 2017, *Hverdagsliv i Sørwehr sogn og Kautken anno 1690*. Sandrings oppgave er en undersøkelse av levekår i Finnmark rundt 1690. Lilienskiolds *Speculum Boreale* er derimot ikke brukt som den eneste, og heller ikke som den mest anvendelige kilden, til motsetning fra tingbøker, amtsregnskap, matrikler og nedtegnelsene fra Lindenow-kommisjonen (der Hans Lilienskiold for så vidt deltok).¹³¹ Hvordan *Speculum* dermed nyttes i Sandrings oppgave, må nødvendigvis skille seg fra hvordan verket skal brukes i min oppgave, men eksemplifiserer godt hvordan opplysningene derfra blir vurdert. En annen forfatter som har sett til *Speculum Boreale* for opplysninger er Just Knud Qvigstad, som i sin tekst *Befolkningen i Sør-Varanger før 1865 fra 1926*, har undersøkt hva *Speculum* sier om innbyggertallene i området.¹³²

Det er tydelig altså, at Lilienskiolds *Speculum Boreale* har sett oppmerksomhet, men langt fra den samme mengden det etter min mening fortjener. At verket derimot er helt ukjent, vil være en feiltakelse å anta. Verket har sett nytte som referanseverk og som støtte til annen forskning i ettertid, men av litteraturen som ovenfor er blitt oppsummert, er det ingen av disse som, etter hva jeg kan se, har gjort en analyse av kildebruken i hele eller deler av Lilienskiolds *Speculum*, slik jeg har satt som mitt mål.

Diskusjoner rundt *Speculum*

En diskusjon rundt *Speculum Boreale* som står frem gjennom sekundærlitteraturen, er hvorvidt Lilienskiold selv, eller hans gode venn og slektning, presten Ludvig Christensen Paus som har laget illustrasjonene og ferdigskrevet verket. Paus har for øvrig satt sitt preg på *Speculum* gjennom 176 vers i dikt over de to bind.¹³³ Etter hva jeg kan se, er spørsmålet først diskutert av legen fra Sør-Varanger, Andreas Brede Wessel, i hans bok fra 1906, *Amtmand i Finmarken Hans Lilienskiold: og hans verk*, Da med henvisning til Huitfeldt-Kaas' biografi i *Dansk*

¹³⁰ Berg, 2001

¹³¹ Sandring, 2017: 17 – 21; Solberg, 1935: 142

¹³² Qvigstad, J. K. (1926). «Bosætningen i Sør-Varanger» i *Tromsø museums årshæfter 48 nr.3*. Tromsø stiftstidendes bogtrykkeri: 3

¹³³ Niemi, 1983: 337; Lilienskiold (udatert) *Speculum Boreale II Continuation ved den Finmarchske Beskrivelse*; 3-4. Niemi oppgir at det er 169 vers i diktet i første bind, jeg har selv observert 7 vers i annet bind.

biografisk Lexicon (1887-1905). Wessel skriver, med ingen uklarheter, at verket er renskrevet av Paus.¹³⁴ Kristian Nissen lukker for sin del døren på diskusjonen etter å i 1922 ha anvendt Riksarkivet i Oslo til å ha identifisert et anonymt dokument som å ha vært utført av Lilienskiold selv.¹³⁵ I Nissens artikkel *Hans Hansen Lilienskiolds Litterære Arbeider* fra 1936 forklarer han at diskusjonen ble startet av en E. A. Thomle, som videre inspirerte en Huitfeldt-Kaas til samme standpunkt, at det var Paus og ikke Lilienskiold som hadde skrevet verket.¹³⁶ Einar Niemi har på sin side utført lignende studier og konkludert med at det er Lilienskiolds egen håndskrift.¹³⁷ Jan Holljen Thon nevner, i hans verk om bilde-ord-forhold i *Speculum* (m.m.), at Nissen og en annen aktør, Chr. Sommerfeldt (ukjent), som i 1916 utgav den transkriberte reisejournalen til Lilienskiold, at Sommerfeldt er av oppfatningen om at det er Paus som renskrev og illustrerte verket.¹³⁸ Hvorvidt illustrasjonene er ferdigstilt av Lilienskiold, eller Paus, kan derimot ikke bevises. Niemi åpner også for muligheten for at disse kan ha blitt ferdigstilt med kunstnerhjelp oppsøkt i København. Dette er også Caroline Serck-Hanssens oppfatning i hennes kunsthistoriske analyse av verkets illustrasjoner.¹³⁹ Karl Henrik Harr motsier derimot at dette er sannsynlig i hans analyse av illustrasjonene, med at:

«[...] de «profesjonelle» var mye mer øvet i klassisk tegning i barokktiden. [...] Akvarellene er uhyre naivt laget. De er uten tvil utført av en barokk hobbymaler med tidens mytologi og manér innabords, men uten kunstnerisk læretid. De er ikke «profesjonelle»»¹⁴⁰

Det er videre en mulighet at Lilienskiolds økonomiske situasjon var styrende ovenfor den profesjonelle hjelpen han kunne oppsøke i København.¹⁴¹

Et siste moment for diskusjon som bør nevnes er dateringen av verket. Det eksakte årstallet for verkets ferdigstilling, er som sagt noe uenighet rundt. For det første er den trykte transkripsjonen av O. Solberg datert 1698. Det medfølgende diktet av Lilienskiold selv som er adressert til «Eders Kongelig Mayst», er datert «Københafn d: 12 Decembris Anno 1701.»¹⁴² Verket står i tillegg udatert i oversikten over Thott-samlingen *Bibliotheca Thottiana*.¹⁴³ Flere

¹³⁴ Wessel, 1906: 13-15

¹³⁵ Nissen, 1936: 20

¹³⁶ Nissen, 1936: 19

¹³⁷ Niemi, 1983: 339

¹³⁸ Thon, 2011: 96 (fotnote 12)

¹³⁹ Serck-Hanssen, C. (2002) «Fra mørkets rike til midnattsolens land» i A. Aaserud (red.) *Nordnorske bilder og bilder av Nord-Norge*. Nordnorsk Kunstmuseum: 11-12

¹⁴⁰ Harr, K. E. (1994). *Der skreg en fugl*. J.W.Cappelens Forlag: 18

¹⁴¹ Thon, 2011: 96

¹⁴² Lilienskiold, 1701: 54-55

¹⁴³ Thott, 1795: 351

av autoritetene på verket og forfatteren, som nevnt over, peker enten i retning av ulike årstall, eller legger frem informasjon som kompliserer dateringsprosessen. Einar Niemi peker eksempelvis på at første del av verket, som denne oppgaven skal behandle, ble ferdigstilt i 1698, men at annen del inneholder brev og dokumenter som er nyere.¹⁴⁴ Rune Blix Hagen og Per Einar Sparboe skriver i artikkelen «Amtmann Lilienskiold og hans heksestudier» at «[...] første bindet av verket er nok i sin helhet skrevet og gjort ferdig i Vadsø rundt årsskiftet 1698/1699.»¹⁴⁵ og at «Hele verket ble, ifølge supplikprotokollen til kanselliet, lagt fram våren 1702.»¹⁴⁵ Kristian Nissen på sin side viser til korrespondanse mellom Lilienskiold og Tormodur Torfason (1636-1719¹⁴⁶), bedre kjent som *Torfæus*, som blir utdypet av Hagen og Sparboe, til å beskrive at Lilienskiold allerede i 1696 hadde forfattet en beskrivelse over Finmarkens amt.¹⁴⁷ Det er tenkelig at Lilienskiold her refererer til forarbeidet, *Finmarchens Beschrifuelis*, og at hovedverket, *Speculum Boreale* må ha blitt ferdigstilt en gang etter forarbeidet, men før det ble lagt fram for kongen, våren 1702. Jahn Holljen Thon, i sin omfangsrrike analyse av tekst og bilder i Lilienskiolds verk, daterer *Speculum* til 1701.¹⁴⁸ Kjersti Margrethe Gullberg har i sin mastergradsoppgave i museologi *Frem «oc saa tilbage igjen»- en dannelsesreise i Johannes Lilienskiolds fotspor 1668 – 1671* fra 2014, unngått å datere verket.¹⁴⁹ Dette gjør også Oscar Albert Johnsen i 1923, i hans ellers meget grundige og detaljrike verk, *Finmarkens politiske historie*.¹⁵⁰ Det samme har Vetle Lars Wisløff Sandring gjort i hans masteroppgave i historie fra 2017, men Sandring har datert illustrasjonene fra *Speculum* til «ca. 1700».¹⁵¹ Lars Ivar Hansen brukte samme beskrivelse i innledningen til Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt utgivelse av *Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745* fra 1985.¹⁵² Historikere og forfattere fra andre akademiske fagdisipliner har normal brukt 1698 som dateringen av verket, dette kan sees i følgende referanser:

¹⁴⁴ Niemi, 1983: 338-342

¹⁴⁵ Hagen & Sparboe, 1998: 20

¹⁴⁶ Hagen & Sparboe, 1998: 22; Melve & Ryymin, 2018: 205

¹⁴⁷ Nissen, 1936: 17

¹⁴⁸ Thon, 2011: 7, 94

¹⁴⁹ Gullberg, 2014

¹⁵⁰ Johnsen, 1923

¹⁵¹ Sandring, 2017: 117-119

¹⁵² Hansen, L. I. (1985) «Innledning» i Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt: *Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745. (bd. III)*. Kjeldeskriftfondet.: VII

- Roger Tronstads *Finnmarkshandelen i 1680-åra*, hovedfagsoppgave i historie fra 1981.¹⁵³
- Caroline Serck-Hanssens kunsthistoriske introduserende analyse i utstillingsskriftet *Nordnorske bilder og bilder av Nord-Norge* fra 2002.¹⁵⁴
- Karl Henrik Harrs kunsthistoriske analyse i *Der skreg en fugl : En reise i Nordnorsk kunsthistorie* fra 1994.¹⁵⁵
- Edel Bergs hovedfagsoppgave i arkeologi fra 2001 *Arkeologi i grenseland : Bruk av (skolte)samisk etnografi i studier av forhistoriske fangstsamfunn*.¹⁵⁶
- Nils M. Knutsen i hans tekstutdragssamling *Mørkets og kuldens rike* fra 1993, bruker 1699 som dateringen av verket.¹⁵⁷

Funnene i denne undersøkelsen, viser strengt tatt at det ikke er noen utbredt enighet om hvordan verket skal dateres. Jeg benytter meg derfor av friheten til å peke ut 1701 som året da verket i alle tilfeller var ferdigstilt i den tilstand det i dag er å finne på Det Kgl. Bibliotek i København. Det må videre forstås at dette ikke er en fullstendig undersøkelse, ment for å konstatere en faktisk datering, men heller et forsøk på, så nært som mulig, å fastsette en hensiktsmessig datering å benytte meg av i denne oppgaven.

Johannes Schefferus' *Lapponia* (1673)

Et verk det derimot er noe lettere å datere, er Johannes Schefferus' monografi *Lapponia*. Opprinnelig trykt i Frankfurt i 1673, *Lapponia* er en av de tidligste og mest omfangsrige etnografiske verkene vi har fra samtiden om samisk kultur. Verket ble samlet inn og utarbeidet i sin helhet i Uppsala, Sverige, og ført i penn av Johannes Schefferus (1621-1679) fra Strassburg, på bestilling. Den første indikasjonen på bestillingen som skulle konkludere i produksjonen av *Lapponia*, kom i 1671. Da skulle den svenske rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie, gjennom et brev til det Svenske Antikvitetskollegium, legge inn en bestilling for produksjonen av et verk som skulle både skildre tidligere kunnskaper om samiske samfunn og

¹⁵³ Tronstad, R. (1981) *Finnmarkshandelen i 1680-åra*. Universitetet i Oslo: 216

¹⁵⁴ Serck-Hanssen, 2002: 11

¹⁵⁵ Harr, 1994: 16

¹⁵⁶ Berg, E. (2001) *Arkeologi i grenseland : Bruk av (skolte)samisk etnografi i studier av forhistoriske fangstsamfunn*. Universitetet I Tromsø: 79

¹⁵⁷ Knutsen, 1993: 82–83

kultur, hvordan klimaet de lever i er, samt hvilke skikker og levemåter som er utbredt blant disse samfunnene. Verket skulle i tillegg bevise hvorvidt det svenske militæret gjorde nytte av samiske styrker i krigføring.¹⁵⁸ I et brev fra Schefferus, datert 28. mars, samme år som De la Gardie la frem bestillingen, ser vi at professoren allerede da har sett oppgaven med å produsere verket som sin.¹⁵⁹ Schefferus bidro, etter utgivelsen av den latinske utgaven i 1673, til revidering og oversettelse av verket. En av bidragsyterne som Schefferus har lent seg på i størst grad, er den samiske studenten Nicolaus Lundius.¹⁶⁰ Studentens bidrag kom derimot ikke med i den originale latinske utgaven. Det samme gjelder bidraget til Olaus Stephani Graan, som ankom Uppsala den 8. mai, 1672.¹⁶¹ Graan er nevnt blant *Auktorer* til den svenske 1956-utgaven (som har tatt med de senere utgavenes kildehenvisninger) som «Lapp», og blir, sammen med Lundius og studenten Olof Mattsson Sirma, de eneste samiske bidragsyterne til *Lapponia*.¹⁶²

Selve verket bygger på en samling av tekster, hvorav de fleste er hentet inn fra skrivekyndige og lærde blant presteskapet i både Sverige og Nord-Finland. Øvrige europeiske og historiske referanseverk som behandler temaer i Skandinavia er også hyppig brukt.¹⁶³ Verket er skrevet av Schefferus selv, som på tross av at han ikke hadde personlig innsikt i kulturen han beskrev, produserte *Lapponia*, som har sett seg anerkjent for dets fremstillinger og opplysninger lenge etter dets utgivelse. Dette viser i hovedsak til professorens evne til å analysere og sette kilder opp mot hverandre for å nå en konklusjon. Bistand i form av kilder kom som sagt gjennom presteskapet i de svenske lappmarkene, samt større referanseverk som var godt kjent i europeisk akademia. En tredje kanal som Schefferus anvendte for innsamlingen av kilder var gjennom studenter ved universitetet i Uppsala med samisk bakgrunn. Dette var, i sin tid, oppsiktsvekkende innen den samtidige akademiske tradisjonelle kildebruk.¹⁶⁴ Uppsala Universitet tok imot også lovende samiske studenter, selv om tilgang til utdanning stort sett var forbeholdt eliten av majoritetssamfunnet. De samiske studentene ble oftest nominert og tatt imot på beordring fra myndighetene. I både Olof Mattsson Sirma og Nicolaus Lundius' tilfeller

¹⁵⁸ Burnett, L. A. (2019). "Translating Swedish Colonialism: Johannes Schefferus's *Lapponia* in Britain c. 1674-1800." *Scandinavian Studies*, 91(1-2), University of Illinois Press. Ss. 134-162. <https://muse-jhu-edu.mime.uit.no/article/730271> (hentet 04.12.2022): 138, Klein, 2020: 296

¹⁵⁹ Klein, 2020

¹⁶⁰ Lindkjølen, 1994: 28

¹⁶¹ Fjellström, P. (1983). «Företal» i K. B. Wiklund. (1897-1909). "Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m.", i *Kungl. Skytteanska samfundets handlingar vol. 27*. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet.

¹⁶² Schefferus, 1673 (1956): 35

¹⁶³ En komplett liste over referanser kan leses i bokens «Författarregister» (ss. 471-472), i den svenske 1956-versjonen av *Lapponia*.

¹⁶⁴ Klein, 2020: 59

var det selveste De la Gardie som hadde skaffet dem adgang til universitetet.¹⁶⁵ I tillegg var Schefferus en iherdig samler av artefakter fra samisk kultur, og *Lapponia* er flittig utsmykket med detaljerte illustrasjoner fra blant annet seremonielle trommer og klesdrakter. Trommene på sin side er av ukjent opprinnelse, men det er nærliggende å tenke at gjennom hans kontakter blant det geistlige miljøet i de svenske lappmarkene, fikk tak i artefaktene som sannsynligvis har vært konfiskert på et tidspunkt.¹⁶⁶ Schefferus' egne originalmanuskript er bevart ved Universitetet i Uppsala, sammen med flere av artefaktene han hadde samlet inn. I tillegg består der deler av hans eget bibliotek, og flere av skriftene fra de svenske prestene som ble brukt til produksjonen av *Lapponia*.¹⁶⁷

Språket som Johannes Schefferus skrev *Lapponia* på var, som en kunne vente seg, latin. Dette er et viktig poeng å huske på når en anser utbredelsen av verket. Latin var, i 1600-tallets Europa, fortsatt et utbredt språk blant lærde. Språket kunne brukes på tvers av ellers språklige barrierer som ville hindret arbeidet med å spre kunnskapen som ligger i arbeidet Schefferus har gjort i produksjonen av verket. Til motsetning fra *Speculum*, dermed, ble *Lapponia* mottatt med interesse, også ellers i Europa. Denne interessen bidro i sin tur til arbeid for å oversette verket. De forskjellige oversettelsene av *Lapponia* skal behandles senere i denne oppgaven, nevnelig i kapittel 2, der utvalget av primærkildene skal forklares. I henhold til illustrasjonene i *Lapponia*, er Johannes Schefferus ansett som illustratøren. Dette til tross for at professoren aldri så noen del av de svenske lappmarkene som han beskriver. Allikevel har hans illustrasjoner blitt vurdert som så treffende at de i visse tilfeller er blitt kopiert og tatt med i senere reiseskildringer for området.¹⁶⁸

Schefferus's hovedverk fra 1673 er et av ytterst få samtidige kilder til det samiske i Sverige, som så seg anerkjent, både i samtiden og i ettertid gjennom dets presisjon og omfang. En vurdering som tidlig blir aktuell er dilemmaet om oversettelser av verket. *Lapponias* mottakelse så en styrkning på den internasjonale arenaen som både fulgte og forsterket dets gjennomslagsevne. Den originale teksten ble skrevet på latin, som enda i det 17. århundre var å anse som den intellektuelle elitens *lingua franca*, i hvertfall i Europa. *Lapponia* ble snart etter utgivelsen oversatt og gitt ut på andre språk, deriblant engelsk, tysk, fransk og hollandsk. I sin avhandling, tar Klein opp et aspekt ved utgivelsen av originalverket, hvor noe uklarhet har oppstått rundt når verket var klart til salg. Klein nevner at verket dukket opp i kataloger fra

¹⁶⁵ Klein, 2020: 141, 153-154

¹⁶⁶ Mer informasjon om prestefelleskapet som bidro til *Lapponia* kan lese i kapittel 3 av denne oppgaven

¹⁶⁷ Klein, 2020: 87

¹⁶⁸ Klein, 2020: 287

bokmesser i Frankfurt og Leipzig i 1673, som dermed konstaterer at verket var i salg i denne perioden.¹⁶⁹

Naturvitenskapelige skildringer fra tidlig nytid, slik både *Speculum* og *Lapponia* er eksempler på, har til dels falt ut av mote innen historisk forskning, dels på grunn av mer spesialiserte studier som er gjennomført senere, dels på grunn av samtidens tendens til noe ukritiske og særlig fargede tilnæringsmåter i skildringene. Forfatterne av tekstene er derimot velkjent i hvertfall i fagmiljøer med tilknytning til emnet tekstene omhandler. I det henseende står Universitetet i Tromsø i en unik posisjon som autoritet innen både arktisk og samisk historie, og fagmiljøet blant historikerne her har god kjennskap til begge verk. Eksempelvis var UiT vertsuniversitet for Schefferus-konferansen i 2023, hvor jeg var heldig nok til å kunne delta. *Lapponia* er i dag ansett som et av de første og grundigste etnografiske verkene om det samiske, og som følge av Andreas Klaus' avhandling fra 2020, kalt *Early modern knowledge about the Sámi : a history of Johannes Schefferus' Lapponia (1673) and its adaptations*, har Schefferus dermed sett ny interesse vendt mot sitt virke. For videre informasjon om *Lapponia*, anbefaler jeg, som sagt, på det sterkeste at enhver interresert leser, ser til Kleins avhandling for en dypere innføring.

¹⁶⁹ Klein, 2020: 33 (i fotnotene); 221–222

Andre kapittel

Teoretiske utgangspunkt, metodiske vurderinger

Å behandle historiske kilder som Hans Hansen Lilienskiolds *Speculum Boreale* og Johannes Schefferus' *Lapponia* fordrer at ulike hensyn tas, som skal være egnet til arbeid med nettopp slike kilder. En historiefaglig tekst vil gjerne vurderes ut ifra dets forhold til kildene den bygger på. Evnen til å vurdere dette forholdet er, etter min oppfattelse og mening, en historikers viktigste egenskap. Grunnlaget for å gjøre fattede vurderinger om kildebruk, bygger i hovedsak på teoretiske henhold og metodisk tilpasning.¹⁷⁰ Disse aspektene må derfor gjøres rede for i en oppgave av denne typen.

Dette kapittelet skal i hovedsak behandle de teoretiske hensyn som er tatt med i oppgaven. Her vil det inngå hvilke vurderinger som lagt til grunne for valget av både primær- og sekundærkilder, og hvilke faglige hensyn og påvirkninger som har styrt dette utvalget. Først skal jeg diskutere hvilke hensyn som skal tas til verkene jeg skal analysere. *Speculum Boreale* og *Lapponia* skal presenteres med holdepunkt i deres uttrykk og form, for så å vise til verkene historie og opphav, før tidligere og nyere forskning på verkene blir skildret. Valget av sekundærkilder følger så på, og utvalget skal redegjøres for med hensyn til hvordan de tematisk bidrar til oppgaven. Kapittelet skal fortsette med et innblikk i hvilke hensyn som er gjeldende i henhold til urfolksskildringer og etnisitet. Dette er dagsaktuelle aspekter som er særdeles viktige å redegjøre for ved en akademisk oppgave der disse temaene skal behandles. Metod delen som følger skal vise til hvordan analysen og sammenligningen skal skje, der parametere skal styre hvilke aspekter fra hver tekst som skal tas med, samt hvilke kildekritiske hensyn som er tatt. Fremgangsmåten er neste del, og vil forklare hvilke praktiske utfordringer og vurderinger som er gjort i utviklingen av oppgaven.

¹⁷⁰ Kaldal, I. (2003). *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Det Norske Samlaget: 31

Historiske syn på kildebruk

Det akademiske historiefaget så sin formalisering gjennom å systematisere vurderingsgrunnlaget for kilder til historien.¹⁷¹ Hvilke opplysninger som hvilken forfatter presenterer vil variere fra en tekstlig kilde til den annen, og hvor disse opplysningene har sitt opphav utgjør gjerne grunnlaget for deres pålitelighet. Dette er det overflate-nivået av endringen som fant sted på 1800-tallet, men siden opplysningstidens inntred ved det attende århundre, ble nye tanker og ideer også videreført til å gjelde historiske tekster. Overflate-nivået så sin egen progresjon med Rankes tyske historiske skole, men på et meta-nivå skulle spesielt én teori spille en særlig rolle fra siste halvdel av 1700-tallet. Narve Fulsås formulerer teorien som et nytt perspektiv på historisk tid, der en kan se en adskillelse mellom et erfaringsrom og en forventningshorisont.

Erfaringar og forventingar står i eit gjensidig forhold til kvarandre: Gjorde erfaringar kan endra seg i lys av nye erfaringar, voner og vonbrot, på same tid som våre forventingar prega av våre tidlegare erfaringar. Men erfaringsromet er ikkje tilstrekkeleg til å fastleggje og avgrense forventingshorisonten.¹⁷²

Hva vi kan forvente er dermed ikke bestemt av erfaringene vi gjør oss. Denne tesen er i det hele tatt et oppgjør med tanken om historien som livets læremester, "*Historia [...] magistra vitae*" slik Cicero skrev det.¹⁷³ Dette skiftet tok faget fra forestillingen om historie som en verktøykasse for praktisk bruk, til en forståelse av kunnskap om historie som historiebevissthet – altså ens egen viten om at mennesket er skapt, skapende og styrende ovenfor historien. Det som historiefaget dermed kunne lære fra seg, var i hovedsak hvordan å planlegge for fremtiden. Relevansen til denne oppgaven kommer i form av enhver historikers ansvar når fortiden skal belyses. Bevissthet rundt hvordan historien formes i arbeidet med den, fordrer dermed at kildene jeg her skal behandle, vil presenteres gjennom linsen av min egen oppfattelse, som ikke nødvendigvis stemmer overens med en annens oppfatning. Denne oppgaven må dermed leses som et produkt av nøye planlegging, og ikke som et bilde av virkeligheten, på tross av mine egne anstrengelser mot det sistnevnte.¹⁷⁴ Fra et historiefaglig perspektiv er bruken av kilder i forskning et særs viktig aspekt av en teksts faglighet, kanskje også det viktigste. Denne

¹⁷¹ Andresen et al. 2015: 176; Melve & Ryymin, 2018: 35

¹⁷² Fulsås, N. (1999). *Historie og nasjon*. Universitetsforlaget: 85

¹⁷³ Cicero, M. T. (1839). *De Oratore Liber Secundus*. B. & W. Noyes: 72

¹⁷⁴ Andresen et al., 2015: 63

oppgaven tar dermed en tilnærming hvor måten forfatteren anvender kildene sine, er i fokus, og hva de kan fortelle blir forsøkt å gjøre opp et grunnlag for. Der er derimot ikke en fastsatt og vanntett metode for å gjøre vurderinger av dette slaget, og hver kilde krever en egen vurdering av hvorvidt dens pålitelighet kan redegjøres for og til hvilken grad opplysningene som kommer fram i teksten kan stoles på.¹⁷⁵ For denne oppgaven, som fokuserer på å gjøre en kildekritisk vurdering av tekstene i kontekst av deres opprinnelse, blir dermed denne teksten å få et historiefaglig forankret utgangspunkt.

Det akademiske historiefaget har siden dets opprinnelse vært opptatt av nettopp hvordan denne prosessen kan systemiseres, og gjennom formaliseringen av et materialistisk kildebegrep på 1800-tallet, kunne en med selvtillit snakke om et teoretisk aspekt av historiefaget.¹⁷⁶ En snakket da i hovedsak om historie i bestemt entall, altså historien, heller enn ubestemt flertall, historier.¹⁷⁷ Dette skillet fordrer at historie kunne oppfattes som en enhet og i anvendt betydning til kildebruk, kunne derfor noen kilde bli mer eller mindre brukbare til å gjenfortelle den historiske virkeligheten. Ranke, for sin del, anså kilder produsert av offentlige tjenestemenn som høyst pålitelige, og dermed godt egnet som kilder den historiske virkeligheten. Faglige vurderinger gjort av historikere i senere tid, tar derimot høyde for disse kildenes subjektive natur, og deres pålitelighet som kilde til noen «virkelighet» har blitt svekket.¹⁷⁸ Det materialistiske kildebegrepet har i ettertiden fått opposisjon og blitt overvunnet av andre teoretiske tilnærminger til kildebruk. Det funksjonelle kildebegrepet, som på sin side utbredt i større grad i dag enn det materialistiske, tar sitt utgangspunkt i tanken om at kilder er kilder, uavhengig av deres pålitelighet, og helt avhengig av hva forskeren ønsker å vite. Hvilket spørsmål en stiller, derimot, er styrende ovenfor hvordan en kilde kan brukes. Dette må sees i sammenheng med det opprinnelige materialistiske kildebegrepet hvor enkelte typer kilder ble sett på som bedre eller mer pålitelige enn andre.¹⁷⁹ Hvis, dermed, alle kilder er kilder til noe, burde en kunne stille to kilder til det samme fenomenet opp mot hverandre for å se hvordan hver kilde behandler et aspekt forskjellig.

¹⁷⁵ Melve & Ryymin, 2018: 36

¹⁷⁶ Andresen et al. 2015: 176; Melve & Ryymin, 2018: 35

¹⁷⁷ Koselleck, R. & Tribe, K. (2004). "Historia Magistra Vitae: The Dissolution of the Topos into the Perspective of a Modernized Historical Process." i *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (s. 26–42). Columbia University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7312/kose12770.6>: 36, «Geschichte» vs. «Geschickten»; Fulsås, 1999: 86–87

¹⁷⁸ Melve & Ryymin, 2018: 37, 40–41

¹⁷⁹ Andresen et al., 2015: (Finn sidetall)

Valg av primærkilder

Arbeidet med å velge ut primærkildene til denne teksten tok form av kontinuerlig vurdering, revurdering og gjennomgang av referanseverk. Planleggingen av teksten startet, som sagt, med en idé om temaet som skulle behandles, og utviklet sin form og sitt formål gjennom først å bli kjent med kildelandskapet som var passende. Etter refleksjon ovenfor hva som kom til å bli avgjørende faktorer i utvalget av kildene, skulle etter hvert enkelte kilder skille seg ut til å være av større interesse enn andre. Utvalget måtte derfor spisses inn og vurderes på nytt, før prosessen startet igjen. Kriteriene som ble lagt til grunn for det endelige utvalget er ikke særlig kompliserte, men skal fremdeles skisseres her.

Hvilken form kilden hadde, og hva den beskrev ble aller først tatt hensyn til. Her ble det gjort flere valg, med begrunnelse i både faglig og personlig interesse. Årsaken til å velge vekk deskriptive kilder kom til å forme problemstillingens innfallsvinkel på en viktig måte. En av årsakene til dette var som sagt, i delen om tekstens formål, å undersøke skildringer gjort i det kulturelle møtet mellom kolonimaktene og urfolket som var å finne i det aktuelle området. Videre var også et ønske om å belyse arbeidet som ivrige og arbeidsomme enkeltpersoner har lagt inn i store verk med betydning for historien om det samiske. Den dag i dag står flere slike verk i en posisjon der innsikten de kan gi i form av en helhetlig forståelse ovenfor hva de beskriver, på grunn av nettopp måten de er farget av sin forfatter og tiden de oppstod i, ikke ser den samme faglige oppmerksomheten de kanskje gagnar. Faren er stor for å tilskrive perioden kildene har oppstått i, for mye vekt under vurderingen av kilden i seg selv. Perioden, som vi husker fra introduksjonen, baserer seg i hovedsak fra 1673-1701. Temaet har også blitt fastsatt tidligere i denne oppgaven, til å omhandle skildringer av samisk kulturuttrykk. Med disse aspektene fastsatt kunne også selve utvalget av primærkildene begynne. Gjennom flere kanaler ble kilder funnet og vurdert. Kanalene som i hovedsak har blitt anvendt til selve kildesøket baserer seg i hovedsak på å se til sekundærlitteratur om temaet, og dermed se til hvilke primærkilder som det henvises til.

For metoden ved selve utvalget, som her skal skisseres og redegjøres for, er det de påfølgende kriteriene som kronologisk ble vurdert for å spisse utvalget ytterligere. Utvalget måtte kunne gjøres interessant som bidrag til det historiefaglige forskningsfeltet, og derfor ble det vurdert som gunstig å velge ut et dagsaktuelt tema, og undersøke dette gjennom

kilder som en gjerne ville forholdt seg kritisk til. En deskriptiv eller numerisk kilde vil sannsynligvis måtte gis betydning og faglig vekt gjennom kontekstualisering av dataene inn i en konstruert samtid. Hvis det jeg dermed ønsker å undersøke er hvordan et fenomen framstilles, er det nærliggende å tenke at det mest rettferdige ovenfor produsenten av kildene, er å oppsøke kilder hvor fenomenet skildres med intensjonen om å framstille fenomenet.¹⁸⁰ Beskrivende kilder som omhandler møtet mellom statsmakt og samiske samfunn er altså den formen som er aktuell for oppgaven.

Verkets omfang angående temaet var også viktig i prosessen med å spisse utvalget. Andre samtidige beskrivende verk som også er innoen den nordlige delen av den skandinaviske halvøy, viser gjerne framstillinger som er mindre i både omfang og grundighet. En kan her, for eksempel, vise til Ludvig Holbergs *Dannemark og Norges Geistlige og Verdslige Staat*, fra 1749, hvor samfunnene nord i Norge beskrives over kun fire sider.¹⁸¹ At omfanget i denne kilden ikke er stort nok til å være grunnlaget for en mastergrad kan diskuteres, men for denne oppgavens henseende er det tydelig at som del av et begrenset utvalg primærlitteratur, må verket ha et større omfang og gjerne være enda mer spisset mot temaet som skal behandles. En kan også se til verk av andre typer, som for eksempel Thomas von Westens skrifter om misjonsarbeid blant samiske bosetninger. I dette tilfellet er skriftene både tematisk og periodisk riktige, men ikke i form av et utgitt verk, og heller i en samling av dokumenter som brev og lignende der von Westens beskrivelser av folkene og samfunnene som han møtte i nord, er å finne.¹⁸² Johannes Schefferus' *Lapponia* er også i hovedsak bygget på en rekke bidrag fra hans relasjoner i de svenske lappmarkene, men disse er blitt samlet, sammenlignet og prosessert til et omfattende og grundig verk på 35 kapitler. Verket ble dermed utgitt i 1673.¹⁸³ Utgitte og fullførte verk med omfattende skildringer av samiske forhold er derfor å foretrekke i utvalget av primærkildene til denne oppgaven.

Til oppsummering for hvilke kriterier som er lagt ned ved utvalget av primærkildene, blir altså først og fremst en tematisk og regional tilknytning viktig. Kildene bør ha sin opprinnelse i nærhet til temaet, som fordrer regional tilknytning. En kan selvsagt se til reisebeskrivelser skrevet av utenlandske besøkende til nordområdene, men da møter en gjerne på utfordringer i henhold til språk og oversettelse, da tekstene først måtte ha blitt utgitt, så

¹⁸⁰ Melve & Ryymin, 2018: 27-29

¹⁸¹ Holberg, L. (2014) *Dannemark og Norges Geistlige og Verdslige Staat* (1749). Forlaget Vandkunsten: 35-39

¹⁸² Grankvist, R. (2022). "Thomas Von Westen" i *Store norske leksikon*. Hentet 29.05.2024 fra: https://nbl.snl.no/Thomas_von_Westen

¹⁸³ Hagen, R. B. (2021) «Lapponia» i *Store norske leksikon*. Hentet 29.05.2024 fra: <https://snl.no/Lapponia>

oversatt og utgitt andre steder før de kan benyttes til denne oppgaven. I tillegg vil det være hensiktsmessig å se til kilder med en større grad av kjennskap til samiske forhold. Den foretrukne formen til kildene som skal velges ut er å karakterisere som beskrivende ovenfor samiske forhold, og gjerne fortellende. Disse vurderingene vil utelate strengt materielle kilder som for eksempel Lindenow-kommisjonens nedtegnelser eller offentlige rapporter.¹⁸⁴ Hans Hansen Lilienskiolds *Speculum Boreale* og Johannes Schefferus' *Lapponia* er begge verk som faller innenfor de kriteriene som er lagt opp. Ettersom utvalget av primærkildene nå har blitt redegjort for og valgt ut, skal videre sekundærlitteraturen til oppgaven begrunnes.

Valg av sekundærlitteratur

For å sikre solid empiri i en historiefaglig tekst, er det imperativt å gjøre god nytte av sekundærlitteratur.¹⁸⁵ Der primærlitteraturen viser til kildene som i denne oppgaven skal granskes for opplysninger, blir sekundærlitteraturen viktig for å trekke slutninger i analysen, velge ut teoretisk og metodisk tilnærming, samt legitimere oppgavens faglighet.¹⁸⁶ Denne oppgaven baserer seg på flere aspekter som vil trenge forankring innen tidligere forskningslitteratur. Dette underkapittelet skal forsøke å redegjøre for de mest brukte kildene jeg har benyttet meg av til hver del av oppgavens innhold. For å oppnå en tilfredsstillende grad av struktur, har jeg valgt en tematisk gjennomgang, hvor hvert tema skal introduseres gjennom litteraturen og hva de utvalgte kildene vil bidra med av opplysninger, perspektiver og informasjon.

Det første temaet som skal behandles her er sekundærlitteratur angående primærkildene som er valgt ut. Det er verdt å merke at både eldre og nyere forskning skal benyttes som sekundærlitteratur, der det er mulig.

Speculum Boreale og dets forfatter, Hans H. Lilienskiold har, som allerede forklart i forrige del, vært objekt for forskning innen flere akademiske retninger. Fra historiske, til museologiske, samt kunsthistoriske og etnografiske bidrag, kan en med sikkerhet si at teksten har ganget interesse i tiden som har fulgt dets ferdigstillelse. Jeg har her valgt ut tekster med

¹⁸⁴ Solberg, O. (1935). «Finnmark omkring 1700, aktstykker og oversikter – Tredje hefte: Lindenow-Kommisjonen 1685» i *Nordnorske samlinger I*. Etnografisk Museum

¹⁸⁵ Melve & Ryymin, 2018: 207-208

¹⁸⁶ Kaldal, 2003: 89-90

bakgrunn i tilgjengelighet, og ikke nødvendigvis den seneste, tidligste eller mest omfattende eller nøyaktige skildringen av verket. Med dette mener jeg at de tekstene jeg har valgt ut til sekundærlitteratur, er stort sett de samme tekstene som er brukt til kildegrunnlag for de omtalene verket har opparbeidet seg innen forskningslitteratur, biografisk litteratur og antologier som behandler verket. Det bør komme som en selvfølge at i tekster som omtaler *Speculum* og det henviser til kilder, så har disse blitt sporet ned og anvendt. For en oversikt over disse, se tilbake til første kapittel i denne oppgaven.

Lapponia har derimot oppnådd interesse som har produsert forskningslitteratur om verket i mye større grad. Med bidraget fra Kleins avhandling i 2020, er det utvilsomt et større og dypere grunnlag for kunnskap om verkets opphav, utarbeidelse og mottakelse. Det resterende utvalget av kilder danner derfor i stor grad et nyanserende perspektiv på sistnevnte avhandlings opplysninger. Kleins avhandling utgjør i hovedsak mitt grunnlag for informasjon om forfatteren og hans verk, men av ytterligere forskningslitteratur jeg har gjort nytte av, kan følgende nevnes: Hans Lindkjølen's artikkel «Johannes Schefferus og bokverket «Lapponia» utgitt 1673» (1994) har en god tematisk inndeling med flere relevante opplysninger som vil bli brukt til min drøfting i analysen om spesielt kildegrunnlaget.¹⁸⁷ Nest ut er L. Burnetts artikkel fra 2019, som omhandler *Lapponias* mottakelse i Storbritannia «Translating Swedish Colonialism: Johannes Schefferus's Lapponia in Britain c. 1674 - 1800».¹⁸⁸ Denne artikkelen har vist seg nyttig for å kunne gjøre rede for utvalget av de mangle versjoner av Schefferus' verk, som denne oppgaven senere skal drøfte. Et fjerde verk som i undersøkelsen av *Lapponia* vil bli nyttig, er Håkon Rydvings *Samisk religionshistoria : några källkritiska problem*, fra 1995. Rydving gir i hans kapittel om *Lapponia* en fin oversikt som kan nyansere Schefferus' kildebruk.

For metodiske og teoretiske hensyn har det følgende utvalget vært sentralt. Andresen m.fl. (2015) *Å gripe fortida*, har vært styrende i henhold til opplysninger om historiske hensyn til kildekritisk tradisjon i historiefaget. Boken ble introdusert i introduksjonsemnet i historisk metode, «HIS-1000: Introduksjon til historiefaget: historiens hva, hvordan og hvorfor», og danner sammen med Melve & Ryymin (2018) *Historikerens arbeidsmåter* det teoretiske og metodiske grunnlaget for denne oppgaven.¹⁸⁹ Begge verkene er å anse som standardverk i en historiefaglig utdanning, og har gjennom mine studier vært til god hjelp. Narve Fulsås' verk fra

¹⁸⁷ Lindkjølen, 1994

¹⁸⁸ Burnett, 2019

¹⁸⁹ UiTs emne «HIS-1000: Introduksjon til historiefaget: historiens hva, hvordan og hvorfor» ble avholdt ved mitt første semester på Universitetet i Tromsø, høsten 2018.

1999, *Historie og nasjon*, gir en presis og godt forklarende gjennomgang av tendenser innen norsk historieskriving fra akademiseringen av fagets tilkomst på 1800-tallet.¹⁹⁰ For hjelp og informasjon til post-koloniale perspektiver og representasjon, står Edward Saids *Orientalism* (1978) som grunnlag. I tillegg vil J. M. Nordin, og C. Ojalas artikkel fra 2018, «Collecting, connecting, constructing: Early modern Commodification and globalization of Sámi material culture» kunne bistå med opplysninger om hvordan den materielle kulturen og urfolks kontekstuelle situasjon utviklet seg til å bli et eksotisert varemerke gjennom 1600-tallet.¹⁹¹ Foruten primær- og sekundærlitteraturen, må et prosjekt som denne oppgaven gjøre rede for enkelte henhold med tanke på valg av tema, og hvilke representasjoner som kan forekomme gjennom valget av kilder.

Urfolksskildringer og kontekst til verkene

Denne oppgaven behandler kilder som fremmer et ganske utdatert syn på urfolk. Dette betyr i hovedsak at teksten må leses med noen forbehold. Til motsetning fra i dag, når fremstillingen av en kultur eller folkeslag som er annerledes fra en selv, skal gjøres respektfullt og ikke i standarder satt av andre, blir skildringer av urfolk i kildene som skal behandles i denne oppgaven, gjort med andre hensyn. At forfatterne gir uttrykk for egne meninger eller synspunkter som de innehar, selv i et forsøk på å gi en nøyaktig og objektiv beskrivelse, er et kjent fenomen.¹⁹² Det er ikke et mål å poengtere hvordan framstillingen av urfolk og urfolks historie har endret seg i de over tre århundrene siden tekstene er skrevet. Det er derimot et håp om å vise til hvordan disse fremstillingene, som ble til i tid før statlige inngrep, kan forklare hvordan samarbeid og felles motstand mot klimaets utfordringer, også fant sted. For dette har det vært nødvendig å se til teoretiske tilnærminger til kulturstudier og post-kolonial historieskriving. Edward Said (1935-2003) gir et innblikk i hvordan studier foretatt av en maktinnehavende majoritet på minoriteter blir hierarkisk, som i sin tur påvirker framstillingene som gjøres.¹⁹³ Det bør ikke hvile noen tvil over at tilnærmingen til disse verkene i analysen, må

¹⁹⁰ Fulsås, 1999

¹⁹¹ Nordin, J. M. & Ojala, C. (2018). «Collecting, connecting, constructing: Early modern commodification and globalization of Sámi material culture» i *Journal of Material Culture* Vol. 23/1. Sage Journals: 3-4

¹⁹² Said, E. W. (1978). *Orientalism*. First vintage books. 10

¹⁹³ Andresen m.fl. 2015: 32-33; Said, 1978: 12

preges av en eurosentrisk holdning, i møte med en kultur som, selv om den er oppstått på det samme kontinentet, i samtiden ikke uttrykkes på en måte som er tilgjengelig for øvrige europeere. At samisk kultur fikk et eksotisk preg i omtalen rundt om i Europa må sees som et produkt av den eurosentriske holdningen som preget den «opplyste» majoriteten.¹⁹⁴

Furthermore, it presents a prosopography of the local experts and contributors helpful for the writing and re-writing of *Lapponia*. Most of them worked at some point as lappmark clergy. Among them were individuals of Swedish, Finnish, Sámi and mixed origin. Ethnicity in early modern Sweden is an ambiguous categorization. This is reflected in the changing multicultural and multilingual situation of the Kingdom or in Gothicism (the idea of viewing Sweden as a possible successor state of the Goths), but also in the individuals contributing to the Lapponia project.¹⁹⁵

I Sverige altså, var den etniske kategoriseringen ambiguøs, skriver Klein, men dette hindrer ikke den pågående prosessen som startet i det 17. århundre som gjorde samisk kultur eksotisk og etterspurt. Mengder av samiske artefakter fra både Sverige og Danmark-Norge ble eksportert ut til de mange kuriositetskabinetter i Europa.¹⁹⁶ Flittige aktører, som rikskansleren De la Gardie, utviste også stor interesse i samisk kultur, og drev frem arbeidet for å gjøre seg og majoritetssamfunnet bedre kjent med samene i landet. Dette er for så vidt årsaken til at *Lapponia* ble bestilt i utgangspunktet.¹⁹⁷ Det samme kan en ikke se i Danmark-Norge, da *Speculum Boreale* ble til på Lilienskiolds eget initiativ, og samenes posisjon som en adskilt folkegruppe ikke ble anerkjent før i 1751. Kalt Lappekodisillen, det første statlige initiativet som angikk samiske bosetninger og samfunn kom som et tillegg til grensetraktaten mellom Danmark-Norge og Sverige. Dette er som sagt det første statlige initiativet som angikk den «Lappiske Nation», der rettigheter til å drive reindrift, statsborgerskap og skattelegging ble gitt formell status.¹⁹⁸ Frem mot 1800-tallet, for Danmark-Norges del, skulle det enda foregå misjonering i nordområdene for å spre protestantisk kristendom til Finnmark.¹⁹⁹ Det dansk-norske misjoneringsinitiativet ble omorganisert etter opprettelsen av Misjonskollegiet, som hadde til oppgave å styre misjoneringen av hedenske områder, dette inkluderte områdene i Finmarkens Amt der samisk bosettelse og trosutøving fant sted. Thomas von Vesten var i

¹⁹⁴ Kaldal, 2003: 184-186

¹⁹⁵ Klein, 2020: 8-9

¹⁹⁶ Gullberg 2014: 38; Nordin & Ojala, 2018: 3-4

¹⁹⁷ Nordin & Ojala, 2018: 4-5

¹⁹⁸ Skogvang, S. F. (2023) "Lappekodisillen" i Store norske leksikon. Hentet 25.03.2024 fra <https://snl.no/Lappekodisillen>

¹⁹⁹ Sannhets og forsoningskommisjonen, 2023: 17-23

spissen av den opposisjonelle gruppen som fikk gjennomslag for å øke innsatsen i misjonsarbeidet.²⁰⁰ Norge oppnådde en større grad av selvstendighet og ny unionstid i 1814, før innvandringen fra Finland til Finnmarkskysten tok seg opp gjennom midtre del av århundret, som hadde påvirkning på den politiske situasjonen for minoriteter i Norge.²⁰¹ Fornorskningen gjennom statlige initiativer startet i 1851, med opprettelsen av Finnefondet.²⁰² I begge statlige kontekster, er altså *Lapponia* og *Speculum* de første forsøk på å skildre kulturen hos samene i et større omfang, utført av representanter for majoriteten, og uten noen større form for representasjon.

Kort om metode

Oppgaven som jeg har tatt for meg er i praksis delt i flere nivåer, og arbeidet tar derfor lignende form. For å på best mulig måte har jeg derfor, i denne delen av oppgaven, skissert flere metodiske tilnærminger. Det er i hovedsak snakk om en komparativ analyse av flere aspekter av kildebruken og opplysninger som gis i utdrag fra de to utvalgte verkene som skal utføres. Analysen av utdragene vil skje med teori om representasjon i minne, og skal påpekes der anvendelig.²⁰³ Jeg skal i denne delen forklare følgende for hvert av aspektene som utgjør denne analysen:

Kildegrunnlaget i hvert verk skal analyseres og sammenlignes med henhold til at dette kan gjøres rede for. Hvilke henvisninger som gjøres, intertekstualitet, tekstlige referanser og sitat er de fremste aspektene som skal vurderes. Der det er mulig skal referansene vurderes i henhold til representativitet og relevans, samt bruken av disse i selve teksten. Her blir opplysninger fra sekundærlitteratur viktige kilder til en god kontekstualiserende analyse, og det blir imperativt å kunne finne igjen de samme referansene. En utfordring som her kommer til syne er min beherskelse av latin, da både Lilienskiold og Schefferus i stor grad har benyttet seg av kilder som kun er tilgjengelige på latin. Perspektiv fra både forskningslitteraturen som er anskaffet til hvert av verkene, samt metode- og teoretisk litteratur skal anvendes i vurderingen

²⁰⁰ Hansen & Olsen, 2004: 329

²⁰¹ Ryymin, T. (2001). «Den norske fare» - minoritetspolitikken sett fra Finland» i F. Fagertun, J. E. Myhre, & T. Ryymin (red.) *Det farefulle nord : Speculum Boreale 2001 Nr. 1*. Universitetet i Tromsø

²⁰² Sannhets og forsoningskommisjonen, 2023: 17

²⁰³ Andresen m.fl. 2015: 110-111

av kildebruken i disse verkene. I *Lapponias* tilfelle, blir Andreas Kleins avhandling fra 2020 styrende ovenfor denne teksten. Opplysningene derfra blir selvfølgelig etterprøvd i den grad det er mulig. Rent praktisk, skal de referansene som jeg finner i analysen, først sjekkes for hvorvidt de dukker opp i begge verk, deretter undersøkes med henhold i sekundærlitteratur. Kildene som dukker opp, skal i hovedsak undersøkes for hvilket belegg de har for hva de benyttes som kilde til. Dette skal skje gjennom først og fremst et videre søk etter kildehenvisninger, deretter aktuell sekundærlitteratur.

Analysen av *utdrag* fra henholdsvis *Speculum Boreale* og *Lapponia*, skal foregå ved at utdragene først må velges ut. Jeg vil da systematisk se etter utdrag som konkret beskriver aspekter ved kultur som kan verifiseres basert på nyere forskning. Fremgangsmåten for utvalget av utdragene kan leses i neste del. Beskrivelsene skal så sjekkes for opplysninger som dukker opp i begge verk, eller blir beskrevet forskjellig. Årsaken til hvorfor dette har skjedd skal videre undersøkes. Der det er mulig skal kildegrunnlaget for de samme opplysningene granskes. Samtidig vil utdragene og sammenligningen kunne ses på i lys av teori om representasjonsanalyse.²⁰⁴ Visse henhold blir imperative å holde ved minne under lesingen, og hvordan urfolket fremstilles som «de andre» vil prege utdragene, og i tur, denne oppgaven.

Fremgangsmåte

Dette delkapittelet skal skildre fremgangsmåten, både i analysen og i kildesøket som har blitt foretatt under produksjonen av denne oppgaven. Hovedsakelig skal jeg her behandle valget av utgavene til verkene som skal benyttes, hvordan kilder har blitt vurdert som anvendelige eller ikke, samt hvordan disse er funnet. Videre skal avgrensingen av verkenes omfang til analysen forklares.

Utvalget av utgavene for hvert verk har vært en utfordring og fordret en vurdering av hver utgave som bedre eller verre egnet enn den andre. For Hans H. Lilienskiolds verk, var professor Ola Solbergs transkripsjon av *Speculum Boreale*, opprinnelig trykt i tre hefter gjennom serien *Nordnorske Samlinger utgitt av etnografisk museum IV og VII*, fra 1942-

²⁰⁴ Melve & Ryymin, 2018: 57-60; Andresen m.fl. 2015: 33-37

1943/1945. Denne utgivelsen er som nevnt det ene eksempelet som jeg har kjennskap til, der størsteparten av *Speculum Boreale* har kommet på trykk. Alternativet til denne utgivelsen er Andreas Brede Wessels utgivelse av *Nogle uddrag af Speculum Boreale* som ble utgitt i 1906.²⁰⁵ Dette verket har dessverre ikke latt seg oppdrive. Transkripsjonen av O. Solberg er gjort fra originalmanuskriptenes gotiske håndskrift, og teksten i seg selv bærer ikke tegn til å ha blitt rettet på, utover de enkelte oppklarende notasjoner og kommentarer. Verkene jeg skal bruke til denne oppgaven har i begge tilfeller blitt transkribert, og i *Lapponia*'s tilfelle, oversatt. Sistnevntes mange versjoner og historie er preget av dets mottagelse blant det intellektuelle miljøet i Europa, og selv om førsteutgaver av det originale trykket på latin eksisterer, har det ikke latt seg gjøre å undersøke dette i fysisk format. Dette hadde i hvert tilfelle vært et lite fruktbart arbeid, ettersom at jeg uansett ikke behersker latin på et nivå der en studie av originalen ville vært produktiv. I henhold til denne oppgaven har jeg fått tak i flere utgaver fra flere tidsperioder på flere språk, og utvalget av disse versjonene skal redegjøres for i neste del av dette kapittelet. De forskjellige versjonene av *Lapponia*, og utvalget av disse, er blitt viet mye plass i denne oppgaven, på grunn av de mange faglige vurderinger som i sin tur forklarer det endelige valget av hvilken versjon jeg skal nytte meg av i størst grad.

Til å oppsummere fremgangsmåten dermed, skal i første omgang utvalget av de forskjellige versjonene av *Lapponia* redegjøres for og drøftes med henhold i sekundærlitteratur. Årsaken til at det kun er Schefferus', og ikke Lilienskiolds verk som skal redegjøres for på denne måten, er simpelthen mangelen på tilgjengelige versjoner av verket, og de to alternativene til originalmanuskriptet, har i det tidligere blitt forklart. Når versjonene av verkene dermed er bestemt, skal omfanget av den følgende analysen avgrenses. Dette skal gjøres med henhold i hvilke deler av hvert verk som best vil svare til denne oppgavens problemstilling, som omhandler framstillingen av det samiske. *Lapponia* er i hvert tilfelle mer omfangsrik enn *Speculum* på dette emnet, og *Speculum* blir derfor styrende i utvalg av kapitler og utdrag av disse. Dette sistnevnte utvalget er basert på vurderinger av hvilke kapitler i *Speculum* som faktisk gir konkrete beskrivelser av fenomener som av Lilienskiold tilskrives samisk kultur som adskilt fra nordmennenes.

²⁰⁵ Nissen, 1936: 25. Verket er nevnt i sluttnote 3.

Versjonene av *Lapponia*

Lapponia så seg derimot oversatt i flere runder på flere forskjellige språk. For å orientere meg i hvilke versjoner jeg burde oppsøke har Andreas Kleins avhandling fra 2020 blitt hyppig brukt. De følgende utgavene blir her presentert, og utvalget er basert i første omgang på mitt lingvistiske repertoar, i det andre på hvor nært det originale verket disse versjonene fremstår. Merk at jeg følger Kleins slutning om å omtale de øvrige britiske, tyske, franske, nederlandske og også den svenske utgivelsen, ikke som oversettelser, men som versjoner av *Lapponia*, og adskilte, uavhengige verk i sin egen rett.

Naturally, the 17th and 18th centuries' books analysed in this monograph on the Lapponia project have common features. They all claim to give a truthful account of the Sámi people and the region in which they live. They are all based on the work of the contributors to the project. Yet their commonalities do not suffice as an argument to describe them as one logical and connected string of books. Instead, they were and are individual expressions of distinct motives and ideas about the Sámi and their home territory. They might have originated in the Lapponia project, but most of them were not part of the endeavour. It is crucial to consider them as individual books.

Klein bruker det engelske *adaptions* i omtale av disse, på bakgrunn av den teoretiske slutningen mot *Lapponia* som et prosjekt, og teori om overføring og oversettelse av kunnskap. Alternativet, *translation*, vurderer Klein som for ambiguøst for å beskrive prosessene av overføring av kunnskap som kommer på tvers av språk, først i de første utgivelsene, så i nye versjoner som bygger på de første. *Lapponia*-prosjektet dermed, er den helhetlige prosessen som så verket bestilt, produsert, så over flere tiår, gitt ut på flere språk. De første versjonene ble tilført nye opplysninger, samt redigert og kuttet i opplysningene originalverket innehadde. De forskjellige versjonene ble videre oversatt og utgitt på nye språk, og en ender til slutt med en forgreningsmodell for å illustrere verkets videreføring og utvikling fra det originale latinske verket. Klein skildrer åtte utgivelser som *Lapponias adaptions*.²⁰⁶ Av disse 8, vil kun de tre engelske og den ene svenske utgaven være av interesse for meg, stort sett på grunn av språket de er skrevet på. Under følger vurderingene av hver utgave og bakgrunnen for det endelige valget.

Fra Universitetsbiblioteket, har jeg funnet én transkribert og trykt, illustrert utgave av

²⁰⁶ Klein, 2020: 1-11, 15-16

den engelske 1674-utgaven. Denne adaptasjonen var ment som en oversettelse fra den originale latinske utgaven, og arbeidet med oversettingen ble tildelt en student ved Oxford universitet, kalt Anton Cremer (1651-?).²⁰⁷ Om denne skriver Klein:

Following the publication of the Latin first edition of *Lapponia* in 1673, a slightly abstracted version in English was issued in 1674, [...].

Som Klein nevner, skal denne være kun «slightly abstracted», som i utgangspunktet burde love godt for å brukes i denne oppgaven, men andre perspektiver blir her nyanserende ovenfor denne beskrivelsen. «slightly abstracted» bør kunne tydes som at den engelske oversettelsen fra 1764 kun er marginalt endret, men dette strider mot Burnetts konklusjon:

The first translation of *The History of Lapland* was markedly different from the Latin original. In its migration to England, the text's meaning and purpose had also moved and transformed, [...] For instance, the 1674 translation was significantly abridged. Cremer omitted the many Swedish quotations from informants, which Schefferus had included in his otherwise Latin text in order to verify and strengthen his statements about the Sámi. This omission was made out of linguistic necessity since Cremer did not know any Swedish. This meant that the array of voices and testimonies in *Lapponia* was significantly reduced and streamlined. What was left were quotes in Latin by foreign scholars, who did not have the same local knowledge, along with Schefferus's judgment and conclusions on his different informants.²⁰⁸

At teksten bærer drastiske preg om å ha blitt endret på, grunnet unnlattelsen av sitatene på svensk, er et viktig aspekt i vurderingen om hvorvidt den britiske 1674-versjonen skal inkluderes i denne oppgaven. I et kildekritisk hensyn, etter både Andreas Klein, Rune Blix Hagen og Hans Lindkjølen's perspektiver, har Schefferus i hovedsak basert opplysningene sine på tekstene fra prester i de svenske lappmarkene.²⁰⁹ 1674-versjonen av *Lapponia* er derfor dårlig egnet som den primære utgaven av verket som denne oppgaven skal ta utgangspunkt i, selv om det er den tidligste originale teksten som ikke er på latin.

Videre kunne jeg bestille en faksimile av den britiske 1704-versjonen av *The History of*

²⁰⁷ Burnett, 2019: 143; Klein, 2020: 57, 301

²⁰⁸ Burnett, 2019: 144

²⁰⁹ Hagen, 2022; Lindkjølen, 1994: 28-29; Klein, 2020: 87

Lapland, utgitt av Creative Media Partners på vegne av Gale Research inc. Denne var tilgjengelig til bestilling fra Akademikas nettbutikk. Dette er hva Klein skriver om sistnevnte:

The notion of a first generation implies the existence of a second one. Indeed, three other adaptations exist. There are two additional versions in English, published in 1704 and 1751, and another one in Dutch, published in 1716.²¹⁰

For the adaptations of the second generation, *The History of Lapland* in the 1704 and 1751 versions and *Historie van Lapland* in the 1716 version, the reader also finds some differences in structure. *The History of Lapland* 1704 closely follows the chapter structure of *The History of Lapland* 1674.²¹¹

Denne faksimilen er ikke gitt noe årstall for når den er trykket. Sammen med denne, kom også en faksimile av hva jeg må anta å være den sterkt redigerte utgaven fra 1751, basert på opplysningene Klein gjør om denne adapsjonens struktur.

The History of Lapland 1751 follows this thematic order, but does not feature any division into chapters. Nevertheless, the fact that it upholds the treatment of topics in the exact same order demonstrates that this abridged version remained close to its predecessors from 1673 in Latin and 1674 in English.²¹²

The abridged version of *The History of Lapland* that appeared in London in 1751 transformed the work into a running text omitting all divisions into chapters. The text is significantly shorter and there are no illustrations.²¹³

Over the course of about forty years, seven editions in five languages appeared in print. An eighth drastically abstracted edition in English appeared in 1751.²¹⁴

Apart from the abstracted *History of Lapland* from 1751, all editions feature a number of illustrations.²¹⁵

²¹⁰ Klein, 2020: 16

²¹¹ Klein, 2020: 26

²¹² Klein, 2020: 26

²¹³ Klein, 2020: 282

²¹⁴ Klein, 2020: 15

²¹⁵ Klein, 2020: 31

Likheten blir tydelig i at denne, mye kortere versjonen, ikke er inndelt i kapitler.²¹⁶ Den er også den eneste adaptasjonen av *Lapponia* som ikke inneholder illustrasjoner. Heller ikke denne er gitt et årstall for utgivelsen av faksimilen. Siden området på siden der årstallet for originalen skal stå (forsiden), er av for dårlig kvalitet til å tyde hvilken versjon dette er, har jeg måtte anta at dette er 1751-versjonen av *Lapponia*. Den dårlige kvaliteten er gjennomgående i begge faksimilene, spesielt i 1704-versjonen, og å benytte disse som den eneste versjonen av verket til en oppgave av denne typen, vil være uforsvarlig. Når teksten er mangelfull og må tydes, er sjansen dermed stor for å også tyde feil. Klein nevner derimot en siste versjon som er utgitt nærmere vår egen tid:

In addition to these early modern editions, relatively recent adaptations exist in Swedish (1956) [...] ²¹⁷

[...] this edition includes sections that were not part of *Lapponia* as published in 1673 and only printed later in the augmented French edition *Histoire de la Laponie* from 1678. ²¹⁸

Den svenske versjonen fra 1956, sies altså å inneholde ytterligere deler, som ikke kom med i originalutgaven, men ble inkludert i den franske versjonen fra 1678. Hovedredaktøren av den svenske utgaven er Ernst Manker (1893-1972), som sammen med Nordiska museet i Stockholm, og deres fremste etnologer innen fennoskandinaviske urfolk, gjennomførte prosjektet.²¹⁹ Dette er også det seneste bidraget til *Lapponia*-prosjektet, og den siste i rekken av Kleins generasjoner med versjoner av verket. I tillegg skal denne svenske versjonen i hovedsak følge den franske *Histoire de la Laponie* fra 1678. Denne sistnevnte, som sammen med den tyske *Lappland* fra 1675, er de eneste versjonene av den originale latinske *Lapponia*, som ikke tar vekk fra innholdet i originalen. Bidragene til den samiske studenten Nicolaus Lundius og Olaus Graan kommer også med i denne utgaven, markert i klammer. Jeg må imøtekomme mine egne lingvistiske begrensinger, å ta utgangspunkt i en eller flere av versjonene på engelsk eller svensk. Av disse virker derfor den svenske *Lappland* fra 1956 som den aktuelle utgaven for denne oppgaven.

²¹⁶ Klein, 2020: 65, 78

²¹⁷ Klein, 2020: 16

²¹⁸ Klein, 2020: 87

²¹⁹ Schefferus, 1673 (1956): Förord av utgivaren

Avgrensning av materialet

Det er allerede nevnt at det ikke er det totale omfanget av begge verkene som skal analyseres, men heller de delene som er sammenlignbare. Den begrensingen som derfor blir styrende, skal i hovedsak omhandle hvilke kapitteltitler som samsvarer i begge verkene.

For *Lapponia*, hvor den svenske versjonen fra 1956 skal brukes, må jeg foreta en spesifikk vurdering med henhold til hvilke deler av verket som skal tas med i analysen. Det er ønskelig å følge den originale latinske teksten så nær som mulig, men som nevnt i forrige del, er denne blitt supplert med flere deler i den svenske 1956-versjonen. Til dette dilemmaet skal den britiske 1674-versjonen, samt 1704-versjonen være behjelpelig siden disse, etter Kleins oppfattelse, skal holde en lik kapittel-struktur som den latinske originalen.²²⁰

Valget av hvilken versjon som i hovedsak skal brukes, og hvordan de andre tilgjengelige utgavene kan bistå i analysen, blir klargjort gjennom hvilken versjon som først og fremst *omfatter* hele det originale verket. Versjonene som har utelatt deler av teksten ville ikke vært optimale, når oppgavens hensikt er å se på *Lapponia* som skrevet av Schefferus. I forrige del ble det gjort klart at de britiske versjonene ikke er fullstendige, og mesteparten av de svenske bidragene i form av sitater i originalversjonen er ikke kommet med. Videre måtte den valgte versjonen være så sannferdig ovenfor den originale som mulig. Den svenske 1956-versjonen blir dermed den valgte utgaven av verket, siden dets kapittelutforming følger de britiske versjonene, som på sin side følger den latinske. De deler av den svenske som er tilført innholdet i den originale, håper jeg å kunne trekke ut, basert på notasjonene gjort av oversetterne.²²¹ Kapitlene er, som vist under i Tabell 1, samsvarende over alle de utvalgte versjonene. Det er, så vidt jeg vet, ikke foretatt noen oversikt over hvilke deler som tilført i den svenske versjonen fra de utvidete versjonene på fransk og tysk, da disse omfatter i hovedsak sitater fra tekster som ble levert til Schefferus for seint til å komme med i originalen. For de av leserne av denne oppgaven som undres over hvilke av forfatterne som ikke kom med i det originale verket, er disse markert i teksten hos den svenske utgaven med klammer, og listet opp i starten av sluttnotene. Følgende bidragsytere har dermed blitt tilført i den svenske versjonen: Philippus Brietius, Hieronymus Cardanus, Herm. Conringus, Ericus Emporagius, Olaus Graan, Grape,

²²⁰ Klein, 2020: 20-27

²²¹ Schefferus, 1673 (1956): 8, 408

Nicolaus Lundius, Martinierius, M. Paul. Venetus. Sitat fra disse bidragsyterne skal behandles, men med forbehold om at disse ikke kom med i den originale latinske versjonen. Årsaken til dette er en kildekritisk vurdering, da både Olaus Graan og Nicolaus Lundius er oppført som samiske bidragsytere.²²² må utvalget begrenses i henhold til omfang i de respektive verkene, og en oversikt må derfor på plass over hvilke kapitler som skal sammenlignes. For å forsikre meg mot at temaer som ikke blir skildret i den originale *Lapponia* kommer med i analysen, må jeg derfor ta utgangspunkt i de tre versjonene som jeg kan lese. *Lapponia* er heldigvis tematisk oppbygd med deskriptive kapiteltitler, som stort sett er lett overførbare til en oversikt over kapitlene i hver versjon. Følgende kapitler er å finne i den originale, de britiske, og den svenske utgaven:

Kapittel	<i>Lapponia</i> (latin, 1673) ²²³	<i>The History of Lappland</i> (engelsk, 1674)	<i>The History of Lappland</i> (engelsk, 1704)	<i>Lappland</i> (svensk, 1956)
1 I.	De Vocabulo Lapponiæ.	<i>Of the Name of Lapland.</i>	Lik 1674-versjonen	Om namnet Lappland.
2 II.	De Situ Lapponiæ.	<i>Of the Situation of Lapland.</i>	Lik 1674-versjonen	Om Lapplands belägenhet.
3 III.	De Lapponiæ Cælo reliquaque Natura.	<i>Of the temperature of the Air, and soil of Lapland.</i>	<i>Of the Temperature of the Air, and Nature of the Soil of Lapland.</i>	Om Lapplands klimat och natur.
4 IV.	De Divifione Lapponiæ.	<i>Of the Division of Lapland.</i>	Of the Divifion of Lapland	Om Lapplands indelning.
5 V.	De Lapponicæ gentis habitu cum corporis, tum animi.	<i>Of the Laplanders in reference to the inclinations, temper and habit, of their minds and bodies.</i>	<i>Of the Temper of the Laplanders, and fome other Qualifications relating both to their Minds and Bodies.</i>	Om lappska folkets kroppsliga och andliga egenskaper.
6 VI.	De Origine gentis Lapponicæ.	<i>Of the Originall of the Laplanders.</i>	<i>Of the Origine of the Laplanders.</i>	Om lappska folkets ursprung
7 VII.	De Religione prima Lapponum.	<i>Of the Religion of the Laplanders.</i>	<i>Of the firfi Religion of the Laplanders.</i>	Om lapparnas hedniska religion
8 VIII.	De Religione Lapponum fecunda, five Chriftiana.	<i>Of the second, or Christian Religion of the Laplanders.</i>	<i>Of the Second, or the Chriftian Religion of the Laplanders.</i>	Om lapparnas andra religion eller kristendomen
9 IX.	De Reliquiis nonnullis paganifimi apud eos hoc tempore.	<i>Of some remains of Paganism in Lapland at this time.</i>	<i>Of fome remainders of Paganifm in Lapland at this Time.</i>	Om rester av hedendom hos vår tids lappar
10 X.	De Diis Lapponum paganicis eorumque cultu hodierno.	<i>Of the heathenish Gods of the Laplanders, and their manner of worship at this day.</i>	<i>Of the Pagan Gods of the Laplanders, and their manner of Worshipping them at this Time.</i>	Om lapparnas hedniska gudar och hur de ännu dyrkas
11 XI.	De Sacris magicis & magia Lapponum.	<i>Of the magicall Ceremonies of the Laplanders.</i>	<i>Of the Magical Ceremonies, and Arts of the Laplanders.</i>	Om lapparnas trolldom
12 XII.	De Republica Lapponum.	<i>Of the Government of the Laplanders.</i>	Lik 1674-versjonen	Om lapparnas samhälle
13 XIII.	De Judiciis apud Lapponas & tributis.	<i>Of the Judicatures and Tributes of the Laplanders.</i>	<i>Of the Courts of Justice, and Tributes of the Laplanders.</i>	Om rättsväsendet och beskattningen
14 XIV.	De Nundinis apud Lapponas.	<i>Of the Laplanders Fairs, and Customs in Trading.</i>	<i>Of the Fairs of the Laplanders.</i>	Om lappmarknaderna
15 XV.	De Lingua & fermone Lapponam.	<i>Of the Language of the Laplanders.</i>	Lik 1674-versjonen	Om lapparnas språk
16 XVI.	De Lapponum Domiciliis.	<i>Of the Houses of the Laplanders.</i>	<i>Of the Houfes of the Laplanders.</i>	Om lapparnas bostäder

²²² Schefferus, 1673 (1956): 408

²²³ Kapitlene på latin har blitt transkribert av meg fra den originale trykte latinske versjonen fra 1673, takket være en scannet utgave tilgjengelig fra Uppsala Universitet. Det er innholdsfortegnelsen («INDEX») på side 379-380 (upaginert) som er brukt.

17 XVII	De Vestimentis Lapponum.	<i>Of the Garments of the Laplanders.</i>	Lik 1674-versjonen	Om lapparnas klädedrakt
18 XVIII.	De Victugentis Lapponicæ. ²²⁴	<i>Of the Diet of the Laplanders.</i>	<i>Of the Diet of the Lapland Nation.</i>	Om lapparnas mat och dryck
19 XIX	De Lapponum venationibus.	<i>Of the Hunting of the Laplanders.</i>	Lik 1674-versjonen	Om lapparnas jakt
20 XX.	De Armis atque infrumentis ad venationem fere pertinentibus.	<i>Of the Laplanders Weapons, and other instruments of Hunting.</i>	<i>Of the Arms and Hunting Infruments of the Laplanders.</i>	Om vapen och jaktredskap hos lapparna
21 XXI.	De Lapponum virorum artibus manuariis.	<i>Of the Laplanders Handycraft-trades.</i>	<i>Of the Handicraft Trades belonging to the Men in Lapland.</i>	Om de lapska männens handaslöjd
22 XXII.	De Negotiis mulierum apud Lapponas.	<i>Of the Womens Employments.</i>	<i>Of the Employments of the Lapland Women.</i>	Om de lapska kvinnornas sysselsättningar
23 XXIII.	De Negotiis utriusque sexui communibus.	<i>Of the Employments common to both Sexes.</i>	<i>Of the Employments common to both Sexes.</i>	Om mäns och kvinnors gemensamma arbeten
24 XXIV.	De Otio & ludis Lapponum.	<i>Of their Divertisements.</i>	<i>Of the Sports and Pastimes of the Laplanders.</i>	Om lapparnas fritid och lekar
25 XXV.	De Sponsaliis & Nuptiis Lapponum.	<i>Of their Contracts and Marriages.</i>	<i>The manner of Courtship and Marriages of the Laplanders.</i>	Om lapparnas frieri och bröllop
26 XXVI.	De Puerperio & educatione liberorum.	<i>Of their Child-bearing, and the Education of their Children.</i>	Lik 1674-versjonen	Om barnsbörd och uppfostran
27 XXVII.	De Morbis Lapponum, Obitu & Sepultura.	<i>Of their Diseases, Death and Burial.</i>	<i>Of the Diseases, Death and Burials of the Laplanders.</i>	Om sjukdom, död och begravning
28 XXIX. ²²⁵	De Quadrupedibus Lapponiæ domesticis.	<i>Of their Cattel.</i>	<i>Of the Four-footed Domestic Creatures of the Laplanders.</i>	Om lapparnas fyrfota husdjur
29 XXIX	De Quadrupedibus Lapponiæ feris.	<i>Of the wild Beasts of the Laplanders.</i>	<i>Of the wild Beasts of the Laplanders.</i>	Om de vilda fyrfota djuren i Lappland
30 XXX.	De Avibus, piscibus, & aliis.	<i>Of their Birds and Fish.</i>	<i>Of the Birds and Fishes.</i>	Om fåglar, fiskar och andra djur
31 XXXI.	De Arboribus & Plantis.	<i>Of the Laplanders Trees and Plants.</i>	<i>Of the Trees and Plants in Lapland.</i>	Om träd och örter
32 XXXII.	De Metallis Lapponiæ.	<i>Of their Metals.</i>	<i>Of the Metals of Lapland.</i>	Om metaller i Lappland
33 XXXIII.	De Lapidibus, Gemmis, & Unionibus.	<i>Of their Stones, Jewels, and Pearls.</i>	Lik 1674-versjonen	Om stenar, ädelstenar och pärlor
34 XXXIV.	De Aquis & Fluminibus.	<i>Of their Rivers.</i>	<i>Of their Rivers and standing Waters.</i>	Om sjöar och älvar
35 XXXV	De Terris montibusque.	<i>Of their Mountains.</i>	<i>Of their Grounds and Mountains.</i>	Om landets och bergens beskaffenhet.

Tabell 1: Innholdsoversikt i de aktuelle Lapponia-versjonene

Kapitelloversikt over henholdsvis den originale latinske 1673-utgivelsen, samt de britiske 1674- og 1704-versjonene, og til slutt den svenske 1956-versjonen. Oversikten er utformet av undertegnede, og gjengitt etter beste evne etter skrivemåten i de originale utgavene.

Kapitlene fra den svenske 1956-versjonen av *Lapponia* som dermed skal sammenlignes, må først og fremst omhandle de samme tematiske aspektene med innholdet i Lilienskiolds verk. *Speculum Boreale* er, basert på den delen av innholdet som direkte behandler den samiske befolkningen, betraktelig mindre i omfang enn *Lapponia*. Boken er bygget opp i tre deler, hvor den første har totalt ni kapitler, og handler om henholdsvis geografiske forhold i Øst- så Vest-Finmarkens fogderier, deretter klimatiske og videre til demografiske, kulturelle og samfunnsmessige forhold i amtet. En bør merke seg at verket ikke eksplisitt behandler kun den

²²⁴ I den originale latinske versjonen er kapittel XIIX (18) skrevet med en ligatur «c-t» som ikke har et Unicode-symbol.

²²⁵ I den originale, latinske 1673-utgivelsen, er kapittelet i kapitelloversikten til slutt skrevet med «XXIIX.», der en ville forventet «XXVIII.».

samiske befolkningen som adskilt fra de norsk- og finsk-etniske innbyggerne. Skildringene av samiske forhold kan ofte leses side om side med skildringene av de norske, og gjerne i sammenheng med hverandre. Lilienskiold gjør med dette et interessant valg i samtidig forstand, og basert på kapittel sju og åtte i verkets første del, blir også skildringene av skikker og egenskaper blant den samiske befolkningen løftet opp til å kritisere de samme hos nordmennene i amtet.²²⁶ Neste del av *Speculum* består av fire kapitler, som omhandler amtets flora og fauna. Denne delen inneholder også enkelte utsagn som vil være av interesse for denne oppgaven, da beskrivelsene av dyr og planteliv ofte gjøres med tanke på hvordan disse kan gjøres nytte av for befolkningen.²²⁷ Disse kapitlene skal derimot ikke inngå i hovedutvalget av innhold for sammenligningen med *Laponia*, da jeg med lite samvittighet kan inkludere disse til fordel for andre deler av verket som blir utelatt fra analysen. Siste del av *Speculum* omhandler økonomiske og juridiske forhold, deriblant det bergenske handelsmonopol, og hvilke nordlandske, svenske og russiske tiknytninger av økonomisk og juridisk art, som finnes i amtet.²²⁸ Disse delene blir av mindre interesse enn de foregående, og skal hovedsakelig ikke behandles.

Speculum Boreale er et særdeles omfangsrikt verk, i kontekst av dens samtid og opphav. Lilienskiold fremla i 1702 et verk for kongen som for min egen del, i hvertfall ikke har noen tidligere eller samtidig motpart i sin grundighet ved beskrivelsen av Finnmark. For utdragsanalysens del vil det derimot kun være en liten del av verket som er vurdert til relevant nok for en lengre diskusjon. *Speculum* inneholder følgende kapitler fra første del, som er ansett til å være egnet for sammenligning med *Laponia*, der tilsvarende emner blir behandlet:

«Cap. 4de om Populationen» tar for seg amtets befolkning i demografiske, geografiske og etniske inndelinger. Hvordan den samiske befolkning blir delt in og presentert er dermed av interesse for denne oppgaven, og skal analyseres, så sammenlignes med henhold i flere av kapitlene fra Schefferus, som vist i Tabell 2, nedenfor.

«Cap. 5te Om Indbyggerns klæde oc føde udi tilstand for Normand som Fin» vil i hovedsak kunne fortelle om vaner og tendenser innen klesbruk og matlaging. Som kilde til akkurat disse aspektene ved samisk kultur, har jeg ikke observert at Lilienskiolds verk er blitt tatt i bruk tidligere. Dette kapitlet er derfor av stor interesse for denne

²²⁶ Lilienskiold, 1701a: 144-155

²²⁷ Lilienskiold, 1701a: 171-232

²²⁸ Lilienskiold, 1701a: 236-326

oppgaven og hvordan fremstillingen av samene, i *Speculum*, ikke nødvendigvis følger de samme mønstrene som er kjent fra tidligere verk, slik oppgaven skal vise. For *Lapponias* del, vil Lilienskiolds beskrivelser selvsagt sees i kontekst av kapitlene som omhandler samme tema.

«Cap. 6te Om Indbyggernis tilhold oc Wærelse» skal undersøkes med henhold i beskrivelsene av samiske bosteder, og hvordan den tidligere inndelingen som introduseres i «Cap. 4de om Populationen» gis uttrykk her. Schefferus viser på sin side til grundige beskrivelser av forholdene i de svenske lappmarkene, gjort av flere forfattere gjennom tidene. Noen av disse møter en igjen i *Speculum*, men som analysen vil vise, ikke like godt anvendt der som i *Lapponia*.

Fra <i>Speculum Boreale</i>	Fra <i>Lapponia</i>
Cap. 4 ^{de} om Populationen	I: Om nämnet Lappland IV: Om Lapska folkets ursprung V: Om lapska folkets kroppsliga och andliga egenskaper.
Cap. 5 ^{te} Om Indbyggernis klæde oc føde udi tilstand for Normand som Fin	XIII: Rättsväsendet och beskattningen XVI: Om lapparnas bostäder XVII: Om lapparnas klädedrakt XVIII: Om lapparnas mat och dryck
Cap. 6 ^{te} Om Indbyggernis tilhold oc Wærelse	XVI: Om lapparnas bostäder

Tabell 2 Utvalget av kapitler i *Speculum* og *Lapponia* til analysen

Det er altså kun de tre overnevnte kapitlene fra *Speculum Boreales* første del, som skal analyseres. Årsaken til dette er flere, men består i vurderinger som her skal bli skissert:

Verkets andre og tredje del, er i hovedsak beskrivelser av alt annet enn befolkningen i landet. Disse inneholder skildringer av henholdsvis flora og fauna, i tillegg til juridiske forhold, som alle er rettet i hovedsak mot forhold mellom amtet og Bergen, Trondhjem og Nordland,

samt forhold som angår Sverige og Russland.²²⁹ Denne oppgaven tar ikke sikte på å være en undersøkelse av disse forholdene, men ønsker heller å hente ut hvilke fremstillinger som er gjort av det samiske, og der det nyttes, hvilke kilder som er brukt.

Andre bind av *Speculum Boreale* blir i hovedsak kuttet fra denne oppgavens analyse med bakgrunn i delens innhold, samt denne oppgavens omfang. Del II tar for seg, i fire kapitler, den historiske forankringen for situasjonen i amtet, med inndeling i geografisk avgrensing, skatteanordninger, lakse- og hvalfangst, samt noen artikler samskrevet til et siste kapittel. Det er ikke dermed sagt at annet bind ikke skal nyttes der det er anvendelig, men at analysen i hovedsak ikke skal behandle kapitlene som egne underdeler.

De første tre kapitlene i *Speculum Boreales* første del, nemlig «om Øst-Finmarchens beschafendhed, om West-Finmarchen, om Climatet» er alle tre beskrivelser av amtets topografiske og klimatiske forhold, og dermed ikke godt egnet til sammenligning med emner i Schefferus' *Laponia*, som forholder seg til de svenske lappmarkene. Disse blir derfor i hovedsak kuttet fra analysen.

Kapittel sju, åtte og ni i første del fra bind I i *Speculum*, har blitt vurdert dithen at en egen del av analysen av kapitlenes innhold ikke vil fremstå som relevant i denne oppgaven. Kapittel sju og åtte, «om Indbyggernis handtæring» og «om Indbyggernis humeur oc egenschab» er begge to representative deler av Lilienskiolds prosjekt om å fremme til kongen at amtet var i dårlig forfatning. Dette kan sees gjennom måten nordmenn blir sammenlignet med den samiske befolkningen og dermed presentert som late, mann som kvinne, uhygieniske, hjelpeløse i fisket, lite selvforsynte, voldelige og kriminelle.²³⁰ O. Solberg Nyanserer denne skildringen med de «[...] naturlige motsetninger mellom allmuen og de offentlige betjenter.», men dette er, etter min vurdering, noe forhastet.²³¹ Ut ifra følgende sitat, der Lilienskiold kritiserer fogdene som representanter for myndighetene, til å utnytte samenes gjestfrihet:

«Jalousie haffver ved deris natur den midnste gienge. Af forðum holdtis det for en stor ære, at Fogdene til fields vilde ælske Finne-Lensmændernis aker, oc bleff derved dis bædre beskienchet. Aff slige Fogdernis affkom leffver endnu deels Finne-æt i landet.»²³²

²²⁹ Lilienskiold, 1701a: 327

²³⁰ Lilienskiold, 1701a: 144–155

²³¹ O. Solberg i note 1 hos Lilienskiold, 1701a: 155

²³² Lilienskiold, 1701a: 152

Det blir derfor nærliggende å se Lilienskiolds bitterhet i sammenheng med ikke bare allmuen, men også for representantene for myndighetene. Det nevnes derimot ikke, hvorvidt dette angår de dansk-norske, svenske eller russiske fogdene. Hva angår kapittel ni, «om den gamle tids hedenschab med den itzige tids galschab oc vanart²³³», har jeg vurdert innholdet som særs godt behandlet av Rune Blix-Hagen og Per Einar Sparboe i introduksjonen til deres utgivelse av Lilienskiolds *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*.²³⁴ Liksom med dette kapittelet som med Bind II av verket, har jeg samtidig vurdert at en diskusjon om religion og trolldomskunst innen samisk kultur vil kreve såpass av omfang og dybde at denne oppgavens opprinnelige formål ikke er tilstrekkelig til en analyse.

²³³ Lilienskiold, 1701a: 327

²³⁴ Hagen & Sparboe, 1998: 9–40

Tredje kapittel

Sammenlignende kritisk analyse av kildebruk

Dette kapitlet skal ta for seg det aspektet av historieforskning som normalt kommer først i prosessen ved å utvikle og skrive en akademisk tekst om historie, nemlig det kildeanalytiske og kritiske aspektet. Verkene skal her analyseres for henholdsvis kildegrunnlaget og utdragene fra hver tekst, som beskrevet i metoddelen i kapittel to. Til dette skal jeg i hovedsak benytte sekundærlitteraturen, også presentert i denne oppgavens andre kapittel. Det er min forutinntatte oppfatning at disse verkene vil inneholde beskrivelser av lignende fenomener og objekter som kan innta rollen som uttrykk for tendenser fra den samiske kulturelle sfæren. Foretatt i denne betydningen, fordi representasjoner av samisk kultur i verkene ikke tidligere har blitt analysert, og sammenlignet.

Kildegrunnlaget

Dette delkapitlet skal ta for seg kildegrunnlaget i de utvalgte delene av henholdsvis *Lapponia* og *Speculum Boreale*. Det ble, i andre kapittel, del tre, forklart hvordan denne analysen skal foregå. Det er i hovedsak henvisninger, annotasjoner og referanser som skal inngå i denne analysen. Enkelt forklart er det uttrykk for at verkene jeg skal behandle har et forhold til andre tekster, og dette forholdet er hva jeg ønsker å belyse.²³⁵ Funnene skal gjøres rede for og sammenlignes for å kunne gi en mest mulig komplett framstilling av hver forfatters bruk av kilder. Først skal kilder som begge verk deler undersøkes. Det er her viktig å ha i minne at også den europeiske intellektuelle tradisjonen gjerne fordret at en skulle hen vise til klassiske skildringer for å tilføre akademisk vekt til ens egen skildring. Av denne grunn kan noe av kildebruken, i hvertfall hos Hans Hansen Lilienskiold, og i noe mindre grad hos Johannes Schefferus, fremstå som søkt i relevans og representasjon ovenfor temaet som behandles. Det bør også nevnes i innledningen til analysen at Lilienskiold i stor grad må ha basert seg enten på

²³⁵ Melve & Ryymin, 2018: 63

Lapponia eller på hans egne, eller andres observasjoner av de samme fenomenene. Dette fremkommer ikke av verket, slik det er transkribert av Solberg. Historiefaglig kan en her anvende Michael Foucaults begrep *episteme*, som brukes i omtalen av et system for kunnskap og oppfatninger som for en deltaker i en diskurs, slik både Lilienskiold og Schefferus er, former deres forståelse av temaet som behandles.²³⁶ Lilienskiold og Schefferus' episteme blir i denne sammenhengen en eurosentrisk, men nysgjerrig holdning ovenfor den samiske kulturen. Dette er ikke uvanlig for kilder fra samtiden.²³⁷ De verkene som er referert til skal presenteres i kronologisk rekkefølge, fra eldst til yngst. Videre skal et par kilder som har utpreget seg fra *Lapponia* presenteres. Det bør her bemerkes, at det senere verk ikke er skrevet i uvitenhet om det foregående. Ved en annotasjon i *Speculum Boreale*, på side 158 i O. Solbergs transkripsjon, skrives det at «Navnet, som er fremmed i Finnm., har Lilienskiold fra Schefferi Lapponia (Frankf. 1673)»²³⁸

Følgende utvalg er gjort av kildehenvisninger som finnes i begge verkene.

Publius Cornelius Tacitus (ca. 55-120 evt.) *Germania* (98 evt.)²³⁹

Som representant for den eldre gresk-romerske klassiske litteraturen, finner vi Tacitus' verk *Germania* fra 98 evt.²⁴⁰ Solberg påpeker at Tacitus' verk er tatt med i en kilde som dukker opp hos Lilienskiold med høy frekvens, nemlig D. Eman. Tesaurus *Del regno d'Italia sotto i barbari epitome* (1664). Tacitus, sammen med Saxo Grammaticus, ble inkludert i verket fra 1664.²⁴¹ Lilienskiold refererer til Tacitus ved at «Fennis fæda paupertas». Solberg har oversatt utsagnet til «Fenni lever i skrekkelig fattigdom». Referansen er gjort i innledningen til *Speculum*, der Lilienskiold nevner Tacitus' budskap, men utdyper ikke dette før senere, der hans uttalelse blir gjengitt av Raphael Maffei (Volaterranis) (1451-1522), men sagt imot av følgende:

Jordanes' (500-tallet) *De origine actibusque Getarum III* (552 evt.)²⁴²²⁴³

Schefferus, på sin side, nevner at eksonymet «lapp» ikke er å finne hos Tacitus, men ellers er

²³⁶ Melve & Ryymin 2018: 62-63

²³⁷ Nordin & Ojala, 2018: 5

²³⁸ Lilienskiold, 1701a: 158

²³⁹ Berg, 2001: 78

²⁴⁰ Berg, 2001: 92

²⁴¹ Solberg (1942-1945) i Lilienskiold, 1701a: 80, note 1 & 2

²⁴² Berg, 2001: 78

²⁴³ Lilienskiold, 1701a: 78, 143, note d)

bekrivelsen, ifølge Schefferus, riktig.²⁴⁴ Jordanes blir i *Speculum* kun referert til denne ene gangen. Schefferus forteller i *Lapponia* at Jordanes heller ikke bruker det samme eksonymet, også i omtalen av området de bor på.²⁴⁵

Paulus Warnefridi Diaconus (720-790) *De gestis Langobardum libri IV* (ca 780)²⁴⁶ -blir benyttet av Lilienskiold til å bygge opp Saxo Grammaticus' påstand, der Diaconus skriver at samene (*Schriphiny, ScritoFinni*) bor i Skandinavia der det til og med på sommeren er snø å finne, at de lever av rått kjøtt og anvender pelsen fra dyr til klær.²⁴⁷ Diaconus var en langobardisk historieskriver, som Schefferus skriver, blir denne kilden benyttet til å støtte opp om at eksonymet «lapp» var et nytt fenomen, sett i at det heller ikke ble anvendt av Diacnus, men at det tidligere eksonymet *Scritofinni* har etymologi i verbet «å hoppe», som i sammenheng med bruk av ski, ble «skrida». Diaconus gir også den første skildringen av reinsdyr, som Schefferus umiddelbart forbinder med samene.²⁴⁸

Saxo Grammaticus (ca. 1150-1220) *Historiæ Danicæ libri XVI* (ca. 1200)

I tillegg til å støtte opp om klimaet nord i Skandinavia som nærmest ubeboelig, anvender Lilienskiold Saxo's tekst til å gjengi et sagn om samisk trolldomskunst. Som sagt var også Saxo inkludert i Tesaurus verk, som Lilienskiold måtte ha eid.²⁴⁹ Schefferus' bruk av Saxo til *Lapponia* starter ved å nevne Saxo som den første til omtale «Lappland», samt om Bjarmeland.²⁵⁰ Trolldom, jakt og bruk av reinsdyr til transport er alle aspekter som Saxo tar opp, og som refereres til av Schefferus.²⁵¹

Peder Claussøn Friis (1545-1614) *Norriges Oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse* (1632)²⁵² – en norsk prest og topografisk forfatter, gir Schefferus informasjon om «Findmarken», om sjøsamene, deres religion, og klimaet der samt, mørketid, midnattssol og klesdrakt.²⁵³ På et senere sted i *Lapponia*, refererer også Schefferus til Friis i omtale av samenes motstand mot Harald Hårfagre, som, om enn noe kortfattet, likeledes er interessant.²⁵⁴ Det neste av interesse, som Schefferus får av Friis, er fortellingen om samisk trolldomskunst, der en Johan Delling fikk besøk av en same med en venn, og samene hadde evnen til å vite hva

²⁴⁴ Schefferus, 1673 (1956): 41, 81

²⁴⁵ Schefferus, 1673 (1956): 41, 46

²⁴⁶ Berg, 2001: 160

²⁴⁷ Lilienskiold, 1701a: 122-123

²⁴⁸ Schefferus, 1673 (1956): 41, 45, 277, 351, 471

²⁴⁹ Lilienskiold, 1701a: 80, 122

²⁵⁰ Schefferus, 1673 (1956): 42-47, 58,

²⁵¹ Schefferus, 1673 (1956): 71, 81-87, 91, 151, 274, 278, 298

²⁵² Schefferus, 1673 (1956): 409, 471

²⁵³ Schefferus, 1673 (1956): 38-66, 117, 136, 385

²⁵⁴ Schefferus, 1673 (1956): 70, 186

Johan Dellings husbonde gjorde i Tyskland akkurat da. Denne, og fleire historier om trolldom blant samer forteller Friis om, ifølge Schefferus. Som konklusjon, møter Schefferus De la Gardies anmodning om å beskrive trolldom blant samene, men tilskriver, med støtte i Friis, om at det for det meste er de norske samer som bedriver trolldom.²⁵⁵ Lilienskiold, på sin side, har anvendt Friis til å forklare om en historisk forankring av trolldom blant samene, samt en feilaktig oppføring av stedsnavnet Lyngtuen på Fiskerhalvøya, vest for munnen til Varangerfjorden, og angir dette som punktet der grensen mot Russland møter havet.²⁵⁶ Navnet som eldre kilder har brukt er Careltuen, som også brukes i det neste bind av *Speculum Boreale*.²⁵⁷

Blant Schefferus' mange kilder som er anvendt i *Lapponia*, skiller de følgende verk seg ut som interessante i denne diskusjonen:

Blant de viktigste bidragsyterne til *Lapponia* er *Nicolai Lundii Lappi* oppført i klammer i den svenske 1956-versjonen. Dette er en latinisering av Nicolaus Lundius (1656-1726²⁵⁸), og betegner hans samiske kulturelle tilknytning. Samtlige sitater fra Lundius' *Descriptio Lapponiae* er ført inn i klammer i teksten i den tidligere nevnte svenske 1956-versjonen av *Lapponia*, som betyr at bidragene ikke kom med i 1673-originalen, men at disse er tatt med senere. Lundius' tekst tar form av et manuskript og er udatert, men må ha blitt forfattet en gang mellom han selv kom i kontakt med Schefferus, og professorens død i 1679, ifølge Wiklund.²⁵⁹ Andreas Klein konkluderer med at siden sitatene kommer med i den franske versjonen fra 1678, må Lundius' tekst ha blitt ferdigstilt før 1676, når den franske utgaven av *Lapponia* ble sendt til trykk. Lundius mistet også tilgangen til å studere ved universitetet, etter å ha blitt beskyldt for, og tilstått til, tyveri av bøker fra en annen student. Det er dermed sannsynlig at hans bidrag må ha vært ferdigstilt før hans tid i Uppsala tok slutt.²⁶⁰ Lundius' far var den første samiske presten i Sverige, og Lundius selv har sannsynligvis vokst opp rundt Kvikkjokk, og beskriver samiske forhold fra Ume- og Lule-lappmarkene.²⁶¹ Lundius' bidrag til *Lapponia* bestod i både

²⁵⁵ Schefferus, 1673 (1956): 168-170, 179, 181

²⁵⁶ Lilienskiold, 1701a: 156, 85

²⁵⁷ Lilienskiold, 1701b: 94

²⁵⁸ Rydving, 1995: 23

²⁵⁹ Wiklund, 1905: 4 (fra *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*, Kungl. Skytteanska samfundets handlingar Nr. 27, 1983)

²⁶⁰ Klein, 2020: 15,

²⁶¹ Fjellström, 1983: X

hans beskrivelse, samt hans rolle som ny samisk informant til Schefferus, da han i 1674 ble innrullert i Uppsala Universitet på stipend, og tok plassen til Sirma.²⁶² Lundius' bidrag er blitt bedømt som en svært verdifull kilde, også i ettertidens kritiske øyne.²⁶³

Et bidrag som kom med i originalen, er Olaus Petri Niurenus Plantinus (1580-1645) udaterte beskrivelse av de svenske lappmarkene i sin originale tittel, *Laplandia seu Descriptio orbis illius Arctoi quem in remotissima Scandiæ seu Sveciæ parte Lappi inhabitant Authore Olao Petri Niurenio Plantino* (i oversatt form: *Olaus Petri Niurenus: Lappland eller beskrivning över den nordiska trakt, som lapperne bebo i de avlägsnaste delarne av Skandien eller Sverige*). Verket er, ifølge Hans Lindkjølen, sitert på 78 av totalt 407 sider. I tillegg til verket, bidro Både Niurenus og hans sønner ble deler av presteskaper, Niurenus arbeidet som prest i Umeå.²⁶⁴ Zacharias og verket, som ble til før De la Gardies skriv om innhenting av materiale om samene, er kun blitt overgått i antall sider med siteringer i *Lapponia* av Lundius, Olaus Magnus og Tornæus.²⁶⁵

Schefferus har, som kjent, anvendt et overraskende antall kilder i sitt verk. For en mer komplett oversikt kan en se til henholdsvis Hans Lindkjølen's artikkel fra 1994, eller Andreas Kleins avhandling, som gjør et dypdykk i de svenske bidragene.

Utdragsanalyse

Denne delen av analysen skal ta for seg utvalgte utdrag fra *Speculum* og se hvilke opplysninger fra *Lapponia* som svarer til disse. Hvert sitat markeres med «LSB» (Lilienskiolds *Speculum Boreale*) eller «SL» (Schefferus' *Lapponia*). Sidetall og linjenummer vil være å finne i fotnotene for hvert sitat. Bakgrunnen for, samt en oversikt over de utdragene som er valgt ut, kan sees i denne oppgavens annet kapittel. Hvert utdrag er plukket ut på bakgrunn av dets relevans til oppgavens problemstilling, som er å analysere skildringer av kulturuttrykk i samiske samfunn, som beskrevet av representanter for majoritetssamfunnet.

²⁶² Klein, 2020: 158

²⁶³ Rydving, 1995: 24

²⁶⁴ Klein, 2020: 178-182

²⁶⁵ Lindkjølen, 1994: 28

Cap. 4^{de}

Om Populationen

LSB: Finnerne derimod som landets indfødde nation, der udaff alders aff Biarmer oc Lapper edrunden oc aff hvilche deris tallend dager forøgis, haffver hafft it længere tilhold i landet; [...]²⁶⁶

Hentet fra starten av kapittel 4: *Om Populationen*. Lilienskiold viser her til folkegruppen han betegner som «Finnerne». Dette var siden norrøn tid, en samlebetegnelse brukt av norrøne og etter hvert norske i omtale om samiske mennesker og grupper, altså en form for *eksonym*.²⁶⁷ Ordet har ifølge Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen (2004) sin semantiske betydning i betydninger som «vandrer», «nomade» eller «sporfinner», «jeger». Helt siden antikken har ordet inngått i omtale, gjennom skriftlige kilder, av det som antas å være samiske folkegrupper, og fikk en ny distinksjon hos europeiske forfattere fra 500-tallet av. Endringen er antatt å komme i bruk for å skille mellom samiske og finske folkegrupper. Distinksjonen kom i form av en sammenkobling av det norrøne uttrykket «skriða á skium» (gå på ski), til «skriðfinner». Det bør merkes at Lilienskiold klart adskiller «finner» og «lapper», hvorav sistnevnte er forstått som det foretrukne svenske og finske begrepet, som også i Norge ble tatt i bruk i senere tid, på side med «finn». ²⁶⁸ Schefferus gjengir dette skillet som en konsekvens av de mange likhetstrekkene mellom de finske og samiske i tradisjonelle beskrivelser.²⁶⁹ «Biarmene» er det neste begrepet som må redegjøres for, og bruken her kan referere til det som i dag er kjent som det østersjøfinske folkeslaget vesperne, som gradvis fra middelalderen ble presset nord- og østover fra områdene rundt Ladoga og Onega, og videre mot Kvitsjøen og Dvina-elven. Det er derimot ikke avgjort hvorvidt begrepet faktisk ble brukt om en etnisk folkegruppe, eller om det

²⁶⁶ Lilienskiold, 1701a: s. 125, l: 9–13

²⁶⁷ Hansen & Olsen, 2004: 49

²⁶⁸ Hansen & Olsen, 2004: 49–50, Johnsen, 1922: 1, 11

²⁶⁹ Schefferus, 1673 (1956): 82

menes mot menneskene som bodde i det førnevnte områdene.²⁷⁰ Schefferus undres, basert på eldre kilder, om hvorvidt «Bjarmaland» og «Skridfinland» egentlig er forskjellige navn på samme sted, og som ved hans tid på et punkt måtte ha endret sitt navn til «Lappland». Sistnevnte, mener Schefferus, strekker seg altså fra Ångermanland i sørvest, rundt hele Bottenviken, til den karelske og finske grense i øst, «[...] så att det omfattar allt land i norr til Oceanen, Vita havet och Ladogasjön; [...]».²⁷¹ Schefferus viser derimot en forståelse for at ikke hele området i nord og øst faller under «Lappland», men at «[...] undantagandes en liten del vid norska kusten, som bevarar sitt gamla namn Finmarken, [...]».²⁷² Om samenes opphav skriver Schefferus følgende:

SL (1956): Jag anser, att lapparna kallats så, liksom vore de förvista, utdrivna, landsflyktig. Ty den betydelsen har ordet lapp på lapska, varom jag först upplysts av vördige och höglärde herr Zacharias Plantin. »Det har berättats mig», säger han, »att lappe på lapska betyder utkasta, bortjaga.» Lapparna leda utan tvivel sitt ursprung frå finnarna och äro födda bland dem men ha sedan utdrivits och förjagats från Finland, såsom i det följande skal visas.²⁷³

Schefferus henviser her til Zacharias Plantinus²⁷⁴ (ca. 1625-1688), sønn av Olaus Petri Niurenius, som også er henvist til i *Lapponia*. Både Zacharias og hans bror Ericus Plantinus har bidratt til *Lapponia*-prosjektet, først og fremst med å bringe til Schefferus farens beskrivelse over de svenske lappmarkene. I tillegg har Ericus besvart flere spørsmål fra Schefferus angående verket, og Zacharias skal, ifølge Schefferus selv, ha laget og gitt Schefferus en samisk ordliste. Zacharias Plantinus ble, som både faren og hans bror, en del av presteskapet i Nord-Sverige etter avslutningen av hans utdanning.²⁷⁵ I henhold til de forskjellige versjonene av *Lapponia*, holder Burnetts oppfattelse av den britiske 1674-versjonen som kraftig redigert, da det overnevnte utdraget, i den britiske 1674-versjonen, unnlater omtalen av Zacharias Plantinus i det hele tatt.

²⁷⁰ Hansen & Olsen, 2004: se figur 24 på side 137, samt drøftingen om begrepet på side 158–160.

²⁷¹ Schefferus, 1673 (1956): 48

²⁷² Schefferus, 1673 (1956): 91

²⁷³ Schefferus, 1673 (1956): s. 40, l: 17–23

²⁷⁴ Den svenske versjonen av *Lapponia* (1956: 40, 409), samt Hans Lindkjølen i *Johannes Schefferus og bokverket «Lapponia» utgitt 1673*, fra 1994 (s. 31), bruker formen *Plantin* for Zacharias' etternavn. Både Andreas Klein i hans avhandling (2020: 180) og Phebe Fjellström, i forordet til *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige* (1983: X) bruker den latinske formen *Plantinus*.

²⁷⁵ Klein, 2020: 180–181

SL (1674): So that I take *Lappi* to signify no other than *banish'd* persons, which is the genuine signification of *Lapp* in the *Lapland* language; for the *Laplanders* were originally *Finlanders*, and from leaving their Country may be presum'd to have took their name; and that not of their own choosing, but the *Finlanders* imposition, [...]²⁷⁶

I forordet til sin latinsk-samiske ordliste, trekker Zacharias Plantinus, ifølge Schefferus, frem at ordet er støtende, uten at Plantinus forstår hvorfor. Dette sentimentet støttes av Schefferus.²⁷⁷ Som kanskje det fremste eksempelet, er bruken av eksonymet, i full viten om et endonym, bevis på Schefferus' *episteme*. At samenes selvvalgte og foretrukne navn ikke skulle anvendes foran eksonymet er et viktig poeng å få med i analysen av verket, siden det i tur peker på hvilket maktforhold som gjorde seg kjent mellom majoriteten og minoriteten.²⁷⁸ Om samenes opphav har Schefferus i hovedsak støttet seg på kilder som støtter hans argument, at den samiske folkegruppen stammer fra den finske. Blant disse er som sagt Niurenus, men også Tacitus flere ganger sitert, sammen med Wexionius.²⁷⁹ Det bør merkes at både Niurenus og Wexonius, samt Grotius, under diskusjonen om opphavet til navnet «Lapland», blir avvist i deres teorier om et svensk opphav til navnet.²⁸⁰ Andre forfattere som ikke støtter opp denne forståelsen blir kort behandlet og avvist, som Johannes Tornæus' hypotese om at det er landet som først fikk sitt navn, og deretter ga navnet til befolkningen der.²⁸¹ Videre benytter Schefferus historiske beskrivelser av befolkningen i finske områder i sammenligning med samtidige beskrivelser av samiske folkegrupper, for å trekke slutningen dertil at samene har sitt opphav fra den finske grenen av slektstreet.²⁸² I tillegg når Schefferus den konklusjon «[...] att lapparna flyttat från Finland på grund av Erik den heliges krig och kristendomens införande i Finland, [...]».²⁸³ Lilienskiold på sin side, henviser ikke til noen kilder ved hans oppfatning, men har, som vist i forrige del, benyttet seg av både Saxo og Tacitus i hans beskrivelse. Hvorvidt det Lilienskiold med hans utsagn på et noe forhastet vis mener, er at «Finnerne» er en adskilt etnisk gruppe som har oppstått i møte mellom samisk og bjarmisk kultursfære, er så langt uvisst. Videre skriver Lilienskiold følgende:

²⁷⁶ Schefferus, 1673 (1674): 11

²⁷⁷ Schefferus, 1673 (1956): 41; Lindkjølen, 1994: 30-31

²⁷⁸ Melve & Ryymin 2018: 62-63

²⁷⁹ Schefferus, 1673 (1965): 79

²⁸⁰ Schefferus, 1673 (1965): 39

²⁸¹ Schefferus, 1673 (1965): 40

²⁸² Schefferus, 1673 (1956): 81

²⁸³ Schefferus, 1673 (1956): 101

LSB: Aff sådanne finder mand nu meere 3de slags, hvilcke, som de udj sæder, spraag oc ustadige vilckor meget fra hin anden differerer, saa underskillis de oc udj naffnet, effter stædernes leilighet, huor de tilholder saasom først beregnis da de Østenhafsje-Finner som fra de Rydske-Grændzer hidkomne svarer under Rydske-Ræt oc Religion, altskiønt at een deel skat till hans Kongl: May^t aff Danmarch oc Norge Afflegger, som resten oc Ryssen tilsvaris.²⁸⁴

At Lilienskiold, som amtmann, er opptatt av skatteleggelse bør ikke komme som en overraskelse. Skatteleggelse av samisk befolkning er, som denne oppgaven viser, et også samtidig omstridt tema. Av interesse er derimot forståelsen av at det er snakk om russisk-ortodokse samer, som liketil skiller ut på basis av deres språk. Skatteleggelsen av denne gruppen er et viktig poeng, siden en på dette tidspunktet hadde å gjøre med et dansk-norsk-russisk fellesområde, som innebar at siidaene Neiden i vest, Pasvik mot sør og Petsamo i øst, ble skattlagt av begge statene, men området lå under russisk jurisdiksjon.²⁸⁵ Schefferus skriver ganske lite om den østsamiske kulturen, og holder i stor grad på sin behandling av samisk befolkning innen de svenske lappmarkene. Det som kommer med i *Lapponia* derimot, refereres gjerne til Olaus Magnus og en Sigismund (Friherre) von Herbersteins beretning om Moscovia, hvor det er brukt en todeling av samisk befolkning, der en del bor innenlands til skogs og til fjells, og den andre holder til ved kysten.²⁸⁶ At noen endelig konklusjon over kategoriseringen av den samiske befolkning, var å finne på denne tid, later ikke til å være tilfellet. Hver av forfatterne som blir behandlet ser ut til å benytte sin egen inndeling, men Schefferus later til å ha den grundigste inndelingen med hans hensyn til språk og geografisk tilhørighet som styrende. Videre skriver Lilienskiold:

LSB: Det andet slags ere FieldFinnen som Lapper under Sverrigis skat oc jurisdiction der udj græntzebyerne tilholder at skatten tillige hans May^t skall tilsvaris.²⁸⁷

Igjen gjør Lilienskiold en distinksjon mellom samiske grupper, i hovedsak basert på hvilken stat som forvalter dem. Grensebyene som det her refereres til, er en tradisjonell omtalemåte for

²⁸⁴ Lilienskiold, 1701a: 125, L: 13 – s. 126, L: 4

²⁸⁵ Hansen & Olsen, 2004: 267

²⁸⁶ Schefferus, 1673 (1956): 60

²⁸⁷ Lilienskiold, 1701a: 126, L: 5–8

områder i grensetraktene mellom statene hvor det på denne tiden stort sett er samisk bosetning som en kunne finne. Lilienskiold utdyper disse ved først følgende byer i ØstFinmarchen:

LSB: Til Fields op imod de Lappiske-grændzer er landet skoffved oc haffver effterskreffne fieldbyer, saasom Aritzby. Iuxby. Indiager med flere Rysse-Finne Byer aff Neiden. Pasvig oc Peisen, [...] ²⁸⁸

For West-Finmarchen, nevnes «Adever» og «Kauteken» som grenser mot vest, av i alt tretten «finnebyer», hvorav kun åtte av disse navngis i kapittelet om WestFinmarchen. Det er min oppfatning at kapittelet, enten av Lilienskiold, eller i O. Solbergs transkripsjon, er avsluttet for tidlig, da den avsluttende setningen brytes av før den er fullendt.²⁸⁹ Hvilke av disse byer som faller under betydningen «grænztebyerne», som Lilienskiold refererer til, er således uvisst. Schefferus på sin side, nevner kun fire byer som faller på svensk side; «Kautokeinem, Aujouara, Teno och Utziocki».²⁹⁰ For den siste kategorien, skriver Lilienskiold:

LSB: Endelig hans May^{ts} egne undersottere aff Siø-Finner, som til deals boer udj Jordhytter ved deris ansatte byer, andre udj Tield paa fieldene, oc det for mossens beqvæmmelighed till de tamme Reens-dyrs føde, som de vogter som at Jagten dis bedre kand eftersøges.²⁹¹

At Lilienskiold opererer med denne tredelingen ovenfor den samiske befolkningen han forvaltet, er forståelig, basert på skattleggingen av dem. Hvorvidt de altså bodde til fjells eller ved sjøen kommer i annen rekke når disse skulle gis en tilhørighet innen kategoriene. Den styrende faktoren ser ut til å ha vært hvilken stat de skattet til. Schefferus på sin side benytter en flittig sitert kilde i *Lapponia* for sin kategorisering av den samiske befolkning, nemlig Samuel Rheens *En kortt Relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher, wijdSkiepellsser, sapt i många Stycken Grofwe wildfarelser* fra 1671.²⁹² Følgende sitat er hentet ut og benyttet av Schefferus i kategoriseringen av den samiske befolkningen i de svenske lappmarkene:

²⁸⁸ Lilienskiold, 1701a: 93, L: 35–38

²⁸⁹ Lilienskiold, 1701a: 95: «Weinæs, Lybesby oc Bondø». 97: «Ytre oc Indre-Porsanger». 98: «Eggeskal-Finneby», «Kauteken». 117: «Adever»

²⁹⁰ Schefferus, 1673 (1956): 200. Ifølge notasjonen på s. 433: «Kautokeino, Aviovarre, Teno och Utsjoki» *Teno* kan i denne sammenhengen menes med Tenoby, et område vest for Tana. Se Hansen & Olsen (2004): 2004

²⁹¹ Lilienskiold, 1701a: 126, L: 8–12

²⁹² Fjellström: 1983: VII

SL: »Somblige Lappar kallas fiäl Lappar, af orsaak at the mehrendels wistas och boo i fjällen; och somblige Kallas graanlapper, därföre, att the lefwa och wistas i skogen, och wid stora siögar och älfwer, sökiandes der sin födo med fiskiande, jagande och skiutande.»²⁹³

Denne inndelingen er som sagt adoptert av Schefferus i *Lapponia*, som er forståelig med tanke på hyppigheten av sitater fra Rheen i verket, slik denne analysen vil vise. At Lilienskiold og Schefferus ikke benytter samme inndeling kan en forstå med tanke på at de i hovedsak skildrer den samiske befolkningen i to ulike land som henholdsvis adskilt. Lilienskiold skriver for det meste om samene i Danmark-Norge, og Schefferus ser til de svenske lappmarkene. Dette er derimot et eksempel på en direkte kildehenvisning i teksten, som preger *Lapponias* beskrivelser i mye større grad enn *Speculum*. Lilienskiold har så langt ikke benyttet seg av referanser for opplysningene som han tar med i *Speculum*, som tyder på at inndelingen i tre kategorier av den samiske enten er hans egen, eller en deling som ble brukt av allmuen i Lilienskiolds samtid. Schefferus på den annen side, utviser en sterk sans for å utvikle slutninger gjennom grundige studier av eldre og nyere (samtidige) tekster. Kildebruken i verkene er, sammen med representasjonen av samisk kultur og levemåte, de delene av hvert verk som i hovedsak skal analyseres i denne delen.

²⁹³ Schefferus, 1673 (1956): 221–222.

Cap. 5te

Om Indbyggernis klæde oc føde udi tilstand for Normand som Fin

Fra neste kapittel i *Speculum Boreale*, som omhandler befolkningens diett og bekledning, har Lilienskiold følgende å si om den samiske delen av befolkningen i amtet:

LSB: Wel er det saa, at Finnerne ej mindre til dislige Drichevarer [øl og brennevin] ere tilbøyelige, mens sielden kommer de dertil, oc medlertid nøyes de mæste tids med det klare vand. De veed oc paa Meeltønden at spare, som den oc fast længer at undbær; Noch at deris tørre fisch udj tranen maa neddyppis.²⁹⁴

At Lilienskiold her referer til samenes holdninger ovenfor matforbruk, og fremstiller disse som sparsommelige er oppsiktsvekkende med tanke på den tidligere beskrivelsen av nordmenn som det motsatte.²⁹⁵ I henhold til alkoholforbruk nevnes det senere i verket at det er mindre tilbøyelighet til voldelighet i sammenheng med inntak av alkohol.²⁹⁶ Schefferus omtaler drikkevaner i sammenheng med andre egenskaper, og viser seg støttende til et narrativ, ført av Johannes Tornæus og Nicolaus Lundius om et belastet folkeslag.²⁹⁷ I sammenheng med vann, trekker Schefferus frem en interessant referanse, her til Samuel Rheen, som nevner hvordan en vinterstid alltid vil finne vann i en gryte over et bål ved en samisk boplass.²⁹⁸ Lilienskiold gjenforteller dette i hans verk, men uten henvisning til noen kilde, og har inkludert «gamme» i historien, der Rheen bruker «kåtan» («hut» i den britiske 1704-versjonen av *Lapponia*²⁹⁹).³⁰⁰ Hvorvidt dette betyr at Lilienskiold har observert det samme fenomenet som Rheen, eller om

²⁹⁴ Lilienskiold, 1701a: 134, l: 15–19

²⁹⁵ Lilienskiold, 1701a: 134

²⁹⁶ Lilienskiold, 1701a: 152

²⁹⁷ Schefferus, 1701a: 75

²⁹⁸ Schefferus, 1673 (1956): 250

²⁹⁹ Schefferus, 1673 (1704): 228

³⁰⁰ Lilienskiold, 1701a: 134

han har unnlatt seg selv å referere til fortellingen, er uvisst. Schefferus fortsetter sin beskrivelse, nå i henhold til øl, og forklarer at mangelen på kjellere innad samiske bosetninger gjør bevaringen av ølet utfordrende.³⁰¹ Dersom Lilienskiold hadde opplevd dette som et fenomen heller utbredt blant nomadiske enn fastboende samer, er sannsynligheten til stede for at dette hadde blitt spesifisert, men slik det står i teksten, har ikke Lilienskiold foretatt noen skilnad. Mangelen på kjellere blir forklart i neste del av denne analysen. Senere bygger Lilienskiold på dette med å nevne at som en gave til en samisk husstand, er øl, sammen med andre varer med begrenset tilgjengelighet, foretrukket og verdsatt.³⁰² Brennevin er derimot vanligere, skriver Schefferus, og påpeker at drikken hentes fra Norge ved St. Hansmarknaden. Her igjen, blir Samuel Rheen henvist til. Det neste som Lilienskiold skriver, at samene er sparsommelige i sin bruk av mel, kan belyses gjennom Schefferus' forklaring om samenes forhold til brød, hvor han støtter seg på Olaus Magnus. Sistnevnte skriver at «[om «skoglapperna»] de leva av jakt och. »De leva ej av bröd», säger han, [...]» og videre om den øvrige samiske befolkningen: «[...] nyttjantet av bröd och salt är för de fleste okänt.»³⁰³ Videre bekreftes Hansen & Olsen (2004) gir ingen antydning til et skifte i levesett hos den samiske befolkningen, med unntak av funn gjort i Sør-Troms og Ofoten som tyder på jordbruk blant samiske bosetninger.³⁰⁴

LSB: ReeneKiød giffver mangan spise, deraff de enten soddet uddricker eller anden suppe tilreeder. Wandfischen er dem til stoer hielp. Reenmelch oc Ost er de flæstis nydelighed, thj naar Osten ved ilden varmis, giffver den bæst smag. Madfisch oc Schaarqvæte staar udj magis behag; Oc bagis smaa Kager aff Melet til fornødenhed, som straxen paa glødene steegis. Moltebær kogis udj grød ved sommerspisen, som at Kræchebær udj mængden til vinteren opsamlis, deraff effter Finnebrug en kostelig suppe tilReedis, naar Vand oc Meel tilsættis, [...]»³⁰⁵

Lilienskiold later igjen til å fortelle enten som andrehånds-vitne, eller ved å direkte ha observert fenomenene han beskriver. Hvorvidt det rett og slett er unnlatt å referere til kilder er uvisst, og basert på gjenfortellingen av Rheen's forklaring av samiske vaner innen vanddriking, tidligere i teksten, kan jeg heller ikke belage meg på godtro. Schefferus, på sin side, forklarer

³⁰¹ Schefferus, 1673 (1956): 250

³⁰² Lilienskiold, 1701a: 151

³⁰³ Schefferus, 1673 (1956): 244–245

³⁰⁴ Hansen & Olsen, 2004: 196–197

³⁰⁵ Lilienskiold, 1701a: 134, l: 15–29

fenomenene i mer dybde og omfang. Det er i hovedsak Rheen som igjen blir referert til i *Lapponias* kapittel «Om lapparnas mat och dryck». Schefferus på sin side, skriver at kjøttet kokes, men ikke lenge, og ikke lengre enn fisk. Samuel Rheen er igjen sitert, og i notasjoner i den svenske versjonen av *Lapponia*, er Nicolaus Lundius oppført med sitat som bekrefter dette.³⁰⁶ Med en videre henvisning til Sigismundis von Herberstein undres Schefferus om denne praksisen er nylig tatt opp i samisk matlaging, basert på formuleringen i «De äta nu kokt mat och antaga mänskligare seder». Herberstein som Schefferus har bygget på, døde for øvrig i 1566, over et århundre før *Lapponia*-prosjektet ble igangsatt. Inklusjonen er derimot interessant med henhold i representasjon, og viser igjen hvilket *episteme* som i hovedsak dominerer Schefferus.³⁰⁷ I tillegg til Samuel Edvardi Rheen (-1680), Nicolaus Andreae Lundius (1600-tallet) og Sigismundis von Herberstein (1486-1566), som har blitt presentert, er Michael Olai Wexionius (nob. Gyldenstolpe) (1609-1670), Olaus Magnus (1490-1557) og Jakob Ziegler (ca. 1470-1549) også sitert i dette kapittelet der samiske mat- og drikkevaner blir drøftet.³⁰⁸ Rent metodisk anvender Schefferus opplysninger fra Rheen som bygges opp ved tilføringer av informasjon med henvisning til Lundius, før disse blir utfordret av informasjon fra de sistnevnte forfatterne. Det er tydelig i måten Schefferus drøfter på, at det er Rheen og Lundius som i størst grad løftes frem som pålitelige kilder og i sin tur svekker eldre oppfattelser, representert av Olaus Magnus Ziegler og Herberstein. Blant annet blir de vanligste metodene for å tilberede maten drøftet, og spesielt hvorvidt kjøtt eller fisk stekes, blir særlig diskutert. Lilienskiold har følgende å si om akkurat dette:

LSB: De Finner som til fields bosidder, haffver offte bædre skieffne til føden ved fugle, dyr som fische-fangst som ieffnligere forefalder. Fisk oc Kiød stegis mod ilden paa en pin, oc aff furren skaffver de den inderste saf aff som de enten saa Raa fortærer til een angennem smag, eller at den udi smaa støcker sønderskieris oc med Meel u d j vand ankogis. En deel indsluger strandmadichen til anskuerens væmmelse, saa fuel at den end aff sanden opgraffvis.³⁰⁹

³⁰⁶ Schefferus, 1673 (1956): 246

³⁰⁷ Melve & Ryymin, 2018: 62-63

³⁰⁸ Schefferus, 1673 (1956): 246–247, 470

³⁰⁹ Lilienskiold, 1701a: s. 134: l. 38 – s. 135: l. 5

Hvorvidt kjøtt og fisk skal stekes eller ikke, er som sagt diskutert av Schefferus, med henvisninger til både eldre og nyere forfattere. Den endelige konklusjonen ifølge Schefferus, er dermed at kjøtt og fisk som hovedregel kokes og ikke stekes, med unntak. Dette strider således med Lilienskiolds beskrivelser, men at en enkelt tilberedningsmetode skal være foretrukket og dermed utelukke den annen, er ikke fastslått. At Schefferus flere steder i *Lapponia* holder på sin oppfatning om at kjøtt og fisk til enhver tid skulle kokes, kan forklares gjennom verkets overordnede formål og den tidligere nevnte slutningen som ble trukket. Der sitatet fra Herberstein om at «[samene] äta nu kokt mat och antaga mänskligare seder», tolkes mot at den samiske befolkningen henter lærdom fra sine germanske naboer, og er i en prosess for å siviliseres.³¹⁰ Dette svarer i hovedsak til *Lapponias* narrativ, altså å av-mystifisere den samiske kulturen ovenfor europeiske lesere.³¹¹ Fra matretter til hvilke vaner som blir presentert rundt forbruket, skriver Lilienskiold følgende:

LSB: [...] thj naturen synes vell at haffve oplært dette folck baade til meere sparsomhed, nøysomhed, ia till en mindre graadighed opvant end som hos Nordmanden er at finde.³¹²

Sparsommelighet rundt forbruk av mat er, ifølge Lilienskiold, en utbredt holdning blant den samiske befolkningen. Schefferus på sin side stiller seg mindre hengiven over vanene som han beskriver: «Man kan lägga märke till att de äro omåttligt glupska, när maten överflöda, men kunna också fördraga hunger, när de äro utan.»³¹³ Dette baseres i den originale latinske 1673-versjonen av *Lapponia* på Olaus Petri Niurenus med et sitat. Utsagnet ble, ved tilføringen av Lundius, nyansert til å omhandle «Skogslapparna», mer enn «Fjällapparna», som på grunn av mindre tilgang på mat, måtte utvise mer sparsomhet.³¹⁴ Framstillingene av de samiske matvanene fra sine respektive verk samsvarer henholdsvis dårlig, der fortellingen om vanddriking er nærmest besynderlig lik, er tilberedelsen av mat påfallende ulik. Hvorvidt dette er et resultat av Schefferus' målrettede framstilling, eller at Lilienskiold kan ha brukt en mindre grundig metode for å støtte opp opplysningene han gir, er usikkert. Det som sikkert er, er at

³¹⁰ Schefferus, 1673 (1956): 247

³¹¹ Schefferus, 1673 (1956): 32

³¹² Lilienskiold, 1701a: 134, l: 35–37

³¹³ Schefferus, 1673 (1956): 252

³¹⁴ Schefferus, 1673 (1956): 253

Lilienskiold, gjennom hans reiser i amtet og samhandling med samene, har bedre forutsetninger for å gjengi hans observasjoner, heller enn Schefferus som i hovedsak må lene seg på et utvalg tekstlige kilder (og etter hvert den samiske studenten Lundius). En annen mulighet er at det er snakk om kulturelle forskjeller mellom samene i Finmarkens amt og samene i de svenske lappmarkene. Hvilke av mulighetene som best stemmer med de faktiske forholdene kan ikke, ut ifra en overfladisk studie av to utvalgte tekster, bekreftes med sikkerhet.

Det hviler altså uenighet mellom forfatterne over samenes matvaner og forbruk, men hva med kleskulturen, og hvilke forskjeller som eventuelt blir skildret er det neste punktet i denne analysen. Lilienskiold skriver følgende om dette temaet:

LSB: Finnen nøyes med sin pietch om vinteren, om den end paa det nøgne lifff maa bæris med anrørende lappebuxer oc comager, som inden till med noget lidet tør sin [sennegress] for kulden skyld bevaris [utfores], uden schiorte, eller anden hoffvedzirat, videre end liden klædis hue aff røt, grønt eller blaate Klæde, hvilche farffver de helst elsker, eller oc med it ombundet klæde eller linnet offver hoffvedet naar vinterReisen udj snee oc fog forrættis; hvilchet hoffvedplag Fieldhætter benæffnis.³¹⁵

Det er her samenes vinterdrakt som blir beskrevet, med inklusjonen av hvordan buksene og komagene ble foret med sennegress, samt hvilke farger og hvilket hodeplagg som er foretrukket. Nøyaktig hva en «pietch» skal være blir ikke videre forklart i *Speculum*, men er antakelig vis en pesk, eller *beaska*. Sophus Tromsholt (1851–1896³¹⁶) beskriver denne og hans egen erfaring med pesken gjennom følgende sitat fra hans reisebeskrivelse fra 1885, *Under nordlysets straal*:

Men Pæsk, denne tykke, lodne Sæk med et Hul til Halsen og to Ærmer, ellers lukket alle Vegne, den kom jeg i begyndelsen ikke rigtig til Rette med. Det var nok at stikke Hovedet i Sækken, men at finde Hullet til Halsen var værre, og da jeg prøvede at faa fat i Ærmehullene, syntes ogsaa de at være alle andre Steder, end hvor de skulde; endelig slap en Arm ind, men saa faldt Brillene af, og saa stod jeg der blind og hjælpeløs med en mørk, tung og varm

³¹⁵ Lilienskiold, 1701a: s. 135: l. 24–31 Klammene som fremstår i sitatet blir oversatt i Solbergs transkripsjon.

³¹⁶ Greve, S. & Holtet, J. A. (2023) "Sophus Tromholt" i *Store norske leksikon*. Hentet den 30.05.2024 fra: https://snl.no/Sophus_Tromholt

Sæk over Hovedet og lænket paa begge Armene, indtil en velvillig Sjæl rakte mig en hjælpsom Haand. Da jeg endelig havde faaet Uhyret paa, havde jeg en Følelse af at gaa med en opvarmet Kakkellovn omkring mig. Men Ære være det ukjendte Geni, der opfandt denne nyttige Indretning; med den omkring sig kan man modstaa, hvad det skal være.³¹⁷

Komagene og pesken, sammen med en bukse og lue av de overnevnte farger, er altså bekleddingen som beskytter mot det arktiske vinterklima. Et interessant aspekt ved sitatet fra Lilienskiold, er at han nevner hvordan det ikke anvendes en skjorte innenfor ytterklærne. Schefferus viser til Niurenus og Rheen som begge bekrefter dette i beskrivelsen av både sommer- og vinterdrakten. Tromholt gjør derimot den observasjonen at pesken, med pelsen på utsiden, blir et ytterlag, og innerlaget blir «[...] en Slags omvendt Pæsk af Faareskind, med Haarene indad.»³¹⁸ Beskrivelsen passer godt til et plagg kjent som *Dork*, men unnlattelsen av dette plagget i både Lilienskiold og Schefferus' verk kan tyde på at plagget ikke var tatt i bruk på denne tid, selv om beskrivelser av plagget finnes fra så tidlig som 1700-tallet. Ifølge Gunnvor Guttorms artikkel i *Store norske leksikon*, beskriver Knut Kolsrud i 1952 hvordan den sjøsamiske bosetningen i Rognsund, Finnmark, på 1700-tallet bruker en slik *dork*.³¹⁹ Kolsrud viser i hans verk *Sjøfjinnane i Rognsund*, til hvordan pesken ble brukt utenfor en «mudde», som ble laget av fåreskinn, med pelsen på innsiden mot huden. Kildene Kolsrud viser til er beskrevet kun som «[...] dei fyrste skifta frå Rognsund, kring 1700, [...]».³²⁰ Det er et heller tynt grunnlag for å fastslå at det i årene mellom Lilienskiolds tid som amtmann, og de første skiftene fra Rognsund på 1700-tallet, skal ha oppstått en kultur ved bruk av *dork* innenfor pesk. Grunnlaget for denne oppfattelsen blir stadig tynnere med tanke på at Schefferus i hans beskrivelse av reinsdyr, bruker et sitat fra Paulus Warnefridi Diaconus (720-790), som beskriver et plagg som Schefferus konkluderer med at må være en mudde.³²¹ Den andre muligheten er at plagget heller så en mer lokal utbredelse, og dette støttes av Kolsruds tekst ved følgende sitat: «Pesken nytta dei svært lite, det var fjellfjinnane sitt plagg.»³²² At *dork* eller *mudder* ble brukt samtidig som pesken, kan altså ha vært et utbredt fenomen innen de nomadiske samene i innlandet, heller enn de fastboende langs kysten er en mulighet, men kildegrunnlaget for denne oppfattelsen er

³¹⁷ Tromholt, S. (1885) *Under nordlysets straal* : *Skildringer fra Lappernes Land*. Gyldendalske Boghandels Forlag: 68

³¹⁸ Tromholt. 1885: 100

³¹⁹ Guttorm, G. (2021). «Dork» i *Store norske leksikon*. Hentet den 30.05.2024 fra: <https://snl.no/dork>

³²⁰ Kolsrud, K. (1952). *Sjøfjinnane i Rognsund*. Universitetet i Oslo: 165

³²¹ Schefferus, 1673 (1956): 351

³²² Kolsrud, 1956: 167

likeledes tynt. Einar Niemi motsier for så vidt dette i hans beskrivelse av samisk bekledning på 16- og 1700-tallet, der dorken ble brukt innenfor en kufte av vadmél, som vinterstid ble dekket med pesk, eller i regnvær med en mudde.³²³

Schefferus, i beskrivelsen av vinterklærne, utdyper at buksene som brukes er «Reenbälingar», som er adskilt fra «mudder», som beskrevet i den svenske 1956-versjonen av *Lapponia*. Den britiske 1704-versjonen bruker også det sistnevnte begrepet, men bruker «Breeches» om buksene, og spesifiserer at disse, sammen med pesken «Coat», også er laget av reinskinn.³²⁴ Tromholt beskrev også buksene, og bruker «Bællinger» i omtalen om disse.³²⁵

«Comager» som Lilienskiold nevner, blir behandlet også i Schefferus, og til og med Tromholt bekrefter at dette er fottøy, ikke særst ulikt skaller, men uten pelskledningen på utsiden.³²⁶ Videre bekreftes det at komagene fôres med sennegress, bindes fast med komagbind, og at sennegresset tas ut og henges til tørk eller skiftes ut hver dag for å unngå fuktighet i fottøyet. I en notasjon gjort av oversetterne i den svenske 1956-versjonen av *Lapponia*, tydeliggjøres det at der Rheen er sitert som beskriver at sennegresset kokes, er dette uriktig, men dette har kommet med i verket.³²⁷ Om fôringen av komagene bekrefter både Ivar Bjørklund (1985) og Tromholt at sennegresset tas ut hver kveld, før nytt fôr blir satt inn hver morgen.³²⁸

Det siste plagget som Lilienskiold skriver om i sitatet over, er en lue i enten rødt, grønt eller blått stoff. Disse fargene går igjen i samtlige tekster, og omtalen av disse kan derfor anses som troverdige. Vetle Sandring reflekterer i hans mastergradsoppgave, med holdepunkt i skiftemateriale fra perioden, at stort sett sorte og røde klær gikk igjen blant nordmenn, mens det hos samene observeres flere farger. Dette kan, skriver Vetle, sees som et resultat av tilgangen på fargede materialer gjennom handel, som stort sett var bedre for samer enn for nordmenn. Der samene kunne ta nytte av handel gjennom både russiske og svenske markeder, der nordmenn oftest var begrenset til handel med bergenske kjøpmenn.³²⁹ Det kan leses, spesielt ut ifra de senere kildene at det var forskjellige farger som var foretrukket forskjellige steder, for koftene laget av ull, eller «vadmél»³³⁰ som det i noen av tekstene omtales som.³³¹ I 1704-versjonen av *Lapponia* blir kvinnenens drakt beskrevet som «[...] *certain pleated Coats called*

³²³ Niemi, 1983: 143

³²⁴ Schefferus, 1673 (1956): 235, 436; (1704): 215

³²⁵ Tromholt, 1885: 143

³²⁶ Tromholt, 1885: 100

³²⁷ Schefferus, 1673 (1956): 235, 436

³²⁸ Tromholt, 1885: 143; Bjørklund, 1985: 196

³²⁹ Sandring, 2017: 105

³³⁰ Gjerne litt grovt tøy som er blitt laget av ull fra sau

³³¹ Schefferus, 1673 (1956): 233

Volpi». ³³² Etter et oversatt sitat fra Samuel Rheen, som er en feiloversettelse fra den svenske versjonen der Rheen skriver «Quinfolckz kläder äro ryngte kiortlar, them the kalla *Volpi*». ³³³ Dette tyder i hovedsak på at plagget var rynket, og ikke rutet. Det er sansynligvis denne *Volpi* som beskrives av Lilienskiold når han skriver følgende:

LSB: Ellers drages en Rynchede klædis-dragt, huor skiørtet til offverdeelen er fasthæfftet, oc med en foranderlig farfvis Klædelap bak ad halsen udstrafferit. [...] Hoffvedet omgyrter de med it hvidt linnen-klæde, som imod nachen er tilsammen ryncket, oc fastbindes 2de gange om hoffvedet ed it afffarffved baand. ³³⁴

Det bekreftes altså, selv om plagget aldri navngis hos Lilienskiold, at dette var et utbredt plagg blant samiske kvinner. Beskrivelser av plagget dukker opp hos både Schefferus, via Samuel Rheen, og hos Lilienskiold med lik beskrivelse. Den andre delen av sitatet, om hodeplagget, motsier sitater av både Niurenus og Rheen i Schefferus om bruk av lin. Dette trenger ikke være punkt for diskurs derimot, ettersom hva Lilienskiold beskriver, godt kan være en lokal i amtet som han har observert. Det bør også nevnes at Schefferus' beskrivelser bygger på stort sett to bidragsytere, nemlig Rheen og senere Lundius. Hvilken kjennskap Samuel Rheen hadde til samisk kultur utenfor miljøene han var kjent med, må tas hensyn til i sammenheng med hva Schefferus beskriver. Rheens far innehadde flere embeter i Piteå, og Samuel Rheen ble sannsynligvis kjent med den samiske kulturen i Pite Lappmark fra hans oppvekst og årene etter hans tid som student i Uppsala. Det er uvisst hvilken tilknytning Rheen hadde til de samiske miljøene, men den kan ha vært omfattende er ifølge Rydving, lite sannsynlig. ³³⁵ Etter en lang periode i Piteå kom en posisjon som predikant i Jokkmokk i hans hender og det er derfor sannsynlig at hans kjennskap til kulturen hvertfall kan passe til situasjonen i Pite og Lule-lappmarkene. ³³⁶ Siden Rheen i så stor grad utgjør basisen for kunnskapen Schefferus viser til, bør en være varsom for å anse opplysningene fra *Lapponia* angående klesvaner og diett som generelle ovenfor den hele samiske befolkning. Med denne siste diskusjonen avrunder vi også kapittelet i *Speculum Boreale* som angår overnevnte tema.

³³² Schefferus, 1673 (1704): 217

³³³ Rheen, 1671: 62. Gjengitt i faksimile i *Berättelser om Samerna i 1600-talets Sverige*, Kungl. Skytteanska samfundets handlingar nr. 27, 1983

³³⁴ Lilienskiold, 1701a: s. 136, l: 17–31

³³⁵ Rydving, 1995: 20

³³⁶ Fjellström, 1983: VI; Rydving, 1995: 20

Cap. 6te

Om Indbyggernis tilhold oc Wærelse

Sjette kapittel i *Speculum Boreale* omhandler de samiske bostedene slik Lilienskiold observerte de. Det bør også nevnes at i dette kapittelet kan en lese hvilke «Annotasjoner» som er blitt brukt. Nevnelig her er Saxo Grammaticus, Johannes Pontanus, Paulus Diaconus, Raphaelis Volaterrani, Jordanis, Becman og Abbas Urspergensis.³³⁷ Disse skal behandles der de blir aktuelle, men viser innledningsvis at Lilienskiold også benyttet seg empirisk av andre verk i produksjonen av *Speculum*. Følgende er innledningsvis hva Lilienskiold har å si om tilværelsen i amtet, merk at dette ikke gjelder spesifikt den samiske delen av befolkningen, men er mer generell ovenfor hele amtets befolkning:

LSB: Det siunis wel, at som Finmarchen, for saa at sige, extravagerer udj atskillige tings beskaffenhed ved Luft, spraag, sæder, Klædedragt oc dislige, dennem iligemaade følger nogen særdelighed udj deris voninger oc tilhold, som aff een sværmende nation oprunden, saa aff it ustadigt ^{a)} værelse som til it vagabon sæde dis meere tilgedan. Mand maa derfor vell med fædrene samtøcke i hvis om deris Ustadighed fordom er skreffven, oc endelig for itzige tid derom slutte. Selsomt folch, selsom huusværelse.³³⁸

Det første å merke seg med dette utdraget er notasjonen som er inkludert. Dette er en sluttnote og blir forklart ved slutten av det aktuelle kapittelet i boken. Denne notasjonen kan følges, og leses til å være en referanse til Saxo Grammaticus, som skriver, i Solbergs oversettelse, at landsdelen er knapt beboelig og om samene at «De har ikke bestemte bosteder eller faste hus.»³³⁹ Det må derfor forstås, der Lilienskiold bruker «ustadigt, Ustadighed» at det henvises til mangelen på fast bosettelse begrunnet av klimaets særegne forhold, heller enn at det er

³³⁷ Lilienskiold, 1701a: s. 142–143

³³⁸ Lilienskiold, 1701a: s. 138 l. 1–9

³³⁹ Lilienskiold, 1701a: s. 80

menneskene han omtaler.³⁴⁰ Schefferus på sin side, beskriver et lignende fenomen i sin omtale av den samiske befolkning, der normen later til å være en livsstil som ikke beror seg på fast bosettelse. Dette vises gjennom sitater fra Herberstein, Ziegler, Andreas Bureus og Samuel Rheen, som alle bekrefter situasjonen. Schefferus bemerker seg derimot, at flyttingen enda pågår på tross av en kongelig forordning fra 1609, satt i verk for å unngå hyppig flytting og på den måten lette arbeidet med skatteinnkreving. Dette gjelder, skriver Schefferus, ikke den hele samiske befolkningen, men kun den delen som kalles «fiällapparna».³⁴¹ For den andre gruppen «Skogslapperna» hadde derimot ganske faste flyttemønstre, som avhengig av årstiden bevegde seg enten lengre fra eller mot fjellene. Disse sistnevnte hadde derfor, med en henvisning til Samuel Rheen, «kåtar» som de brukte ved sjøen.³⁴² Når Lilienskiold så skal beskrive de samiske bostedene i seg selv, er det ikke henvist til andre forfattere, og det er sannsynlig at han har observert følgende som et førstehånds vitne.

LSB: Endelig da er det ickun nogle usle smaa JordGammer, huorudj Finnens tids fordriff maa søgis; Jndgangen er snæffver oc nedbøyet, som værelsen udj sig selff saa nedrig at sædet maa ælskis. Affskaarne bircheqviste, som Flætteris kaldis, tiener udj stæden for gulff oc derpaa breedis Reeneschind till leye som sæde. Udj saadan en gamme bestaar mæst finnens heele huusværelse, som affdelt udj høysæde, liggestæd, kiøcken, fæhuus oc dislige, huorvell at de flæste dog deris Creaturer udj andre sær beskickedede hytter bevarer.³⁴³

Jordgammer, er altså hva Lilienskiold beskriver. Dette passer godt med hva Hansen og Olsen stadfester i henhold til overgangen fra større fellesboplasser med rundgammer til mindre enkeltgammer, utover 16- og 1700-tallet.³⁴⁴ Vetle Sandring har også benyttet seg av forklaringene i *Speculum* til å beskrive bostedene som var utbredt i Finnmark i hans mastergradsoppgave, hvor han viser til gammen som praktisk med henhold til klimaet.³⁴⁵ Einar Niemis illustrasjoner i hans verk *Vadsøs historie bind 1*, fra 1985, forklarer utdypende hvordan disse gammene så ut og ble bygget.³⁴⁶ Videre forteller Niemi at torvgammene beholdt sitt

³⁴⁰ Niemi, 1983: 217

³⁴¹ Schefferus, 1673 (1956): 219–220

³⁴² Schefferus, 1673 (1956): 221

³⁴³ Lilienskiold, 1701a: s. 138–139 l. 12–3

³⁴⁴ Hansen & Olsen, 2004: 257

³⁴⁵ Sandring, 2017: 77; Niemi, 1983: 353

³⁴⁶ Niemi, 1983: 194–195

utseende men mot andre halvdel av 1700-tallet hadde endret sin konstruksjon til å inkludere tømmer.³⁴⁷ Schefferus viser igjen til Samuel Rheens beskrivelse, som forteller at det er forskjell i bostedene som settes opp av samene som helst holder til i fjellene, og de som heller søker tilhold i lavlandet og skogene. Forskjellen ligger først og fremst i at samene som returnerer til de samme plassene i løpet av et år gjerne river hele boplassen og tar denne med seg til neste sted, hvor de sistnevnte, som helst søker tilhold i lavlandet, gjerne levner igjen «kåtar» som de kan bruke på nytt.³⁴⁸ Den engelske 1674-versjonen av *Lapponia* bruker her «sheds» og «tents», 1704-utgaven bruker konsekvent «huts» i omtalen av samiske bosteder. 1751-versjonen bruker også «sheds» og «tents».³⁴⁹ Samuel Rheen, bruker i hans faktiske skrifter ordene «tiäll» og «pauluner»³⁵⁰, adskilt fra «tält», før teksten senere bruker «kåtar». Konstruksjonen av disse er også annerledes. «Kåtane» som er bygget for å bli revet og fraktet med seg har kun fire hjørnestolper, med tre «väggband» med åpning på én side, som dekkes med «långa stänger».³⁵¹ Det hele skal således ligne en pyramide, som dras over med en teltduk av vadmel, laget av ull. Et symbol på rikdom kunne sees med at «kåtene», i tillegg til vadmel, kunne dras med en duk av lin, og dermed bli mer værbestandig. Et telt formet som en pyramide, som kan tas ned og fraktes for så å settes opp et annet sted, med fire hjørner og en eller flere duker, er hva som beskrives. Den andre typen, som var foretrukket av samene som holdt til lavere i landet, og som heller satt opp «kåtar» uten å ta de ned før de flyttet seg, blir forklart på følgende vis, denne gangen i Schefferus' egen hånd:

SL: Skogs- eller granlapparna bygga sina kåtor annorlunda: några bygga av bräder³⁵², andra göra så att de resa sex stolpar, som gå ihop upptil och täcka över dem med gran- eller tallris, gran- eller tallbark eller torv.³⁵³

Schefferus viser så til geografiske tendenser, ved at samene i Kemi- og Pite-lappmarkene, gjennom sitater fra Wexionius og Niurenus, at de bruker åtte i stedet for seks hjørnestolper.

³⁴⁷ Niemi, 1983: 450–452

³⁴⁸ Schefferus, 1673: 224–226. *Kåtar* forstås som «koter», forklart av Det norske akademis ordbok som et lite hus eller hytte. https://naob.no/ordbok/kote_1

³⁴⁹ Schefferus, 1673: (1674: 100-101; 1704: 204; 1751; 50-51)

³⁵⁰ Det norske akademis ordbok forklarer at en *Paulun* [pæulu: 'n], stammer fra middelnedertysk *paulüne*, og betyr «telt». Fra fransk følger ordet *pavillon*, som i sin tur er blitt adoptert til moderne norsk som «Paviljong». <https://naob.no/ordbok/paulun>

³⁵¹ «Väggband» i den svenske 1956-versjonen (se s. 224), blir «Rafters» og «långa stänger» blir, forutsigbart nok, «long Poles» i den britiske 1674-versjonen (se s. 204),

³⁵² Schefferus, 1673 (1674): 205. Den britiske 1674-versjonen bruker her «Boards», som må forstås som planker.

³⁵³ Schefferus, 1673 (1956): s. 225 l. 11-13

Gulvet av disse bygningene, dekkes av «björkris» og «Över riset läggas renhudar, på vilka man ligger eller sitter.»³⁵⁴ Konstruksjonen av gulvet passer overens med Lilienskiolds beskrivelse av det samme. Disse ble bygget, brukt, og latt stå til neste besøk ved elver og sjøer hvor fisket foregikk. Det gjøres samtidig klart at fisket gjerne styrte flyttingen som ble foretatt.³⁵⁵ Forskjellen i beskrivelsene av Lilienskiolds gammer og Schefferus' forskjellige typer «kåtar» peker i retning av geografiske forskjeller i konstruksjon, men lignende bruksmåter, spesielt mellom den sjøsamiske befolkning og den del av samene i de svenske lappmarker som holder til i skog og ved vann. At bostedene blir latt stå ved flyttingen bekreftes av Lilienskiold i det følgende:

LSB: Wed sommeren ^{b)} søgis udroen till haffs ladendis deris stadige hytter öde indtill at de imod høsten tilbage flötter. De haffver deris sommer som Wintersæde, oc elsker separerede stæder udj fiordene fra Normendis tilhold êlongnerit, [...] ³⁵⁶

Lilienskiold har igjen henvist til et annet verk. Denne gangen er henvisningen til Johannes Isacus Pontanus' (1571-1639 ³⁵⁷) *Rerum Danicarum historia* (1631) der det fortelles at samene som i løpet av året har tilhold ved sjøen flytter på seg når de nærmeste naturressursene er brukt opp. Tradisjonen ved sommerfisket forklares også, ved at de «[...] om vinteren igjen søker til sydlige strøk.»³⁵⁸ At Lilienskiold nevner at samene helst valgte boplasser separert fra nordmenn er interessant da Niemi påpeker at det siden 1600-tallet har bodd både samer og nordmenn på Vadsøya. Hvorvidt dette er et unntak fra normalt bosetningsmønster, blir derimot ikke diskutert.³⁵⁹ Den neste henvisning som gjøres i *Speculum* kan leses i følgende utdrag:

³⁵⁴ Schefferus, 1673 (1956): 228

³⁵⁵ Schefferus, 1673 (1956): 225

³⁵⁶ Lilienskiold, 1701a: 139, l: 30-33

³⁵⁷ Schefferus, 1673 (1956): 471

³⁵⁸ Lilienskiold, 1701a: 143: O. Solbergs oversettelse, den originale annotasjonen er skrevet inn på latin og leser: «[...] brumali tempore Mediteranea loca repetunt.»

³⁵⁹ Niemi, 1983: 191

LSB: De Finner som vogter Reen enten for sig sielff, eller andre, som disligeste Fieldfinnernis Rætte art oc slægt, søger ieffnligst tilhold under Tield ^o paa beleiligste stæder oc fielde effter Mossens frugtbarhed oc Skiøtteriets beqvæmmelighed. De boer derhos meere adspreed fra hin anden udj field oc skoff effter en hvers behag, indtill at de igien mod skatte-Tidens tilkomst til de disputerede samblingsplads oc fieldbyer sig maa forføye, huornæst deris ustadige sæde effterhigis med alerté.³⁶⁰

Henvisningen som her gjøres, er rettet til fire eldre forfattere hvor tre av disse utviser mindre forståelse for samenes kultur i deres skrifter enn jeg anser som sømmelig å gjengi i denne oppgaven. Først, Paulus Warnefridi Diaconus' (ca. 725 - ca. 795 ³⁶¹) *De gestis Langobardorum libri* som beskriver samene som villmenn. Videre til Raphael Maffei (Volaterranis) (1451-1522) *Commentariorum urbanorum libri octo et triginta* fra 1506 (Lilienskiold har brukt 1603-utgaven)³⁶², som støtter Diaconus' oppfattelse ved å pålegge voldelighet til den samiske befolkningen.³⁶³ Denne oppfattelsen blir så utfordret gjennom enda en henvisning, denne gangen til Jordanis (500-tallet evt.³⁶⁴) *De origine actibusque Getarum III*, som regner den samiske befolkningen som et av de «mildere» skandinaviske folk.³⁶⁵ Dette bekrefter for så vidt Lilienskiold i et senere kapittel i *Speculum*.³⁶⁶ Den siste henvisningen gjøres til Johann Christoph Becmann (1641-1717 ³⁶⁷), som i sitt verk fra 1673, *Historia orbis Terrarum geographica et civilis*, som i sitt verk utviser lignende grad av forståelse til de første Diaconus og Maffei. Sitatet som er tatt med i *Speculum* har jeg for så vidt ikke klart å finne igjen, selv om sidehenvisningen andre steder der Becmann er sitert, har ledet riktig.³⁶⁸ La det holde ved å si at disse referansene fra Lilienskiold ikke på noen måte støtter opp om hvilke eller hvorfor telt benyttes av samer med oppsyn til reinsdyr.³⁶⁹ Årsaken til at referansene er tatt med i *Speculum* later for meg å være av estetiske, heller enn funksjonelle årsaker, da henvisninger til fordums lærde skrifter gjerne indikerte en autoritet på bakgrunn av kjennskap til klassiske verk. I denne sammenhengen er altså Diaconus' (700-tallet) standpunkt støttet av Maffei (1500-tallet)

³⁶⁰ Lilienskiold, 1701a: 140, l. 16-23

³⁶¹ Imsen, S. (2017). «Paulus Diaconus» i *Store norske leksikon*. Hentet 31.05.2024 fra: https://snl.no/Paulus_Diaconus

³⁶² Lilienskiold, 1701a: 143

³⁶³ Etter egen oversettelse av det latinske sitatet ved bruk av digitale oversettelsesverktøy.

³⁶⁴ Schefferus, 1673 (1956): 470

³⁶⁵ Lilienskiold, 1701a: 143: O. Solbergs oversettelse, se note 4.

³⁶⁶ Lilienskiold, 1701a: 152

³⁶⁷ Heller, M. J. (2018) *Printing the Talmud: Complete Editions, Tractates, and Other Works and the Associated Presses from the Mid-17th Century Through the 18th Century*. Brill.: 48

³⁶⁸ O. Solberg påpeker i en note (s. 123 i *Speculum*) at det er 1673-utgaven som Lilienskiold har brukt. Jeg kunne ikke finne sitatet Lilienskiold har brukt, og inviterer gjerne andre til å gjøre sitt eget forsøk.

³⁶⁹ Lilienskiold, 1701a: 143: referansene er gjengitt i sin helhet, både på latin, og i oversatt form av O. Solberg i hans transkripsjon av *Speculum Boreale*, med unntak av sitatet fra Maffei, som kun er gjengitt på latin.

og Becmann (samtidig som Lilienskiold), mens den eldste av de fire, Jordanis (500-tallet), nyttes til å nyansere Maffeis poeng.

Schefferus henviser også til Diaconus, men mest i sammenheng med begrepet *scritobini*.³⁷⁰ Sitatet som er henvist til hos Lilienskiold dukker delvis også opp i *Lapponia*, men under en annen, tidligere forfatters hånd, nemlig Prokopios (500-tallet evt.), som også hadde bekreftet bruk av et mudde-lignende plagg, som denne oppgaven tidligere har vært innom. Samtidig trekker Schefferus frem at Diaconus er den første til å beskrive reinsdyr.³⁷¹ Om konstruksjonen av teltene som ble brukt av samene i innlandet, skriver Lilienskiold:

LSB: [...] hvis Tield opsættis aff stænger som med græner, Lærit eller Wandmel behængis. Der conserveris deris største menage med fornøyelighed, mens udj sær er at undris offver tolmodigheden at supportere^{d)} fog, Wind oc Kulde som saa dristelig paa vilde fælde oc aaben strog igiennem saa ringe oc innocent it beskyt sig kand penetrere, thj ald deris schiul bestaar dog ickun udj et ringe stycke ulden tøy eller lærridt imod saa stærcke plager som flager. [...] Naar som slige Tield nu fra stæd til andet forflyttis, maa Rensdyret samme vonings Materialer oc huusgeraad fortbringe. Samme dag nedtagen, samme dag igien opbygt, kand offte hændis, mens det er en hastig maade at komme till huus, ja knappere Bygningssmend kand vel ey ventis, kunde arbeidet ellers paa andre stæder lige nøtte oc gielde.³⁷²

Dette er altså det siste sitatet fra dette kapittelet i *Speculum*, som også inneholder en annotasjon imellom en noe langtrukken forklaring av teltene som brukes. Denne skal returneres til etter en kort undersøkelse av hva som beskrives av Lilienskiold i dette sitatet. Fra beskrivelsen av teltdukens materialer er det sannsynlig at konstruksjonen ligner på den beskrevet av Schefferus, i et tidligere avsnitt. At reinsdyrene benyttes til å flytte teltet er derimot et element som kan gjenkjennes fra *Lapponia*, i sitat fra Samuel Rheen.³⁷³ Schefferus gir en meget detaljert beskrivelse av hvilke redskaper som benyttes til henholdsvis vinter- og sommerflytting, men dette blir ikke gjengitt av Lilienskiold. Hvor lang tid som brukes på å slå opp teltet kommer ikke med i *Lapponia*, men det er å anta at dette enten er Lilienskiolds egne observasjoner eller beretninger som er blitt fortalt. Angående notasjonen som kommer med i sitatet over, er det

³⁷⁰ Schefferus, 1673 (1956): 45

³⁷¹ Schefferus, 1673 (1956): 58, 351

³⁷² Lilienskiold, 1701a: 140-141 l. 25-2

³⁷³ Schefferus, 1673 (1956): 222

denne gangen Abbas Urspergensis, som i *Chronicum Abbatis Vrspergensis* (1540) skriver følgende etter O. Solbergs oversettelse «Jo lenger landet i nord er fjernet fra solheten, og kaldt av den stadige sne, desto sundere mennesker pleier det å ha.»³⁷⁴ Det må forstås relevant i forhold til vær og klima i denne sammenhengen, men referansen er representativ til den noe vidtrekkende referansemetoden Lilienskiold benytter seg av. Til å avslutte kapittelet om tilhold og værelse, refererer Lilienskiold til Olaus Magnus' slutning, med en henvisning i teksten, om at klimaet har ført til kulturen for byggeteknikk i amtet, siden de overnevnte konstruksjonene virker særst godt egnet til landsdelen.³⁷⁵ Referansen til Olaus Magnus er benyttet på en forholdsvis god måte, da kilden både støtter opp Lilienskiolds standpunkt, og er i hvertfall å anse som noe mer pålitelig enn de eldre forfatterne som er blitt sitert tidligere. Med dette konkluderer altså utdragsanalysen i denne oppgaven.

Oppsummering

De overnevnte utdragene har blitt valgt ut, enten på bakgrunn av deres konkrete omtale av kulturtrekk, eller til forklaring av disse. Det er mitt ønske at Lilienskiolds beskrivelser kan være nyttig i den geografiske kartleggingen av kulturelle tendenser innen den kulturelle sfæren som helst kalles *samisk*. Som utdragsanalysen viser, kommer Lilienskiold best ut ved beskrivelsene av det som må antas å være enten hans egne observasjoner, eller opplysninger han har blitt fortalt av andre. I henhold til referanseteknikk er det mindre belegg for opplysningene som referansene støtter opp, og heller for å utvise kjennskap til eldre verk som har behandlet det samme. I de fleste eksemplene over, observeres lignende skildringer av Lilienskiold, som hos Schefferus, men hos sistnevnte tar opplysningene form av enten sitater eller konklusjoner basert på diskusjon angående temaet som behandles innen et tilsynelatende bunnløst bibliotek. Bunnløst, men med et definitivt bias mot nyere kilder, og særlig Samuel Rheen drøftes i *Lapponia* uten kritikk til opplysningene som Rheen's beskrivelse bidrar med. Rheens verk var samtidig det første bidraget som Schefferus mottok av de mange bidragene fra presteskabet i de svenske lappmarkene etter De la Gardies bestilling.³⁷⁶ Schefferus er derimot ikke den eneste

³⁷⁴ Lilienskiold, 1701a: 143

³⁷⁵ Lilienskiold, 1701a: 142

³⁷⁶ Lindkjølen, 1994: 27-28

av forfatterne som er blitt behandlet som på et punkt har fått tak i Rheens beskrivelser. Både Lundius, Tornæus og Graan, som alle blir referert til med særlig hyppighet i *Laponia*, har alle også brukt Rheens beskrivelse i sine egne. Hvorvidt dette betyr at informasjonen i det store og hele hviler på Rheens opplysninger, siden Schefferus drøfter disse fire forfatterne mot hverandre, krever en kritisk holdning til stoffet å vurdere.³⁷⁷ Hans Lindkjølenes opptelling av sitater i Schefferus er interessant i denne sammenhengen, da den belyser hvilke forfattere som i størst grad har sett seg sitert av Schefferus. Det var min mistanke ved starten på dette prosjektet og denne analysen at Schefferus og Lilienskiold kom til å ende med ulikheter i deres beskrivelser av konkrete uttrykk for kultur, som klesbruk, matvaner og byggeteknikk. I stor grad på grunn av hvordan kildematerialet som de begge har basert seg på burde være forskjellig, men også at tendenser på tvers av geografiske distanser virket mindre sannsynlig. Analysen viser derimot, at dette ikke er tilfellet, og at kulturelle kjennetegn som telt- og jordgamme-konstruksjon, klesfarger og matvaner kunne bli observert både i lappmarkene og i Finmarkens amt.

Kildebruken på sin side ser noe overlapp, da med tanke på klassiske eldre forfattere som Tacitus (ca. 55-120 evt.), Diaconus (720-790) og Saxo Grammaticus (ca. 1150-1220), men også noen nyere, i Lilienskiold og Schefferus' samtid, som; Peder Claussøn Friis (1545-1614), Michael Olai Wexionius (1609-1670) og Johan Isacus Pontanus' (1571-1639), som dukker opp i begge verk. Det er ingen tvil om at Schefferus, i større grad enn Lilienskiold, har benyttet seg av mulighetene som hans professorat ved Uppsala Universitet skaffet han, til å anvende et større spekter av litteratur i hans verk. Det kan derimot ikke sies at hans opplysninger er mer sannferdige enn Lilienskiolds, da sistnevnte, i stor grad har unnlatt å referere til kilder i skildringene som er blitt analysert ovenfor. At *Speculum* derimot anvender kilder tydelig fastslått, og at disse anvendes mot hverandre er også et tegn på den høyt utviklede akademiske sansen Lilienskiold hadde. Kildebruken i begge verk er altså til stede, og i begge verk utvises en kritisk holdning til de verkene som refereres, med få unntak. En må selvsagt lese verkene med en særs sterk forståelse av at disse er produkter av en tid der kildeteoretiske metoder ikke var utviklet i den form vi i dag benytter disse. Så lenge en lignende holdning han utvises, er derimot verkene samlet sett en gullgruve av informasjon om samisk kultur og uttrykk for dette, i møte med majoritetssamfunnets representanter.

³⁷⁷ Rydving, 1995: 20

Siste kapittel

In conclusio

Oppsummering

Denne oppgaven har tatt, som sitt valgte tema, skildringer av samiske kulturuttrykk fra tidlig nytid. Temaet er valgt ut på bakgrunn av personlig interesse, samt dets aktualitet, med henhold i Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport som ble lagt frem for stortinget i 2023, samt inspirasjon jeg har fått fra Andreas Kleins arbeid med Schefferus' *Lapponia*. Det ble for meg, interessant å undersøke hvilke opplysninger som kunne gjemme seg mellom sidene i tidlige skildringer av samer. Kildene som jeg skulle undersøke ble dermed valgt ut på bakgrunn av deres store geografiske distanse i opphav, deres nærhet i tid, samt forskjellen i utarbeidelsen av dem og deres likheter i uttrykk. Hans Hansen Lilienskiolds *Speculum Boreale* (1701) og Johannes Schefferus' *Lapponia* ble altså primærkildene jeg ønsket å studere.

Med kildene og temaet klart for meg, kunne problemstillingen utarbeides, og resulterte i formen som er vist ovenfor. En problemstilling med et slikt omfang måtte nødvendigvis deles opp i underproblemstillinger, som stort sett lot seg gjennomføre å finne svar på.

Utvalget av primærkildene bestod dermed i følgende:

Hans Hansen Lilienskiolds *Speculum Boreale* (1701)

Født i Bergen rundt år 1650, Hans Hansen Smidt fulgte sin fars fotspor inn i embetsstanden fra borgerskapet gjennom høy utdannelse i utlandet og etter noen år i ulike posisjoner i Bergen kom den nylig adlede Lilienskiold til Vadsø som amtmann. Der skulle han komme til å ta del i en liten men sterk litterær krets, helt til han i 1700 ble avskjediget fra hans embete etter en lang kamp mot det bergenske handelsmonopolet i Finmarkens Amt. Lilienskiold reiste fra Vadsø mot København for å forvare seg, men han reiste ikke tomhendt.

Med seg hadde han *Speculum Boreale*, som skulle være hans forsvarsverk ovenfor kong Frederik IV av Danmark-Norge. Verket, i sine to bind, har siden Lilienskiolds død i 1703, kun kommet i trykk en enkelt gang, da etnografisk professor O. Solberg transkriberte teksten. Den er i dag svært vanskelig å oppdrive, og verket i seg selv har gjennom historien sett forholdsvis lite oppmerksomhet. Ofte klassifisert som et historisk-topografisk verk, *Speculum* er anerkjent innen det historiske fagmiljøet for bruken av kilder. Forskningen gjort på verket og dets forfatter har etter beste evne blitt kartlagt og presentert som en historiografisk fremstilling, og som den første av sitt slag om Lilienskiolds *Speculum Boreale*.

Et annet verk som også er anerkjent for å benytte seg av andre kilder, er *Laponia*. Skrevet i 1673 av den tyske professoren Johannes Schefferus ved Uppsala Universitet, Verket skulle se mye oppmerksomhet gjennom tidene i etterkant som et etnografisk standardverk om samisk kultur, samfunn og levemåte, på flere språk og i flere land i Europa.

Oppgavens andre kapittel tar for seg det teoretiske og metodiske grunnlaget, og drøfter flere aspekter, fra praktiske til abstrakte, som alle er vurdert som relevant i en oppgave av denne typen. Kildebruk er det første temaet som blir diskutert, og blant andre Narve Fulsås gir en god forklaring på hvordan kildebegrepet slik det tradisjonelt sett har vært forstått bør tenkes over på nytt. Primærkildene gis er grunnlag for utvalget av, med henhold i de førnevnte aspektene. Sekundærkilder blir dermed presentert, før en diskusjon om framstillingen av urfolk finner sted. Neste del omhandler den metodiske gjennomgangen og gjennomføringen av sammenligningen, før de ulike versjonene av *Laponia* undersøkes, stort sett med henhold i Andreas Kleins avhandling. Avgrensingen av oppgavens omfang kommer i neste del og poengterer at det ikke er verkene i sine helheter som skal analyseres, men heller et utvalg av utdrag fra *Speculum* som først skal settes opp mot *Laponia*, og dermed andre kilder.

Analysen, som skissert i forrige del, er todelt, og tar for seg først et utvalg kilder som begge verkene har benyttet, som skal presenteres med henhold i hva de har bidratt med i hvert verk, før et begrenset utvalg kilder fra *Laponia* blir diskutert. Utdragsanalysen følger så etter, og de tre kapitlene som denne oppgaven skal ta for seg i *Speculum* presenteres i form av konkrete og relevante utdrag. Disse analyseres med henhold i kildebruk, forskjeller og likheter fra *Laponia*, og til slutt nyere forskning og lignende skildringer. Funnene fra analysen oppsummeres for avrunde kapitlet.

Avsluttende refleksjoner

Forfatteren, deres kontekst og kildens intensjonelle formål blir essensielle aspekter for å konstruere fortellingen om et verk. Alle disse aspektene utgjør til sammen en helhetlig forståelse av fenomenet og prosjektet som er utarbeidelsen av et verk. Hans Hansen Lilienskiolds *Speculum Boreale*, endelig fullført i to bind i 1701, samt Johannes Schefferus' *Lapponia* fra 1673, er begge to verk som i sin grundighet og omfang, langt på vei fortjener å bli studert. Opplysningene som er nedtegnet i disse bøkene, kan i verste fall vise et perspektiv på urfolksgrupper som i dag er utdatert, men vitne til en annen tid og hvilke holdninger som i hovedsak dominerte majoritetssamfunnets *episteme*. Verkene kan i det minste anerkjennes som bidrag til å bringe kunnskap om samisk kultur til den skrevne verden. Hvilke skildringer som gjøres er uansett interessante objekter for sammenligning, da forskjeller og likheter innen kulturelle trekk kan vise til hvorvidt disse er mer eller mindre utbredt innad befolkningen som begge forfatterne har skilt ut fra majoritetssamfunnet, og oppfatter som beslektet. Dermed, når så denne oppgaven skal avsluttes, virker det passende å ta et gjensyn med problemstillingen:

Vil opplysninger fra Johannes Schefferus' Lapponia (1673) og Hans H. Lilienskiolds Speculum Boreale (1701), gjennom moderne kildekritisk analyse, kunne tilføre ny kunnskap om samiske samfunn og kultur i de svenske lappmarkene og i Finmarkens amt i tidlig nytid?

For å besvare denne problemstillingen la jeg i starten opp et utvalg underproblemstillinger som jeg her skal behandle som konkrete spørsmål, med henhold i denne oppgavens funn. Når disse er redegjort for og besvart, skal jeg til slutt i denne delen takle den sentrale problemstillingen, som nevnt over.

Hvorvidt opplysningene som begge verkene gir er aktuelle for dagens diskusjon om samisk identitet, er derimot vanskeligere å skulle gi et klart svar på. Samisk identitet må sees som et uttrykk for tilhørighet til en kultur som har sett seg gradvis forsøkt utvasket av stadig sterkere assimileringspolitiske grep. Det er derfor mitt håp at opplysningene som her har blitt hentet fram, sammenlignet og analysert mot nyere kunnskap, kan vise til at også skriftlige kilder produsert av representanter for et majoritetssamfunn vil, med nok tid og krefter, kunne avdekkes for konkrete opplysninger om uttrykk for kultur.

Nærlesingen av tekstene viste seg utfordrende på et personlig hold, da deres vinkling ovenfor den samiske befolkningen med anstrengelse lot seg gjennomskue. Noen sikre verktøy fra historiefaglig hold har derimot latt meg studere tekstene uten hindringer, og med et kritisk blikk over deres framstillinger. Teori rundt representasjon i historien har vist seg nyttig for å unngå å sabotere min egen forskning gjennom konfrontasjonen mellom forfatterens og mine holdninger. Jeg har derimot ikke kunnet gjemme meg bak en vinkling mot verkene som historiske levninger, som må tolkes inn i konteksten av sin opprinnelse. Dette er et annet verktøy som logisk kan anvendes for å distansere seg selv fra støtende stoff, men ved en studie av kilder som beretninger, kreves det at forskeren tar stilling til hva kildene faktisk sier. Her har uansett kjennskap til hva jeg kunne møte i arbeidet med kildene vært nyttig, da jeg i utgangspunktet visste at disse verkene var skrevet i en annen tid, der eurosentrisk og eksotiserende holdninger ovenfor andre kulturer var utbredt.

Både Schefferus' *Lapponia* og Lilienskiolds *Speculum Boreale* er verk skrevet av representanter for et majoritetssamfunn i møte med en minoritets kultur. Hvilket betyr, stort sett, at verkene deres kan kontekstualiseres inn i møtet mellom statlige maktinnehavere og en allerede svært marginalisert gruppe, med henhold til egen agens i politiske spørsmål. Dette utviser begge verkene i deres kuriøse og etnografiske holdninger til skildringen av kulturuttrykk. Som et verktøy til å hjelpe i denne vinklingen mot verkene, bør en tenke i tråd med Foucaults episteme-begrep, der majoritetssamfunnets holdninger former vinklingen til forfatterne som representanter av det samme samfunnet.

Om kunnskapen gjennom opplysningene som jeg i denne oppgaven har analysert er ny, blir her et dilemma som kan vurderes. Opplysningene som finnes i verkene, og som sammenligningen med først hverandre, så mot sekundærlitteratur, er definitivt ny kunnskap for min egen del. Dette er i hovedsak svaret mitt på den sentrale problemstillingen, men i det følgende skal jeg forsøke å nyansere dette.

At skildringene skulle være av en så konkret art, og også vise til aspekter ved samenes liv og virke som i samtiden, fint kan ha fremstått som svært trivielle ovenfor en leser kjent med stoffet, overrasket meg. Videre fant jeg at kildene som begge tekstene bygget på var oppsiktsvekkende logisk brukt. Hvorvidt min analyse av verkene er moderne, eller om min behandling av kildebruken er kritisk nok, vil jeg påpeke at et lignende prosjekt ikke er gjort fra før av, og at funnene fra min gransking har vært opplysende i henhold til flere aspekter. Spesielt måten kildene benyttes av henholdsvis Lilienskiold og Schefferus har vist seg spennende å undersøke. Der Schefferus har basert seg på omhyggelig gransking og sammenligning av bidrag og klassiske historiske kilder, har Lilienskiold vært nøye i hans utvalg og særs kritisk til hver

kilde. Det er tydelig at han på noen måte har opparbeidet seg den kunnskapen og de opplysningene han kommer med i *Speculum*, men hvordan er i hovedsak et valg av tre alternativer: 1) han har skildret hva han selv har observert. 2) som i kapittelet om «havmanden», har Lilienskiold blitt fortalt hva han skildrer av kyndige informanter og 3) han har bygget på andre verk som ikke er henvist til. Av disse virker for meg de første mer sannsynlige enn det siste, stort sett på grunn av at han flere steder i teksten bevisst henviser til andre kilder, og motsier dem, tilsynelatende uten å nøle. I tillegg vil hans posisjon som amtmann i Finmarkens amt kreve mobilitet fra hans side, og med hans akademiske og velreiste bakgrunn, er det tydelig at skildringene han gjør, fint kan ha blitt til på bakgrunn av observasjoner han selv har gjort på reisene i amtet. At verket også er blitt til i Vadsø, er oppsiktsvekkende nok, med tanke på utfordringene med infrastrukturen, samt hans egne boforhold. At *Speculum* i tillegg er et verk som Lilienskiold selv har tatt initiativet til å utarbeide, er for meg imponerende. Når det er sagt er arbeidet som den tyske professoren Johannes Schefferus påtok seg å gjennomføre, i form av *Laponia*-prosjektet, minst like imponerende. Det er meg derfor svært gledelig å kunne ta del i forskningen rundt disse verkene for å løfte ikke bare samisk kultur frem, men også å støve av verkene, hvis historie jeg med denne oppgaven har forsøkt å formidle.

Referanseliste

- Andresen, A., Rosland, S., Ryymin, T. & Skålevåg, S. V. (2015). *Å Gripe Fortida : Innføring i historisk forståing og metode (2. utgåva)*. Det norske samlaget.
- Becmann, J. C. (1673). *Historia Orbis Terrarum Geographica Et Civilis, De variis Negociis Nostris potissimum & Superioris Seculi aliisve rebus selectioribus*. Frankfurt (skannet versjon tilgjengelig på: https://www.google.com/books/edition/Historia_Orbis_Terrarum_Geographica_Et_C/bG9YAAAACAAJ?kptab=editions&gbpv=1%20 hentet 14.05.2024)
- Berg, E. (2001) *Arkeologi i grenseland : Bruk av (skolte)samisk etnografi i studier av forhistoriske fangstsamfunn*. Universitetet I Tromsø
- Bjørklund, I. (1985) *Fjordfolket i Kvænangen : fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980*. Universitetsforlaget.
- Bricka, C. (1887-1905). *Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537-1814*. Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Burnett, L. A. (2019). "Translating Swedish Colonialism: Johannes Schefferus's Lapponia in Britain c. 1674-1800." *Scandinavian Studies*, 91(1-2), University of Illinois Press. Ss. 134–162. <https://muse-jhu-edu.mime.uit.no/article/730271> (hentet 04.12.2022)
- Cicero, M. T. (1839). *De Oratore Liber Secundus*. B. & W. Noyes.
- Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. (2024). «Paulun» hos *Det norske akademis ordbok*. Hentet den 11.05.2024 fra: <https://naob.no/ordbok/paulun>
- Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. (2024). «kote» hos *Det norske akademis ordbok*. Hentet den 11.05.2024 fra https://naob.no/ordbok/kote_1
- Dyrvik, S. (2011). *Norsk historie 1536 – 1814*. Samlaget.
- Fjellström, P. (1983). «Företal» i K. B. Wiklund. (1897–1909). ”Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m.”, i *Kungl. Skytteanska samfundets handlingar vol. 27*. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet.
- Fladby, R. (1978). *Hvordan Nord-Norge ble styrt*. Universitetsforlaget.
- Fulsås, N. (1999). *Norge og nasjon*, Universitetsforlaget.

- Fulsås, N. (2001). «Kva er gale med det historiske kjeldeomgrepet? Ein kritikk av kjeldekritikken» i E. Niemi, R. R. Balsvik & L. I. Hansen (red.). *Historisk tidsskrift bind 80/2*. Universitetsforlaget
- Grankvist, R. (2022). "Thomas Von Westen" i *Store norske leksikon*. Hentet 29.05.2024 fra: https://nbl.snl.no/Thomas_von_Westen
- Greve, S & Holtet, J. A. (2023) "Sophus Tromholt" i *Store norske leksikon*. Hentet 03.05.2024, fra: https://snl.no/Sophus_Tromholt
- Gullberg, K. M. (2014) *Frem «oc saa tilbake igjen» - en dannelsesreise i Johannes Lilienskiolds fotspor 1668 – 1671*. Universitetet i Oslo
- Guttorm, G. (2021). «Dork» i *Store norske leksikon*. Hentet den 30.05.2024 fra: <https://snl.no/dork>
- Hagen, R. B. & Sparboe, P. E. (red.). (1998). "Hans H. Lilienskiold: Trolldom og udugelighet i 1600-tallets Finnmark" i *Ravnetrykk NR. 18*. Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie.
- Hagen, R. B. (1998). "Hans H. Lilienskiold – Amtmann i Finnmark 1684-1701" i J. J. Møller (red.) *Ottar*. 1998 nr. 5. Universitetsmuseet.
- Hagen, R. B. (2021) «Lapponia» i *Store norske leksikon*. Hentet 29.05.2024 fra: <https://snl.no/Lapponia>
- Hansen, L. I. (1985) «Innledning» i Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt: *Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745*. (bd. III). Kjeldeskriftfondet.
- Hansen, L. I. (2001). "Grensefastsettingen på Nordkalotten fra middelalderen til 1751: folkeslag, strategier, prinsipper." I F. Fagertun, J. E. Myhre & T. Ryymin (red.) *Speculum Boreale : Det farefulle nord: Trusler og trusseloppfatninger knyttet til Nord-Norge gjennom tusen år. Rapport fra det 25. nordnorske historieseminar, Tromsø 29.9-1.10 2000*. (2001, nr.1). Universitetet i Tromsø. Ss. 11–51.
- Hansen, L. I. & Olsen, B. (2004). *Samenes historie fram til 1750*. J.W.Cappelens Forlag
- Harr, K. E. (1994). *Der skreg en fugl*. J.W.Cappelens Forlag
- Heller, M. J. (2018) *Printing the Talmud: Complete Editions, Tractates, and Other Works and the Associated Presses from the Mid-17th Century Through the 18th Century*. Brill.
- Holberg, L. (1749). «Dannemark og Norges Geistlige og verdslige Staat» i K. Skovgaard-Petersen & E. Vinje (red.) (2014). *Dannemark og Norges Geistlige og Verdslige Staat*. Ludvig Holbergs Skrifter.
- Holck, P. (2022) Andreas Wessel. Fra *Store norske leksikon*. Hentet 28.03.2024 fra: https://nbl.snl.no/Andreas_Wessel

- Huitfeldt-Kaas, «Lilienskiold, Jonas» i C. F. Bricka (red.). (1887-1905). *Dansk biografisk Lexicon Bind X*. Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn)
- Huitfeldt-Kaas, «Lilienskiold, Hans Hansen» i C. F. Bricka (red.). (1887-1905). *Dansk biografisk Lexicon Bind X*. Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn)
- Hætta, O. M. (1994). *Samene : historie, kultur, samfunn*. Grøndahl og Dreyers Forlag.
- Imsen, S. (2017) "Paulus Diaconus" i *Store norske leksikon*. Hentet 12.05.2024 fra https://snl.no/Paulus_Diaconus
- Jackson, T. N. (2008) "Bjarmeland" (oversatt av Isak Måseide) i R. Balsvik & J. P. Nielsen, (red.) *Forpost mot øst : Fra Vardø og Finnmarks historie 1307-2007*. Orkana Forlag.
- Johannessen, F. E. & Mardal, M. A. (2024). «Frederik 4. (dansk-norsk konge)». i *Store norske leksikon*. Hentet 24.05.2024 fra: https://snl.no/Frederik_4._-_dansk-norsk_konge
- Johnsen, O. A. (1923). *Finnmarkens politiske historie*. A.W. Brøggers Boktrykkeri.
- Kaldal, I. (2003). *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Det Norske Samlaget.
- Klein, A. (2020). *Early Modern Knowledge about the Sámi: A History of Johannes Schefferus' Lapponia (1673) and its Adaptations*. UiT Norges arktiske universitet.
- Knutsen, N. M. (1993). *Mørkets og kuldens rike : tekster i tusen år om Nord-Norge og nordlendingene*. Cassiopeia Forlag.
- Kolsrud, K. (1952). *Sjøfinnane i Rognsund*. Universitetet i Oslo
- Koselleck, R. & Tribe, K. (2004). "Historia Magistra Vitae: The Dissolution of the Topos into the Perspective of a Modernized Historical Process." i *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (s. 26–42). Columbia University Press. Hentet 29.05.2024 fra: <http://www.jstor.org/stable/10.7312/kose12770.6>
- Kristensen, A. (2001). "Samisk sedvane sett i lys av samfunnsmessige endringsprosesser" : med fokus på "Vehringer finner" i perioden 1620-1775. Universitetet i Tromsø
- Lilienskiold, H. H. (1698). "Speculum Boreale eller den Finmarchiske Beschrifwelsis" i O. Solberg (red.) (1942-1943). *Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum IV: Finnmark omkring 1700. Lilienskiolds Speculum Boreale Del I*. (Bind 2, Hefter 2-4). A. W. Brøggers Boktrykkeri
- Lilienskiold, H. H. (ca. 1702) "Continuation ved den Finmarchiske Beschrifwelsis" i O. Solberg (red.) (1945). *Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum VII: Finnmark omkring 1700. Lilienskiolds Speculum Boreale Del II*. (Bind 3.) A. W. Brøggers Boktrykkeri.
- Lindkjølen, H. (1994). "Johannes Schefferus og bokverket «Lapponia» utgitt 1673". i D. Storm, N. Jernsletten, B. Aarseth & P. K. Reymert (red.) *Festskrift til Ørnulf Vorren*. Tromsø Museums skrifter XXV. Tromsø museum, Univeristetet I Tromsø.

- Melve, L. & Ryymin, T. (red.) (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Universitetsforlaget.
- Melve, L. (2021). «Historiesyn, lesing og opplysning: Lokal historieforståing i Noreg midt på 1700-talet.» i *Heimen* 58/4. Universitetsforlaget.
- Nielsen, C. T. & Mordhorst, M. (red.) (2001). *Fortidens spor, nutidens øjne*. Roskilde universitetsforlag.
- Niemi, E. (1983). *Vadsøs Historie bind 1*. Vadsø kommune
- Niemi, E. (1993). “Hans Hansen Lilienskiold – embetsmann, vitenskapsmann og opprører” i *Portretter fra norsk historie*. Universitetsforlaget.
- Niemi, E. «Hans Lilienskiold – Kongens tjener, vitenskapsmann og samfunnsrefser i nord» i S. Nesset & H. Salvesen (red.) (1996). *Ravnetrykk Nr. 7 - Ultima Thule* Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie: 66-80
- Niemi, E. (2004). ”Region, fortidsforestillinger og identitet” i B. A. Berg & E. Niemi (red.). *Speculum Boreale: Fortidsforestillinger – Bruk og misbruk av Nordnorsk historie: Rapport fra det 27. Nordnorske historieseminar, Hamarøy 27.-29.9. 2002*. Universitetet i Tromsø.
- Niemi, E. (29.01.2018). ”Lyngstua og kampen om grensen”. *Nordnorsk Debatt*. Hentet den 24.05.2024, fra: <https://www.nordnorskdebatt.no/historie/norge-og-russland/lyngstua-og-kampen-om-grensen/o/5-124-52560#am-comments>
- Nissen, K. (1936) «Hans Hansen Lilienskiolds litterære arbeider.» i *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs skrifter, 1936 nr. 6*. Aktietrykkeriet i Trondheim.
- Nordin, J. M. & Ojala, C. (2018). «Collecting, connecting, constructing: Early modern Commodification and globalization of Sámi material culture» i *Journal of Material Culture Vol. 23/1*. Sage Journals.
- Olden-Jørgensen, S. (2014). «Ludvig Holberg: den dansk-norske enevældes folkeoppdrager» i K. Skovgaard-Petersen & E. Vinje (red.) (2014). *Dannemark og Norges Geistlige og Verdslige Staat*. Ludvig Holbergs Skrifter.
- Qvigstad, J. K. (1926). «Bosætningen i Sør-Varanger» i *Tromsø museums årshæfter 48 nr.3*. Tromsø stiftstidendes bogtrykkeri
- Ravn, T. B. (red.) (1984). “Staten og civilisationen” i *Den jyske historikers skriftrekke nr. 1*. Forlaget Modtrykk
- Rian, Ø. (2024). «Christian 5.» i *Store norske leksikon*. Hentet 28.05.2024 fra https://snl.no/Christian_5.

- Rydving, H. (1995). *Samisk religionshistoria : några källkritiska problem*. Religionshistoriska avdelningen, Teologiska institutionen, Uppsala universitet
- Ryymin, T. (2001). «Den norske fare» - minoritetspolitikken dett fra Finland» i F. Fagertun, J. E. Myhre, & T. Ryymin (red.) *Det farefulle nord : Speculum Boreale 2001 Nr. 1*. Universitetet i Tromsø
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. First vintage books
- Sandring, V. L. W. (2017). *Hverdagsliv i Sjøer-wehr sogn og Kautken anno 1690*. Universitetet i Tromsø.
- Sannhets og forsoningskommisjonen (2023). *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskningpolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner. Dokument 19 (2022-2023), rapport til Stortinget fra sannhets- og forsoningskommisjonen*. Avgitt til Stortingets presidentskap 01.06.2023.
- Sannhets- og forsoningskommisjonen for samer i Finland (udatert). «Comission» på *Truth and Reconciliation Commissions Concerning the Sámi People*. Hentet 26.05.2024 fra: <https://sdtsk.fi/en/home/>
- Sawyer, B. & P. (1992). «Adam and the eve of Scandinavien history» i P. Magdaleno (red.) *Perceptions of the Past in 12th-century Europe*. Bloomsbury Academic: 37-51
- Scheffer, J. (1704). *The History of Lapland*. Creative Media Partners.
- Scheffer, J. (1751). *The History of Lapland*. Creative Media Partners.
- Schefferi, J. (1673). *Joannis Schefferi Argentoratensis Lapponia, id est, regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio*. Frankfurt
- Schefferus, J. (1956). *Lapland. Översättning från latinet av Henrik Sundin*. Utgitt av Ernst Manker, ved Nordiska museet: *Acta Lapponica. VIII*:
- Schefferus, J. (2019). *The History of Lapland [Lapponia] (Illustrated Edition) (Transcription of the 1674 english translation)*. The Echo Library.
- Serck-Hanssen, C. (2002) «Fra mørkets rike til midnattsolens land» i A. Aaserud (red.) *Nordnorske bilder og bilder av Nord-Norge*. Nordnorsk Kunstmuseum
- Skogvang, S. F. (2023) «Lappekodisillen» i *Store norske leksikon*. Hentet 25.03.2024 fra <https://snl.no/Lappekodisillen>
- Solberg, O. (1935). «Finnmark omkring 1700, aktstykker og oversikter – Tredje hefte: Lindenow-Kommisjonen 1685» i *Nordnorske samlinger I*. Etnografisk Museum
- Sommerfelt, C. (1916). *Johannes Lilienskiolds Reisejournal 1668-1670. I: Reisen fra Bergen til Rom*. Jacob Dybwads Forlag

- Store norske leksikon. (2005-2007). «Ole Martin Solberg» i *Store norske leksikon*. Hentet 24. mai 2024 fra https://snl.no/Ole_Martin_Solberg
- Thomle, E. A. (1885). «Nedstammer den nulevende danske Slægt Lillienkiold paa Mandssiden fra den i 1676 adlede Hans Hanssøn Smidt?», i *Personalthistorisk Tidsskrift, bind 6*. Samfundet for Dansk-norsk genealogi og personalthistorie
- Thon, J. H. (2011) *Talende linjer : Lærde illustrerte bøker 1625-1775*. Novus Forlag
- Thott, O. (1795). *Bibliotheca Thottiana : Index Codicum Manuscriptorum*. Hentet 09.04.2024 fra <http://www5.kb.dk/permalink/2006/manus/726/dan/351/?var=>
- Tromholt, S. (1885) *Under nordlysets straalere : Skildringer fra Lappernes Land*. Gyldendalske Boghandels Forlag
- Tronstad, R. (1981) *Finnmarkshandelen i 1680-åra*. Universitetet i Oslo
- Wiklund, K. B. (1983). *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m., först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909*, vol. 27, Kungl. Skytteanska samfundets handlingar. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet, [1897–1909].
- Weidling, T. (2000). *Eneveldets menn i Norge: Sivile sentralorganer og embetsmenn 1660–1814*. Riksarkivaren
- Wessel, A. B. (1906). *Amtmand i Finmarken Hans Lillienkiold : og hans verk*. Finmarkens bogtrykkeri.
- Wæhle, E. (2020) “Ole Martin Solberg”, *Store norske leksikon*. Hentet 26.12.2023 fra: https://snl.no/Ole_Martin_Solberg

Tabeller og illustrasjoner

Tabeller

Tabell 1: Innholdsoversikt i de aktuelle Lapponia-versjonene	53
Tabell 2 Utvalget av kapitler i Speculum og Lapponia til analysen	55

Illustrasjoner

Fra Lilienskiold, H. H. (1701) *Speculum Boreale Del I & II*. Utrykket kilde.

Alle illustrasjonene fra verket er benyttet med tillatelse fra og levert av Finnmark fylkesbiblioteks fotoarkiv.

Unio Frontbilde, forsidebilde til *Speculum Boreale Del II*. Illustrasjonen er anvendt som del av forsidebildet i denne oppgaven.

Figur 2: Tavle IV fra *Speculum Boreale Del I*, illustrasjon s. 15.

Avsluttende bilde: forsidebilde til del III av bind 1: «Om Negotien»

Fra Schefferus, J. (1673) *Lapponia*. Frankfurt.

Alle illustrasjoner er hentet fra Uppsala Universitets digitale arkiv (Alvin) under Public Domain.

Forside II og første side av forordet i den latinske originalversjonen er anvendt som deler til forsidebildet i denne oppgaven.

Linker:

Forside II: <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0007&pid=alvin-record:255121> (Hentet 19.05.2024)

"Selsomt folch, selsom tanche"

Kildekritiske hensyn til framstillingen av det samiske i H.H. Lilienskiolds *Speculum Boreale* (1701) og J. Schefferus' *Lapponia* (1673).

Brynjar Berg, høst 2024.

FINIS.

